

ΔΙΑΚΥΗΤΑΛΟ

ΚΑΛΙΔΑΤΑ

1

2

КАЛІДАСА

ШЯКУНТАЛЯ

ПЕРЕКЛАД З ПЕРЕДМОВОЮ Й ПРИМІТКАМИ
ГНАТА ХОТКЕВИЧА

СРБ-121

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1929

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Українського Друку“, „Картковому Репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Коли декілька століть тому весь живим похований світ грецької мисли й поезії знову постав із попелу, то здавалося, що ми, європейці, нараз вийшли з підземної п'їтьми на яскраве денне світло. Такого ж великого, хоч і цілком іншого, впливу треба сподіватися й від ознайомлення з індо - арійською мудрістю.

(Говстон Стюарт Чемберлен)

Серйозне засвоєння індуської мудрости матиме наслідком повільний переворот філософського мислення Заходу; переворот не стільки видимий на поверхні, скільки такий, що має вплив на послідні глибини людського духу.

(Пауль Дейсен)

Року 1498 Васко - де - Гама, об'їхавши ріг Доброї Надії, знайшов водний путь до т. зв. Ост - Індії — так називався тоді Індостан для відрізнєння від островів, що їх одкрив Колумб і помилково назвав Вєст - Індією.

І ціле XVI столїття ніхто не посягав на право першенства Португалії в морях Сходу. Але для англїйцїв це було таки непереносно — і от 31 грудня 1600 року королева Елізабєта підписує грамоту, що встановлювала торговельну компанію під назвою „Директор і компанія лондонських купцїв, що торгують з Ост - Індією“.

Чуднувате було те „торговельне підприємство“... Воно мало власне війсьцо, необмежену політичну владу, мало право об'являти війну, укладати мир, підписувати всякі трактати, призначати громадське урядування і т. д. — словом, це була інституція, що правила колосальною країною, проявляючи необмежену політичну власть. Якими шляхами Англія добилася панування в Індії, це питання нас зрештою не цікавить, а цікаво нам те, що в ост-індській компанії служили не тільки завойовники, а й люди, що вміли держати у себе на службі визначних діячів, які часто займалися речами, здавалося б, цілком далекими від торгових операцій. І от власне цій стороні діяльності деяких провідників ост-індської компанії завдячує Європа, а з нею і весь світ, своє знайомство з багатствами й скарбами індуської літератури.

От, напр., директор компанії містер Warren Hastings. Він прийняв до себе на службу цілий ряд учених, які діставали удержання від „торгової компанії“, а займалися вивченням мов; в результаті — вихід перших санскритських граматик (1805 — Colebrooke, 1806 — Carey, 1808 — Wilkins), вихід великої національної поеми індусів Mahabharat'i в перекладі Чарлза Вілкінза, його ж переклад Гітопадеші¹⁾, ряд робіт Колбрука (1816) про індуські закони і т. д. і т. д. І от, між іншим, Вільям Джонс, член верховного суда в Бенгалі, намірившись видати „Повне зібрання індуських законів“ (встиг видати лише „Уложення Ману“), працював на тім полі разом з одним брагманом. Пригадавши в збірнику листів одного католицького місіонера місце, де говориться про „книги

¹⁾ The Heetopades of Veeshnoo - Sarma in a Series of connected Fables interspersed with moral, prudential and political maxims translated from an ancient manuscript in the Sanskreet language, with explanatory notes by Ch. Wilkins Batli, 1787.

Натакі“, що в них начеб-то є „багато древньої історії без вигадок“ (а відомо, що історичні книги індусів якраз повні вигадок), сер Вільям, сподіваючися там знайти щось відносно законів, звернувся з тим до свого брагмана. Цей йому сказав, що там власне немає історії, а тільки „байка в формі розмов, віршем і прозою, на різні теми й на різних наріччях“.

Зацікавившись що би то могло бути, сер Вільям звернувся до другого брагмана — і цей, на превелике здивовання, сказав, що так, що такі байки в них є, але єсть вони і в англійців; брагман бачив їх у Калькутті і чув, що називаються вони п'єсами. Тоді сер Вільям зрозумів, що це мають бути драматичні твори; спитав, який з тих творів є найкращий. Йому відповіли — „Шякунтала“ або інакше — „Чарівний перстень“.

„Тоді я, — каже сер Вільям, — постарався дістати примірника і за поміччю мого вчителя почав із того, що переклав увесь твір літера в літеру на латинську мову, яка є найбільш з усіх подібною до санскриту. За латинською вже слово в слово я переклав на англійську мову, не викидаючи й не додаючи нічого важливого — і тільки вже після того обробив ще раз і от даю тепер на суд публіки“. Це сталося в 1789 році. Так Європа познайомилася з першою індуською драмою — і тим було відкрито скарбницю, що з неї відтоді черпає безустанно весь світ, але й досі не зміг її вичерпати; навпаки — кожний рік відкриває що-раз більші глибини, показує де-далі все нові безцінні твори, і кінця їм, здається, немає. Індуська драма, як і індуська поезія взагалі, з тієї пори не перестає чарувати весь світ: повна надзвичайно тонких, мережаних психологічних сплетінь, картинна до зачарування, надзвичайно витончена формою, вона змушує забувати різницю племен, різницю епох, світоглядів

і тисячі інших ріжниць і показує нам щось вічне — Людину. І читаючи твори індуських поетів, відділені від нас тисячами літ, і знаходячи там людське, таке близьке нам і зрозуміле, починаєш думати про Вічне Буття, що його закони незмінні в віках і тільки злегка інтерпретуються поколіннями, називаючись тоді еволюціями.

Що ж таке індуська драма взагалі? Індуси кажуть, що сам Будда видобув із книг Вед уміння драматизувати твори і передав це уміння мудрецеві Бгараті. Біда тільки в тому, що титул Бгарата є дуже поширений і надавався сотням осіб. Легенда каже далі, що сами боги відогравали драматичні дійства в небесах, при чім музеські ролі виконували *гандарви* (генії-музиканти), а жіночі — *ансари* (німфи¹⁾). Але знов — таке обожування поезії знайоме нам, бо зустрічається по всім світі і у всіх народів.

Єсть і такий погляд: по-санскритському драма називається *pataka*, а артист — *pata*, тоб-то танцюристий; дієслово *patayati* означає і танцювати і виконувати ролю²⁾; отже можна думати, що первісна драма була дуже міцно звязана з танцем, а може й пішла від нього; в усякому ж разі розвивалася паралельно.

Грецька драма розвивалася з хору, а індуська — з танцю. Такого погляду тримається Фортланге³⁾. Знов же другий німецький учений Вуттке⁴⁾ каже, що індуська драма зародилася не самостійно, а була занесена

¹⁾ Так, напр., в небі Індри відогравалася історія бога Вішну.

²⁾ Власне, *patayati* означає танцювати з жестами й словами — це третій ступінь танцю; перший (*pritta*) — це просто танець; другий (*pritya*) — танець із жестами, але без слів, і нарешті третій (*patia*) — танець із жестами й словами.

³⁾ В праці „Vorlesungen über die Geschichte der Poesie“.

⁴⁾ В праці „Geschichte des Heidenthums“.

греками. Та найближче до істини був, мабуть, Е. Майер¹⁾; він казав, що й індуська драма, як і всяка інша, постала з лірико-епічних пісень релігійного характеру. Діалогічна пісня — от початок усякій драмі, а в тім числі й індуській. Потім згодом драма відділяється від релігії й переходить до загальнолюдських тем.

В Індії це сталося досить рано; особливо цьому процесові допоміг буддизм, підірвавши традиції консерваторів-брагманів. Таким чином питання про походження індуської драми, як бачимо, ще не вирішене остаточно; але вже саме те, що таке питання постало, показує на особливість індуської драми.

Перша драма, яка дійшла до нас — це „Мрічакатіка“, тоб-то „Діточий візочок“. Приписується її цареві Шудраці (Çūdraka), що панував у країні Bidiça. Коли це було діло (якщо взагалі було) — невідомо, але, мабуть, дуже давно, бо цей Шудрака, доживши сотні літ, передав своє царство синові, а сам спалив себе на вогнищі, при чім учинок цей дуже прославляється, а індус давно вже стоїть на тім ступені розвитку, коли самогубство осуджується²⁾. Уже служебник „Пратімокшасутра“, що початки його складання сягають до перших років по смерті Будди (Будда, в численні цейлонської ери, помер близько 544 чи 543 р. перед Р. Х., а це ще й не найдавніша дата), в числі чотирьох смертних гріхів духовних осіб подає не тільки самовбивство чи вбивство, а навіть давання можливости до того.

¹⁾ „Sakuntala“. Ein indisches Schauspiel von Kalidasa — Einleitendes Vorwort. „Індуська драма має основи в релігії, в святочних гімнах, що супроводилися танцями. Були там, очевидно, і діалогічні пісні, що згодом замінилися на прозу“.

²⁾ Ляссен (Indische Alterthumskunde) думає, що Шудрака жив не пізніше першої половини II віку по Р. Х.

Далі йде епоха царя Вікрамадітьї (Vikramaditya); говорилося, що при його дворі жило *дев'ять перлин*, тоб-то дев'ять великих поетів (в їх числі й автор „Шякунталі“ Калідаса). Про епоху Вікрамадітьї говорилося різно. Приписувано її насамперед до нової індуської ери, тоб-то до 56 р. перед Р. Х. Але вже перші дослідники, роздивляючися стиль „Шякунталі“ та стиль „Мрічакатіки“, мусили признати, що це дві різні епохи; з них, безсумнівно, епоха „Шякунталі“ була пізніша. На підставі цього перші дослідники відносили й „Шякунталю“ до епохи близької початків нашої ери.

Після дев'яти перлин довший час не називалося нікого аж до поета Бгавабгуті, який жив у VIII віці по Р. Х. (його знаменита п'єса „Маляті й Мадгава“, індуські Ромео й Джульєта). Виходила якась 800-літня прогалина в драматичній творчості народу. Першим звернув увагу на цю ненормальність німецький дослідник Вебер¹⁾). Насамперед він казав, що ім'я Вікрамадітьї взагалі дуже часто зустрічається в індуській історії, отже трудно сказати певно, про якого власне Вікрамадітью йде мова. Далі, що є й друга легенда, яка і *дев'ять перлин* і Калідасу вказує при дворі царя Бгога (чи Бгоджі), що панував над землею Malava і жив у другій половині XI віку по Р. Х.²⁾). В результаті своїх дослідів Вебер приходив до переконання, що не тільки дев'ять перлин, але й сама „Мрічакатіка“ мають бути віднесені до VIII віку по Р. Х.

З подібною ж теорією „індуського відродження“ в VI—VII вв. по Р. Х. виступив і Макс Міллер; за при-

¹⁾ Akademische Vorlesungen über indische Literaturgeschichte.

²⁾ Правив у Дхарі та Уджаїні близько 1040—1090 р. р. по Р. Х. Легенда про перебування Калідаси при дворі цього царя опрацьована Pavie в роботі „Le poète Kalidasa à la cour de Bhoja, roi de Malva“, уміщеній у часопису „Journal Asiatique“ за 1854 р.

чину занепаду індуської літератури він уважав, між іншим, і скитьську навалу. Але знахідки останніх часів говорять інше. От, наприклад, поема *Buddhacarita* („Життя Буддги“), поема Ашваггоші датується I—II вв. по Р. Х. (за кушанського царя Канішки); або знов поема того ж письменника „Шяріпутра-пракарана“, де вже ми маємо цілком закінчену форму, маємо чергування прози й віршу, маємо вживання санскриту й пракриту в однім творі—словом; все те, що характеризує драми Калідаси. Та й сам він, цей таємничий Калідаса, в пролозі до своєї першої драми („Малявіка й Агнімітра“) згадує своїх попередників. Там говориться:

„Актор. Пощо ж було відкидати твори Бгаси, Савміли й Кавіпутри та брати до вистави твори якогось Калідаси?“

Директор. Нерозумно судиш. Не все старе добре, не все нове погане: розумний зуміє розібрати твори нових поетів“.

З тих трьох імен ім'я Бгаси вже перестало бути пустим звуком: індуський пандит Ганапаті Шастра відшукав у Траванкорі одинадцять драм цього поета і видрукував їх у „*Trivandrum Sanscrit series*“.

Голяндський санскритист Керн на підставі антропологічних даних Варагаміри, сучасника Калідаси, відносить Калідасу до VI віку по Р. Х. Такої ж думки тримається й школа південних буддистів—Фергюсон та інш. Останніми часами Якобі на підставі деяких астрологічних даних, розсіяних у творах Калідаси, доводить, що Калідаса не міг жити раніше 350 року по Р. Х. Коли додати сюди ще деякі епіграфічні й нумізматичні дані, то можна більш-менш із певністю вивести, що жив Калідаса за часів царя Чандрагупти II Вікрамадітї.

Династія Гупта (IV — VI в.в. по Р. Х.) дала історії Індії найблисучіші сторінки¹⁾, і по справедливості цю епоху названо „золотим віком“ царя Вікрамадітї²⁾ (цей титул — в перекладі „Сонце відваги“ — присвоїли потім собі й усі царі фамілії Гупта). Найбільше це стосується до онука основника династії, Чандрагупти Маур'ї³⁾ — царя Чандрагупти II Вікрамадітї³⁾ (375 — 413 рр. по Р. Х.). Оце й була епоха появи творів Калідаси.

Біографічних даних про Калідасу немає, але зате є багато легенд. Ось одна із них.

В царстві Чагала (на схід від Магади) жив брагман Вараручі. Він був дуже побожний, „вправлявся в шости ділах“⁴⁾, 12 літ читав заклинання, якими викликається бога Авальокітешвара, і нарешті приніс жертву ціною в 400.000 золота. Тоді Ар'я-Авальокітешвара явився Вараручі й спитав його, чого той хоче; на це Вараручі відповів:

— Я хочу знати вісім великих сідді⁵⁾, що за їх поміччю я міг би приносити користь живим істотам. Окрім того, хочу, щоб мені служив Магакала.

Авальокітешвара дав йому те все, і відтоді Вараручі дістав змогу робити чудеса й без попереднього вчення

¹⁾ Збереглися записки китайського пілігрима буддиста Фа - Хьвна (років 405 — 411 по Р. Х.), де описується цю епоху.

²⁾ Року 302 він приймав у себе грека Мегастена як посла від Селевка Нікатора. Син — Самудра - Гупта.

³⁾ Між іншим, його столицею була Уджаїні, що лежить у колишнім царстві Малява; її оспівав Калідаса в своїй поемі „Мегадута“.

⁴⁾ Шість брагманських діл — це читати й веліти читати, приносити жертви й других приводити до того, давати милостиню і приймати її.

⁵⁾ Це — сідді пілюль, очних ліків, підземна, меч, літання в повітрі, невидимости, безсмертя й внутрішньої перемоги. Окрім цих вісьмох „великих сідді“, існувало ще багато інших, як, наприклад, скороходства, життєвого елексиру то-що.

пізнав усі науки. Вісім тисяч волхвів признали його за свого вчителя.

Згодом він пішов у подорож на захід і прийшов до Варанасі, де в той час панував Бгімашукля. Цей цар так полюбив Вараручі, що хотів навіть віддати за нього свою доньку Васанті. Але Васанті була горда дівчина й не захотіла вийти за мудреця.

Вараручі образився й постановив помститися. Він сказав цареві:

— Царю! Твоя дочка має себе розумнішою від мене. Нехай і так. Але я знаю одного мудреця в сто разів розумнішого, як я. От за нього ви й видайте Васанті.

Цар згодився, і Вараручі пішов шукати якого дурня.

Незабаром він знайшов одного красивого пастуха, що сидів на гілці і сам її рубав. Вараручі погадав собі, що це, мабуть, і є дурень з дурнів; взяв його із собою, кілька день його обмивав, натирав мастями, потім одягнув в одягу брагманського пандита і повів до царя, кажучи:

— Коли ти прийдеш перед царя і побачиш його в оточенні, кинь у нього квіткою і скажи „*Ом свасті*“. А потім замовчи і не відповідай ні на які запитання.

Пастух прийшов перед царя, кинув квіткою, але забув слово „*ом свасті*“ і замість того сказав: „Ушатара“.

Ніхто не міг зрозуміти, що воно таке, але Вараручі пояснив:

— Це він сказав:

„*Умая* - шяхіто Рудраг, Шянкара шяхіто Вішну
Танкарашуляпаніша ракшянту Шіваг шярвада“.

А це означає: „Рудра з Умою, Вішну з Шянкарою й Шіва, що носить свистючий спис, нехай тебе бережуть во віки віків“.

Коли після того царівна питала пастуха про значіння цих слів, він мовчав і нічого не відповідав. А Вараручі сказав :

— Цей учитель такий мудрий, що не стане відповідати на питання жінки.

Цареві цей „мудрець“ подобався і він віддав за нього свою дочку, а Вараручі втік звідти.

По весіллі почали водити того пастуха по всіх храмах, але він усе мовчав. І тільки раз, коли він на стіні одного храму побачив нарисовані воли, він зрадів і почав ніби пасти ті воли. Побачивши це, Васанті скрикнула :

— Та це пастух!

І зрозуміла, що це її обдурив Вараручі.

Але вона постановила за всяку ціну огладити свого чоловіка і почала вчити його санскритської мови. Та пастух показався дуже дурним, і Васанті кинула його вчити. Що не вмів нічого, то посилала його Васанті що-ранку збирати квітки.

А в тім місті був ідол богині Калі, зроблений небесним майстром. Збираючи квіти, пастух що-дня їх приносив богині й молився перед нею. Раз, коли він так молився, служниця Васанті, жуячи коржики, зайшла за статую богині і ради жарту вистромила з-поза статуї шматочок коржа пастухові.

Він схопив його і з'їв у повній вірі, що то йому дала сама богиня. І богиня Калі так і зробила: проковтнувши коржик, пастух дістав світлий розум, почав знати й діалектику, і граматику, і поезію.

Він узяв в одну руку квітку ненюфари, а в другу — квітку утпалі і, бажаючи спитати жінку, що вона вибирає — чи прекрасну квітку ненюфари з грубим стеблом, а чи малу квітку утпалі з ніжним стеблом, сказав віршем :

„В моїй правій руці ненюфара,
А в лівій — квітка утпалі;
Чи жорстке, а чи ніжне стебло,
Яке хоч вибирай, ненюфароока“.

Тоді жінка зрозуміла, що він став дуже мудрий, і почала дуже шанувати його. А що він зробився такої через богиню Калі, то його й прозвали *Kali-dasa*, тоб-то раб Калі. Згодом він став першою перлиною між усіма поетами. Він написав „Вісник хмар“ (*Меггадута*) і ще інших вісім *Дута* (вісників), „Кумара - самбхава“ і багато інших поетичних шастр“.

Друга легенда говорить, що то один брагман мав таку розумну дочку, що перебирала женихами і тим так роздосадувала батька, що той постановив видати її за найбільшого дурня, аби тільки він був брагманської касті. Пішов шукати й побачив парубка, що пиляв гілку, на котрій сам сидів; підпилявши, очевидно, впав, з чого дуже здивувався. Брагман подумав — оце, мабуть, і є найдурніший чоловік. Розпитавшись й довідавшись, що цей парубок брагманського роду, батько повів його до своєї дочки. Учена дівчина почала випитувати парубка в тонкощах санскритської граматики. Той, само собою, плів ка - зна - що, але батько, будиши при тім, умів всяку дурницю пояснити в дуже корисний для парубка бік; отже дівчина мусила признати, що цей її жених справді розумніший від неї, і, бажаючи додержати даного слова, вийшла за нього заміж.

Відбулося весілля. По весіллі молода запиталася про щось чоловіка, але він, показалося, нічого не знав. Жінка страшенно розгнівалася, побила свого чоловіка й вигнала його геть.

Калідаса (це був він) всю ніч ходив по вулицях і під ранок рішив учитися.

Пішов до школи, ревно ходив на науку, але з того нічого не виходило, окрім сміху і для учителів і для учнів.

І от раз товариші, щоб потішитися, намовили Калідасу провести ніч у храмі страшної богині Дурги (жінка Шіви). Калідаса здуру згодився й пішов. А щоб показати, що він справді був у храмі, він натер руку попелом і мав ним вимазати лице богині.

А треба знати, що це є ознака найбільшої ганьби; кого хотіли особливо жорстоко покарати, тому обмазували лице попелом і так водили по вулицях.

І от, коли дурний Калідаса наблизився до статуї з вимазаною у попіл рукою, богиня, страхаючись, щоб не зробитися всенароднім посміховищем, явилася Калідасі у справжній своїй постаті; але він і тут не злякався і таки далі ліз до статуї. Тоді богиня обіцяла йому все, що він захоче, аби він тільки дав їй спокій. Він зажадав бути наймудрішим у світі. Виконуючи його прохання, Дурга сказала, що він буде знати зміст усіх книжок, яких сторінки встигне перегорнути за ніч.

Калідаса всю ніч перегортав листки книжок з бібліотеки свого вчителя; так і заснув у бібліотеці. Так і застали його ученьки — Калідаса спав. Але от учитель зробив якусь помилку у санскриті. На диво всій школі півсонний Калідаса поправляє учителя. Здивований учитель і ученики спитали, на якій підставі Калідаса робить таку поправку. І Калідаса вказує на місце з книги найвищого авторитета в індуській граматиці — Паноні.

І таких оповідань про Калідасу дуже багато; але вони все ж нічого не дають для точної біографії, дарма що Калідаса один з найулюбленіших поетів Індії: пам'ять про нього й досі живе в народніх масах, ходить по устах багато віршів, які, правильно чи неправильно, але приписується Калідасі, при чім його поезія має те до

себе, що її однаково цінить і високо-учений брагман в столиці і престолюдин на селі.

Цитати з його творів розсіяні по всім світі в найрізномірніших творах; є безліч коментарів до його поем і драм, ще більше наслідувань, ще більше переробок; їх давала кожна епоха, пристосовуючи твори безсмертного до потреб свого дня.

Відомими з його творів маємо досі: три драми — „Малявіка й Агнімітра“, „Шякунталя“ й „Урваші“; дві епічні поеми: „Raghu - vanṣa“ („Рід Раггу“, династія Раггудів). Поема має 19 книг і заснована на Рамайяні. Говориться про прокляття над царем Дасаратгою за те, що він колись на охоті, не хотючи, убив пустельника; за це пустельник приповів цареві повну горя старість. Друга поема — „Kumara - sambhava“ („Народження Кумари“, бога війни). І нарешті — лірична поема „Megha - dūta“ („Облаковісник“). Про ті інші вісім dūta, що про них говориться у вищенаведеній легенді, невідомо нічого. Окрім того, приписується Калідасі поему Nalodaja в чотирьох піснях, де оповідається про пригоди Наля, а також поему „Rtusanhara“ („Цикл пір року“); але що до цих речей мають сумніви.

Найкращим твором Калідаси є „Шякунталя“. Дійшла вона до нас у двох редакціях: бенгальській та деванагарійській. Перший переклад (згадуваного Вільяма Джонса) зладжено з бенгальської редакції, як рівно ж і перший французький переклад Шезі (1830 р.); німецькі переклади (Фёрстера в 1791 р. та Герцеля в 1833 р.) зроблено — перший з англійського, другий — з французького тексту¹⁾.

¹⁾ Майер у своєму передньому слові до перекладу „Шякунталі“ каже, що переклад Герцеля зроблено з оригіналу; тільки каже, що „es ist eine völlig ungenießbare und verfehlt Uebersetzung“ (зовсім нікчемний, невдалий переклад).

Таким чином Європа спочатку пізнала редакцію бенгальську. З деванагарійською культурний світ познайомився лише в 1842 р. в перекладі Оттона Бетлінга, при чім авторитет цього вченого та високі якості перекладу зробили те, що деванагарійська редакція почала брати верх. В році 1853 Монье Вільямс дав прекрасне видання деванагарійської редакції; це видання повторено в 1876 р. ¹⁾, але книжка Пісона ²⁾, видана в 1877р., знов привернула симпатії редакції бенгальській.

Сюжет „Шякунталі“ взято поетом з великої епічної поеми „Магабгарата“ („Велика війна“). „Рамайяна“ й „Магабгарата“ — це найбільші в світі поеми ³⁾ цілий ряд поколінь хотіли в них злити в одну цілість усі перекази, всі легенди народу, правила релігії, морали й т. ін. „Магабгарату“, як каже народній переказ, написав поет Krichna - Dairayana чи інакше Vyasa (збиратель); але, очевидно, тут коли й була індивідуальна творчість, то вона безслідно згинула в неоглядно великій творчості колективній. „Рамайяну“ („Діяння Рами“) приписується поетові Вальміці (від слова valmika — мурашковіння), але й про авторство цієї поеми можна сказати те ж саме. Між іншим, у цій поемі знаходиться епізод — „Покаяння царя Вішвамїтри“, звязаний із сюжетом „Шякунталі“ тим, що Вішвамїтра — це був батько Шякунталі. Ради цього звязку та щоб показати, до яких границь може доходити індуська фантазія, наведемо цей епізод.

¹⁾ Sakuntala, the Devanagari recension of the text, by Monier Williams. Oxford, 1876.

²⁾ Kālidāsa's Çakuntalā. The Bengālī recension with critical notes, edited by Richard Pichel. Kiel, 1877.

³⁾ „Mahabharata“ має 100.000 слок, тоб-то двовіршів (власне, slokas означає звязну мову).

„Вішвамїтра управляв своїм царством кілька тисяч літ. От раз, об'їздячи своє царство, він натрапив в одній пустині праведника Васішту, що мав чудесну корову Собалю. За поміччю цієї Собалі Васішта зміг нагодувати й напоїти не тільки царя, а й усе його військо.

Цареві дуже захотілося мати цю корову, і він попросив її у Васішти, даючи в замін 100.000 звичайних корів. Васішта не хоче. Цар дає 1.000.000 корів — Васішта не хоче. Цар дає 11.000 коней, 1.400 слонів, 800 золотих возів, 100 блискучих запряжок, величезну силу золотих ланцюгів, бичів і т. д. — Васішта не хоче. Тоді цар бере корову силою, але вона виривається, убиває тисячу воїнів, вертається до Васішти, лягає коло його ніг і починає ревти. Від її реву рождаються тисячі озброєних героїв, вони розбивають царське військо, а сам Васішта, силою свого благочестя, обертає в попіл сто княжих дітей, що служили в царському війську.

Цар мусить признати себе переможеним. З розпачем у серці, з помстою в душі, він рішає сам зробитися пустельником, щоб силою свого покаяння побідити Васішту. І справді робиться. Іде в Гімавану, віддається цілковито молитві й досягає такої святости, що Магадева (Індра) являється до Вішвамїтри й обіцяє виконати всяке його бажання. Цар просить одного — дати йому божественні стріли. Індра згоджується, — і от Вішвамїтра летить до Васішти на помсту. Пускає горючі небесні стріли, але Васішта відводить їх звичайним своїм брагманським жезлом, і той жезл сяє в його руках, наче скіпетр бога смерти Ями. Вішвамїтра пускає на решті стрілу Брами — вона змушує дрижати всі три світи, але й її відбиває Васішта.

Цар знову чує себе переможеним. Тепер він рішає каятися доти, доки боги не зроблять його брагманом,

бо тільки тоді, він бачить, його сили зрівняються з силами Васішти¹⁾). Із своєю царицею Кавшікою він іде на південь у пустиню і там молиться тисячу літ. Брагма дає йому гідність „княжої мудрости“. Молиться другу тисячу літ — до нього сходять усі боги, а Брагма називає його найбільшим з мудреців. Минає ще тисяча літ, і затривожені в своїм спокою боги посилають на землю апсару Менаку, щоб вона спокусила Вішвамітру й збавила йому, таким чином, трохи святости. Менака злітає з небес, успішно спокушає праведника, і результатом цієї місії явилась ото Шякунталя.

Вішвамітра ж, відчувши свій гріх, іде на схід до ще глухішої пустині і тисячу літ мовчить, стає подібний до непорушного дерева, тратить можливість гніватися і нічого не їсть. Коли він через тисячу літ хотів з'їсти рису, то й його віддав проходжому брагманові — а це був сам Індра.

Після цього кається Вішвамітра ще тисячу літ, удержуючися навіть від дихання. Покаяння досягає такої сили, що пара виривається з голови царя, а менші боги поперелякувалися на смерть. Жах охопив усі три світи, куди падало сяйво того благочестя. Святі гандгарви, усі змії, великани побігли до батька цілого світу скаржитися, що „вся земля потьмарилась, ніхто не сміє показатися на світло, море розбушувалося, гори хитаються, земля дрижить, вітри зупинилися, блиск від покаянника затемнив сонце й воно перестало світити — взагалі всім трьом світам загрожує гибель, бо все живе от-от відречеться віри в богів, коли Брагма не виконає волі покаянника і не зробить його брагманом“... Тоді тільки Брагма дарував Вішвамітрі брагманську гідність; але

¹⁾ Це ясно показує на брагманське походження цієї легенди.

тепер цар стратив усяке бажання помсти й помирився з Васіштою, за що Васішта познайомив його з усіма таємницями Вед. З того тільки моменту засяв Вішвамїтра усіма чеснотами, властивими лише брагманам.

Отака історія батька Шякунталі. Історія її самої, описана в „Магабгараті“, має ось який вигляд.

Жив собі цар Духшянта. Дужий, мов бог Вішну, необорний, як море. Підчас його царювання не траплялось ні злочинів, ні хвороб, дощі падали впору, і вся держава була багата.

Раз цей цар, маючи при собі багато війська й кілька сот слонів, колісниць, коней, поїхав на полювання. Довго ганявся він за диким звіром, багато побив своїми стрілами й непомітно переїхав з одного лісу до другого, ще дрімучішого. Почувши голод і спрагу, рішив пройти ліс, сподіваючися за ним знайти якесь житло людське.

За лісом показалася пустиня — цар пройшов і її. За пустинею найшов священну діброву, де жили пустельники. Тут усе повнилось блаженством, всі дерева пахнули, укриті чудовими квітами та сочистими плодами; бджоли солодко бреніли, гарно співали пташки, світлий струмок обігав кругом гай, а по його берегах видно було і птиць, і ведмедів, і змій, і всяких - всяких звірят.

Цар страшенно захопився всім тим, довідався, хто тут живе; йому сказали, що тут живе святий пустельник Канва. Велівши своїм супутникам чекати коло гаю, цар рішає піти й одвідати Канву. Здіймає з себе всі царські прикраси і, в супроводі лиш домашнього жерця (пурохіти) та своїх радників, іде до священного гаю.

Не встиг він туди ступити, як перестав чути й голод і спрагу, і здалося йому, що він уже неначе в царстві самого Брагми. Звідусюди лунали гімни Ріг - Веди — це співали святі брагмани; в багатьох місцях видко

було пустельників, що читали та пояснювали один одному священні книги або молилися.

Цар прийшов до хати Канви. Почав кликати — і на його голос вийшла прекрасна дівчина, з пошаною уклони-лася цареві, подала води обмити ноги, принесла всякого овочу, просила сідати і, привітно усміхаючись, спитала :

— Чим тобі ще можна служити?

Цар сказав, що це він прийшов провідати святого Канву, і спитав, де той є. Дівчина відповіла :

— Мій тато пішов збирати овочі. Зачекай трохи, і ти його побачиш.

Дивлячись на прекрасну веселу дівчину, цар запитав її, хто вона і яким чином знайшлася тут, у пустині.

— Мудрого Канву, — відповіла та з усмішкою, — я називаю моїм татом.

На це Духшянта сказав, що Канва не може мати дітей, бо він покорив свої страсті і вірно держить усі обряди.

— Коли так, — відповіла дівчина, — то нехай буде й тобі відомо те, про що я сама довідалася з уст святого Канви. Я — дочка царя Вішвамітри та небесної німфи Менаки. П'ять літ жив Вішвамітра з Менакою — і плодом того спожиття була я. Але потім Вішвамітра знов узявся до покаяння, а Менака вернулася на небо; я ж зосталася в лісі і мене годували та боронили від дикого звіра птиці. І от трапилося раз, що Канва прийшов у цей ліс, побачив мене і взяв із собою. А що мене оберігали ластівки (Çakuntas), то й мене він назвав Шякунталею.

Почувши це, цар скрикнув :

— Отже й ти царського роду. То ж будь моєю жінкою, прекрасна. Я дам тобі золоту корону і багато дорогоцінного каміння, тільки дай мені з'єднатися з тобою по закону Гандарвів (тоб - то вільним шлюбом).

— Чекай трохи, — відповідала Шякунталя, — нехай вернеться мій тато. Він зараз прийде і, сподіваюся, сам відасть мене тобі.

— Ні. Коли ти мене любиш так само, як я тебе, то будь моєю жінкою зараз же.

— Обіцяй мені, що син, якого я дам тобі, буде твоїм наступником. Коли ти присягнешся мені на тім, я згодна зараз же відсвяткувати весілля.

— Нехай буде так, як ти хочеш. По весіллі я повезу тебе до своєї столиці.

І взяв її, як велить священний звичай, за руку, усолодився вповні її любов'ю і, обіцявши скоро прислати по неї, вернувся до столиці.

Коли Канва прийшов додому, він зараз же з обличчя Шякунталі пізнав, що сталося дівчині, похвалив її вибір і сказав, що син, який родиться від цього шлюбу, буде могутнім героєм і непобідимим властителем світу.

Прийшов звичайний час, у Шякунталі родився хлопчик. Канва вчинив над ним священні обряди. Хлоп'я було дуже гарне, мало левине тіло, прекрасну голову, білі гострі зуби і круглий знак будучої могутності на руці. Мав таку силу, що міг прив'язувати диких звірів до дерева або їздив на них верхи. За це прозвали його Сарва-дамана, тоб-то всеукротитель.

Прийшла пора, коли, на думку Канви, слід уже було посвятити хлопця в наступники царського престолу. Канва наказав своїм ученикам відвести Шякунталю до Духшянті в Гастінапур. Ученики відвели, а сами вернулися у пустиню.

Представши перед царя, Шякунталя сказала:

— Ось син, що я тобі родила. Згадай тепер свою обідянку, що дав мені в гаю Канви, і повели посвятити хлопчика в наступники престолу.

Цар, хоча й пам'ятав усе добре, відповів Шякунталі, що він її не знає і ніколи не брав із нею шлюбу.

Така відповідь мов громом ударила Шякунталю. Тремтучими устами вона сказала Духшянті:

— Ти дуже добре знаєш, що я кажу правду. Пощо ж ти говориш, наче нічого не пам'ятаєш? Цим же ти понижуєш сам себе. Невже ти думаєш, що у тебе нема в серці того мудреця, котрий усе бачить? Кожний грішник думає, що його ніхто не помітив, але боги і той внутрішній мудрець усе знають. Пощо ж ти відпихаєш мене, котру сам вибрав собі дружиною на благословення собі й усьому своєму родові? Хіба ти не знаєш, що жінка має бути душею й другою половиною чоловікові? В сині, рожденому від жінки, бачить чоловік, мов у дзеркалі, самого себе. Пощо ж ти відкидаєш дитину, яка від тебе походить і так ласкаво на тебе дивиться? Навіть мурашок любить свої діти — чому ж тільки ти хочеш відіпхнути від себе своє друге я? Ах, чим же я так прогрішилася, що й ти хочеш мене відкинути, як відкинула колись мати моя Менака, родивши від царя пустельника Вішвамітри. Та нехай. Коли ти не хочеш мене знати, я піду собі назад у пустиню; але цього хлопця, твого сина, ти не можеш відштовхнути.

— Син твій, — відповів Духшянта, — мені чужий. Та й хіба ж можна вірити жінчині? Мати твоя, кажеш ти, богиня, — а кинула тебе. Батько, цар і пустельник, хотів каятися, — а мав дитину. Хіба ж таки це не дурниці? Та й хлопчище занадто великий і здоровий для таких літ, як ти йому говориш. Іди від мене геть, брехлива жінко! Іди куди хочеш — я тебе не знаю.

На це Шякунтала йому сказала:

— Помилки інших, хоч мають вони величину гірчичного зерна, ти бачиш, а своїх, хоч вони рівні плодіві

дерева Вільва, ти не помічаєш. Доки почвара не побачить себе в дзеркалі—вважає себе за найкрасивішу з усіх смертних. Хто має справжні чесноти, той ніколи не силується понизити інших та видвинути їх хиби. Знай же, о царю, що мій рід вищий від твого. Ти ходиш тільки по землі, а я—по всьому небі, і житла всіх богів мені одкриті. Все, що я говорила—істина. Правда—це найвищий і найперший обов'язок кожного; вона—вічна сила самих богів. Ушануй же істину і не відкидай сина, що сам його створив. Хто так робить, як ти, від того боги відбирають усі блага.

Сказавши це, Шякунталя вже хотіла відходити, як нараз почувся голос з неба:

— „Духшянто! Прийми дитя і матір його Шякунталю. Вона говорила правду: хлопчик це — твій, і ти мусиш признати його за свого сина і назвати Бгаратою“.

Після того цар звернувся до всіх своїх жерців та радників і сказав:

— Усі чули небесний голос. Я, правду кажучи, зараз же признав хлопця за свого сина; та коли б я це сказав відразу, народ міг би сумніватися що до істинності його походження.

З тими словами він обняв дитину, міцно притулив до серця і втішив тим бідну матір. Тоді помазав він сина у наступника престолу і назвав Бгаратою. Цей хлопець, вирісши, став могутнім героєм, основником славного роду Бгаратидів, і покорив усю землю. Святий Канва, багато ним обдарований, жив при нім, виконуючи обов'язки головного жерця.

Отака фабула „Шякунталі“. Що зробив із цього Калідаса, впливши туди легенду персня—буде ось видно. Утворився шедевр світової поезії, перлина людської творчости. Дивно думати, що така тонкість

творилася півтори тисячі літ тому, коли по Європі ходили хмарища гунів з Аттілою. І згоджуєшся із словами Анандавардгани, теоретика індуської поезії (IX в. по Р. Х.).

„І нема їм границь
І все видаються вони неказаними —
Приваби наших коханок
Та мислі в творах великих поетів“.

Називають Калідасу і індуським Віргілієм, і Шекспіром, і всяко, але рівняти літературні твори великих людей — діло пусте; можна сказати тільки одне, — що мало хто із світових геніїв доходив такої тонкості й ажурності не тільки зовнішнього оброблення, а й психологічних рисунків. Поезія древніх легенд, буйна, прекраснопишна природа, любов до рослини, до сонця, до живої істоти, облагороджені людські почування, без європейської грубості й сальності в одних випадках або лімонно-жовтої сентиментальності в других; безко-нечно прекрасні мелодії, битви й єднання слів, настроїв, переживань; дивні деталі, що, їх прочитавши, усміхнутись хочеться й заплескати руками від радості, — все це сплелось в якийсь нерозривний вінок краси, в якусь пречудову, предивну симфонію. І цілком розумієш старого Гете, коли він, прочитавши „Шякунталю“, так захопився, що написав:

„Willst du die Blüthe des Frühen, die Früchte des späteren Jahres,
Willst du, was reizt und entzückt, willst du was sättigt und nährt,
Willst du den Himmel, die Erde mit einem Namen begreifen —
Neh'n' ich Sakontala mich und damit so ist Alles gesagt“¹⁾.

¹⁾ „Хочеш ти раннього цвіту чи пізнього плоду,
Хочеш того, що чарує і вабить, уносить, живить;
Хочеш ти небо і землю у слові одним зрозуміти —
Я „Шякунталю“ назву і цим скажу тобі все“.

Лямартін¹⁾ назвав Шякунталю — un chef - d'oeuvre de poésie à la fois épiqué et dramatique, qui réunit dans une seule action ce qu'il y a de plus pastoral dans la Bible, de plus pathétique dans Eschyle, de plus tendre dans Racine²⁾.

І ці дитирамби — це не перший запал європейця, який щойно пізнав нову річ, це епітети вічності: „Шякунталя“ вічно в усіх поколіннях викликатиме той самий ентузіазм. От одне з останніх слів критики — Поля де - Сен - Віктора³⁾. Він каже про цей твір, що „ce — la fleur et la perle du théâtre indien, l'idylle indienne en est digne. Par sa grâce et son innocence, son rapprochement de la nature et sa fraîcheur lumineuse, elle mériterait d'être appelée le Paradis terrestre de la poésie“⁴⁾.

І ми, українці, мусимо знати твори світових геніїв. Досі ми мусили чекати, нім хто з „братів“ перекладе нам російською чи польською мовою той чи інший твір, але тому кінець. Не прийде воно зразу добре, бо от хоч би й ця „Шякунталя“: санскриту я, на жаль, не знаю остільки, щоб перекладати з оригіналу⁵⁾, і мені

¹⁾ Cours familier de littérature.

²⁾ „Це шедевр поезії, заразом епічної й драматичної, що єднає в собі все, що є найбільш ідилічного в Біблії, найбільш патетичного в Есхіла і найніжнішого у Расіна“.

³⁾ Les Deux Masques, tom II.

⁴⁾ „Квітка й перлина індуського театру, ідеал ідилії. За свою чисту дівочу красу, близькість до природи й сийливу свіжість цей твір годен назватись земним раєм поезії“.

⁵⁾ Цікаві рядки що до санскриту знаходимо у Н. Берга, в передмові до його перекладу епізоду з Mahabharat'i — „Сунд і Упасунд“ („Москвлянин“, 1851, № 14). Він каже, що ми, європейці, зі своїми язиками перед санскритом — „то же, что однострунная скрипка перед четырехструнной, и никогда не возьмем всех его нот и тонов, как бы ни были длинны наши пальцы“. В однім звукові санскрит може передати надзвичайно багато; епітетами може висловити те, на що нам треба

доводилося робити це з перекладів. Мав я їх чотири: французький, роботи Abel'я Bergaigne'я¹⁾, німецький (найкращий) — Ернеста Майера²⁾, російський — Путяті³⁾ та другий російський, підписаний знаменитим ім'ям Бальмонта⁴⁾. Є ще видання Суворина „Сакунтала“ — але втім я не мав нужди. Цікавий був переклад Бальмонта, але він зроблений теж не з оригіналу, хоч не сказано з чого. В нім, правда, збережено чергування поезії й прози (це властивість індуської драми), видно, що російський поет користав із своєї техніки віршу, але, крім техніки, в тих віршах більше нема абсолютно нічого. Що ж до прози, то це просто якийсь рубаний дріт, часто навіть без ніякого глузду, не говорячи вже про тонкий аромат Калідасового твору.

Щоб не бути голословним, наведу кілька прикладів. От цар присоглашає й дівчат сісти.

„*Пріамвада*. Милая, мы должны быть вѣжливы съ гостемъ. Мы вѣдь присядемъ?

величезних періодів. Для зразку Берг наводить уривок з I дії „Шякунталі“ в буквальному перекладі з санскриту на російську мову. Виходить ось як :

„Посмотри: шее - изгибо - очаровательная, к налетающей колесницѣ привязанно - взорая, задне - половиною - тѣла - стрѣло - паденіе, боязнью в передне - тѣло - ушедшая, дарбгами полуизжеванными усталость - открыто - рот - выпавшими съе - путная, смотри однако, высокопрыганіем в воздухе больше, чѣм по землѣ шествует“.

1) Calidasa. Sacountala, drame en sept actes, mêlé de prose et de vers, traduit par Abel Bergaigne et Paul Lehugeur. Paris, 1884.

2) Kalidasa's Sakuntala. Ein indisches Schauspiel. Aus dem Sanskrit und Prakrit metrisch übersetzt von Ernst Meier. Hildbyrdhausen, 1867.

3) Сакунтала. Индійская драма Калидасы. Перевод с санскритского Алексея Путяты. Приложение к „Русскому Вестнику“, 1879.

4) Калидаса. Драмы. Перевод К. Бальмонта со вступительным очерком С. Ольденбурга. Москва, 1916.

Сакунтала. Почему такія чувства во мнѣ, когда я вижу его? Неидеть к Пустыни то, что в сердцѣ моем.

Царь. Плѣнительно видѣть вашу дружбу. Вы всѣ юны и красивы“.

Це стилем нагадуе народнього „Царя Максиміліяна“ :

„*Царь.* Сын мой Адольф!

Адольф. По что меня призываешь? Что исполнить повелѣваешь?“ і т. д.

В німецькім перекладі стоїть так (ст. 25):

Anasuja. O, teure Schwester, es geziemet sich, dass einem Gaste wir Gezellschaft leisten. Wohlan, so nehmen wir hier alle Platz.

Sakuntala. Wie? Wär'mein Herz, seit ich den Mann Geseh'n, zugänglich gar für ein Gefühl geworden, das einem Andachtsheine widerstreitet?

König. Wie anmutvoll ist eurer Freundschaft Bund durch gleiches Alter und durch gleiche Schönheit!

Правда, це різні редакції, але не в редакціях же діло. Або от. Подруги хочуть zostавити Шякунталу насамоті з царем. Не-поет перекладає це місце так (Путятя):

„*Сакунтала.* Нѣтъ! Я не позволю вамъ уйти отсюда. Тогда я буду беззащитна.

Объ (смѣясь). Какъ? Ты-ль будешь беззащитна, коль съ тобою сидит защитник царства?“

А от передача поета (Бальмонта):

„*Сакунтала.* Вы не должны уходить, не оставяйте меня одну.

Двѣ подруги. Тебя одну — когда царь міра съ тобой“.

Ріжницю видно. Або от момент прощання царя з Шякунталею. За сценою голос :

„О самка чакраваки! Уж пора. Простись с супругом; ниспадает ночь“ — і тут же у Путятя пояснення, що таке чакравака в повір'ях індусів, чому ця парочка

розлучається на ніч і, взагалі, звідки й пощо береться цей голос. У Бальмонта в найпатетичнішому місці побачення закоханих нараз — „Голос за сценой. Невѣсточка цесарочка, скажи дружку прощай. Ужъ ночь идетъ...“ і більше ні слова. При чому тут „цесарочка“ — невідомо.

І отак уся книжка. Не можна тут поминути й передмови Ольденбурга до перекладу. „Боюсь, — каже Ольденбург, — що, навіть не дивлячись на „привлекательный русскій облик“, твори індуського поета викличуть „скорѣе недоумѣніе, чѣмъ наслажденіе“. І тому радить — „не читайте быстро и не скользите по тому, что написано, ибо его надо перечувствовать, его надо пережить“ ...

Можна подумати, що це передмова до дитячої читанки старшого концентру якої „єдиної трудової“, а це передмова ученого до роботи одного з кращих представників російської літератури. А проте, до Бальмонтавих перекладів така порада потрібна, бо в них дійсно твори Калідаси „вызовутъ скорѣе недоумѣніе, чѣмъ наслажденіе“.

Назву *Шякунтала* (в санскриті наголос здебільшого на третім складі від кінця), замість російської „Сакунтала“, уживаю тому, що так правильніше (Çakuntalâ) а що наша мова знає групу *шя* в своїх діалектах („камінна душа“), отже для нашого вуха це не дико.

На закінчення ще два загальники про індуську драму, аби се могло бути й деякою вказівкою при ставленні на сцені та давало розуміння характеру творчости при читанні.

/ Індуський романтизм є цілком протилежний грецькому класицизмові. Индус не ділить своїх драматичних творів на трагедії й комедії — у греків цей поділ яскравий. Греки не ділили п'єс на акти, а хоч і ділили, то

властиво, кожний акт був самостійною п'єсою — у індусів буває до десяти актів у п'єсі. Греція стисло при-держувалась своїх знаменитих „єдиностей“ — у індусів кожний акт переносить глядача в інше місце, а між актами проходить часто дуже багато літ. В грецькій драмі число дієвих осіб мале, в індуській — навпаки (в „Шякунталі“ сорок шість дієвих осіб). Грецька драма рідко бере сюжетом кохання, індуська — мало не завжди. В грецькій трагедії часто приходиться до нещасливого невідбувного кінця, в індуській — ніколи. Словом, характери двох народів цілком яскраво показалися в їх драматичних творах, і ніяким робом не можна відмовити індуській драмі суто національного походження.

• Загалом індуські теоретики¹⁾ свою драму ділять на два роди: гурака й урагурака. Рупака — це давніша форма; в ній трактуються ще релігійні сюжети, дієві особи тільки боги, царі й вищі достойники. Але, в міру того як драма виходила з-під виключних впливів релігії, вона демократизувалася, сюжети почали братися із звичайного життя, дієвими особами почали виступати вже звичайні люди; увійшов сюди й сатиричний елемент, особливо коли почало розповсюджуватись учення Будди й підривати авторитет брагманів. Он в „Шякунталі“, бачимо, навіть царський блазень показаний з роду брагманів.

¹⁾ У індусів багато теоретичних творів про драму. Одна з найдревніших робіт (I ст.), це „Dasa - Rупака“. Автор (Dhanayj+) описує десять головних родів драматичних творів. Слідуюча (хронологічно) праця (автор Bhosatva) має назву Kanthabharana. Це властиво піїтика й риторика, але в останній книзі (5-й) говориться й про драму. Велику популярність має твір Mammata - Bhatti під заголовком „Kavya Prakâsa“. З віку XIII маємо труд Visvanatha - Kaviraha під заголовком „Sahitya Degrana“. З десяти книг цієї роботи шоста присвячена цілком драмі.

Кожний з тих двох основних родів в теорії ділиться ще на відділи: *rupaka* на 10, а *uparupaka* аж на 18 — але це вже сугубе теоретизування; особливо почало воно розвиватися в період упадку драматичної творчості.

П'єса має розпочинатися молитвою, де висловлюється побажання всякого добра присутнім, прикликається благословення богів. Далі йде пролог, де давалося відомості про особу автора, про самий твір, про артистів, що виконують головні ролі; тут же часом пояснювано події, коли то здавалося потрібним для розуміння п'єси.

За прологом ішли акти (*anka*), розділені на яви, тоб - то прихід нових дієвих осіб або відхід їх із сцени. В антрактах оповідав і взагалі тишив публіку спеціальний актор *Vischkanha*; перемену окремих сцен також об'являло осібні лиця *gravesaka*. Згодом цих осіб почали вводити в саму дію.

✓ План кожної п'єси мусив теж підлягати певним законам; в п'єсі, насамперед, мало бути п'ять елементів: причина (*vya* у насіння), що з неї все розпочинається; розвиток сторонніх обставин, потрібних для дії (*vin^{du}* — крапля); задержування (*garbha* — вагітність), що ніби-то затримують хід справ, але по суті ведуть до розв'язання; епізоди (*patâka* — прапор), що служать прикрасами драми, і нарешті саме розв'язання (*kâgyam*).

Характери дієвих осіб драми мусили бути витримані і мусили відповідати сфері, з якої брався зміст п'єси. Герой (*paykas*) має бути конче молодий, гарний, приязний, або невинний і терпеливий, щоб він, коли йому доведеться боротися з долею, міг викликати до себе співчуття глядачів. Ті ж прикмети повинна мати й героїня (*payiko*). Обидві ці особи мають довірених, що пояснюють глядачам менш зрозумілі події. Коли є противник героя (*pratinâykas*), то він мусить бути конче лихою, поганою істотою.

героїня й взагалі жінки уживають *савразені*, одного з найбільше вироблених доброзвучних діалектів пракриту; супутники царів і взагалі особи царського оточення говорять діалектом *megadhi*, Відушака звичайно діалектом східнього Індостану *Prachi* і т. д.¹⁾

Спеціальних, раз на все побудованих театрів, скільки можна судити, не було, а для кожного випадку їх роблено; народні театри ставлено по площах, при чім місця для глядачів ішли амфітеатром, терасами.

Театри ці мусили бути великі, бо ми на сцені бачимо часто юрби, процесії, військові відділи і т. ін. Техніка театральна теж стояла дуже високо, бо от ми бачимо їзду на колісниці по хмарах, літання в повітрі й т. п.²⁾

Завіса (*gangabhūmi*) існувала; за нею містилася й убиральня (*nepathya*), де одягалися актори. Крім основної завіси, існували ще спеціальні на сцені; вони відділяли одну місцевість від другої; такі завіси відхиляли в потрібну хвилину красиві, поставлені спеціально на те дівчата, і тільки в патетичну хвилину герой появлявся на сцені, сам відкидаючи завісу.

Декорації, мабуть, існували, судячи з того, що в розмовах дієвих осіб подибуємо місця, без декорації неможливі. На костюми зверталось пильну увагу.

¹⁾ Роберт Кюст (*Les religions et les langues de l'Inde*) нарахував в Індії 243 різні мови, від багатих флексивних до моносилабичних включно.

²⁾ Для цікавості, от опис аристократичного театру. „Заля, призначена для вистав, має бути велика й гарна, покрита дахом; її підтримують красиві стовпи, багато прикрашені вінками. Господар дому займає місце посередині, родина займає місця наліво, почесні гості — направо. За ними по оба боки сідають важніші слуги дому, а посередині між ними поети, астрологи, лікарі й учені. Найкрасивіші служниці оточують господаря з віялами в руках, а довірені слуги стоять із жезлами, як також і озброєна варта, що стоїть у різних місцях і наглядає за порядком“.

На тім закінчую. Хіба ще дві слові про музичні передачі сюжету Шякунталі. Я знаю тільки концертну увертюру Гольдмарка під тою ж назвою та балет французького композитора Реньє (за сценарієм Теофіля Готье). З українських композиторів, скільки мені відомо, обробляв цей сюжет тільки я, в формі музичних ілюстрацій до драми¹⁾.

¹⁾ В інструментальних номерах (рояль, або скрипка й рояль):

1. Біг колісниці (побудовано на індуський гамі gaudī). 2. Тривога, піднята салдатами Душянти в гаю пустельників. 3. Прихід пустельників. 4. Сум царя (гама Hindola). 5. Шякунталя хора від любови. 6. Царь насамоті з Шякунталю. 7. Радість царя (гама Velavali). 8. Прокляття Дурваси. 9. Ранок у гаю пустельників. 10. Подруги убирають Шякунталю (гама Saindhavi). 11. Молитва Каяви. 12. Прощання Шякунталі з пустинею. 13. Вихід царя (древнеіндуський мотив, з трактату Rāgavidodha) . 14. Апсари уносять Шякунталю на небо. 15. Вулиця (народні мотиви на п'ятитоннім звукоряді). 16. Німфа Сануматі злітає з неба (гама Māgavi). 17. Весіння пісенька садівниць. 18. Розпука царя. 19. Цар перед портретом Шякунталі (гама Bhupali). 20. Маталі хапає Мадав'ю. 21. Цар і Маталі на небесній колісниці (гама Mellari). 22. Забава хлопчика (гама Carnati). 23. Радість єднання. З сих речей немає нічого друкованого.

З вокальних речей: 24. Пролог (дуєт тенора й баритова). 25. Похвала раджі (дуєт тенора й баритона). 26. Арія артистки. 27. Арія Шякунталі. 28. Лист Шякунталі (на підставі мотиву, записаного від баядерки Чапат). 29. Арія цариці Гансаваті (з акомп. скрипки й роялю), (це все сопрано). 30. Хор невидимих лісових істот (гама Malāvāsri, інакше Dhanuāsri) (вокальні всі друковані).

ПРОЛОГ

Водою, що була творця створенням першим;
Вогнем, що пожира священні праві жертви;
Брагманом, образом слуги богів предвічних;
І місяцем і сонцем, що опреділяють
Часу хід нашого: Е тером, що розносить
У світі звуки і все обіймає;
Землею, матір'ю усякого насіння;
Повітрям, яким дише вся тварина —
Всіма отими восьмома речами,
В яких з'явився бог — нехай вас захищає
І береже великий Шіва бог!..¹⁾

(Перед завісою)

Директор (заглядаючи за лаштунки, до головної артистки).

Шановна!.. Коли ти вже готова
З убранням, то виходь.

¹⁾ Шіва — один з богів індуської тримурті (трійці): Брама-Вішну - Шіва. Але це тільки конкретизація („для мас“ ...) глибокої ідеї про три аспекти Вищої Сути (Sat — Chit — Ananda); так само ідея тогочасної духовної еволюції подавалася „для менших“ у формі гієрархії богів (Devas). Зовнішній ритуал жертвоприношень, це теж втілення езотеричної ідеї про „Жертву Єдиного“, що криє себе під змінними формами (Mâyâ), щоб дати життя безконечному числу інших форм. І так далі. Так брагманізм осягав свого впливу на всю масу народню — від людини примітивного мислення до глибокого філософа.

Артистка (виходячи). Я ось, мій пане!
 Прикажуй, що тепер робити мушу?
 Директор Дивись, яке блискуче зібрання перед
 тобою!
 То все учені люди й дуже розбірчиві.
 Ми ж відограти маєм перед ними
 Нову пієсу Калідаси, що зоветься
 „Шякунталя“ або іще „Приміта-
 перстінь“.
 Нехай же кожний з вас, артистів,
 Як може постарається.
 Артистка Але ти, пане,
 Так добре приготував оцю п'єсу,
 І ми всі вивчили так добре свої ролі,
 Що все, сподіємося, вийде як-най-
 краще.
 Директор Але того не досить, о шановна!
 Артист, хоч як би добре ролю він не
 вивчив,
 Ще вміння тим він не покаже, поки
 Знавець його похвалить.
 Артистка Так, це правда.
 Прикажуй же, що мушу я робити?
 Директор Не інше що, як заспівати
 І слух публічності насолодити звуком.
 Артистка Яку ж я пору року мушу оспівати?
 Директор Найкраща з пір — то літо золотее...
 Як гарно вдень купанням освіжитись:
 Повітря аромати паталя¹⁾ приносить,
 І до спочивку кожна полянка манить.
 А вечір, то часом буває кращим дня!

¹⁾ Vignonia — повзуча рослина з жовточервоними квітками.

Артистка То правда! (Співає):
 Дівчата закохані квітку зривають,
 Квітку зривають,
Пилочком наповнену квітку шіріші
 Квітку шіріші¹⁾.
Дівчата закохані... Добре вважайте,
 Добре вважайте.
Бо в квітці шіріші сховалася пчілка,
 Сховалася пчілка!

Директор Чудово!.. Досконало!.. Глянь — в театрі
Всі слухачі мов поміли й непорушно
Силять, мов намальовані. Так що ж би
Заграти нам, щоб зовсім їх задовольнити?

Артистка Ти сам недавнечко сказав, о пане,
Що нині маємо ми відограти
Огу „Шякунталю“, незрівняну пієсу.

Директор Ах, дякую тобі, що нагадала!
Бо я твоїм співанням так зачарувався,
Що все забув. Цілком, як цар Духшянта,
Що, гонячи газель, забув усе на світі.

(Обое виходять)

ЗАВІСА РОЗКРИВАЄТЬСЯ

¹⁾ Mimosa cigrisha — рослина з роду акацієвих; має блідожовті пахучі квітки.

АКТ ПЕРШИЙ

(ПЕРЕД ДРУГОЮ ЗАВІСОЮ)

Духшянта на колісниці переслідує газелю; у нього в руках лук та стріли

Візниця (поглядає то на царя, то на газелю).

Коли лиш подивлюся я на ту газелю
Й на тебе, царю, із твоїм нап'ятим туго
луком —

Мені здається, наче бачу бога Шіву,
Як він летить на божественне полювання.

Духшянта

Ого!.. Далеко за собою антилопа
Нас завела. Дивись — як від страху
перед стрілою

Вона передні ноги задніми випереджає;
Як часто, вигнувши свою прекрасну шию,
Звертає погляд переляканий до колісниці!
Дивись, як, скачучи в повітрі, вона ронить
Траву нез'їдену з утомою розтягненого
рота.

Здається, не біжить — летить вона в
повітрі!

(Здивовано)

Але чому від неї ми страшенно так
одстали?

Уже її я ледве бачу!

Візниця

Повелитель!

Тут тяжко їхати: погана, бач, дорога.
Тому я віжки натягнув і колісницю
Потрохи здержую — ну, от ця антилопа
Й випереджає нас. Зате ось зараз
На рівний ґрунт ми, царю, виїжджаєм,
І ти за хвилю порівняєшся з газеллю.

Духшянта

Так попускай же віжки!

Візниця

Як накажеш.

Рухами показує, як бисто летить колісниця)

Дивись!.. Дивись, о царю!.. Ледве-
ледве

Послабив я віжки твоїм прекрасним
коням —

А як погнали!.. Ціла хмара пилу
Летить за нами, а догнати нас не може.
Дивись!.. Повитягали шиї, вуха при-
тулили —

І вже не розбереш — чи це біжать ці
коні,

Чи у повітрі понеслися вже, як вітер.
Султани ж, бач, на чолах непорушні¹⁾.

Духшянта (радісно). Го-го!.. Скоріше мчаться мої коні,
Аніж самого бога сонця колісниця!
Яка ж то справді блискавична бистрість!
І почуття яке чудовне, незрівняне!..
Усе мале перед тобою виростає,
Роз'єднане на часті — єдиниться,
Криве випростується; що було близеньке,
Далеким стало; що ж було далеке —

¹⁾ Царським коням прикріплюлися на чола султани з білих хвостів тибетських биків.

Наблизилося вмиць... Тепер дивися,
Як я підстрелю ту газелю.

(Накладає стрілу)

Голос за сценою Стій, о царю!

І не стріляй! Не можна тут стріляти!

Візниця (вслухуючися й приглядаючись).

Велителю!.. Між нами і газеллю

Пустельники¹⁾ стоять!.. До неї ж всього

Один лиш перестріл.

Духшянта (бистро).

Задержуй коні!

Візниця (здержуючи). Як ти звелиш, о пане...

Пустельник (з піднятою рукою).

Те звірятко

Живе у нашім лісі, царю!.. І не може,

Не сміє бути вбитим!..²⁾ Та і те сказати:

Пронизувати стрілами газелів тіло,

Це все одно, що в квітку бавовни метати

Вогонь жерущий. Як же то недобре —

Твариночку тремтющу поціляти

Жорстокою стрілою. Киць же, царю,

Стрілу. Ти краще лук свій підіймав би

На захист всіх пригноблених...

¹⁾ Життя кожного індуса поділяється на чотири стадії. Перша — дитинство. Друга — учеництво (для кожної класи воно починалося з інших років; так, для брагмана — з 8 літ, для кшатріїв — з 10 років і для вайш'ї — з 12). Ученик цілковито підпадає під владу учителя; головний обов'язок цього періоду — вивчення Вед, при чім на кожну книгу (цілком, однак, теоретично) клалося по 12 літ; отже в стадії учеництва індуc мусив бути 36 років, але звичайно це ніколи не переводилося в життя. Скінчивши вчення, індуc прибирав назву спатака, дружився, заводив сем'ю; „а коли він побачить зморшки на своїм лиці, сивизну у волоссі та дінде онуків, — він може йти у ліс“. Тоді наступала стадія пустельництва.

²⁾ І місце, де жили пустельники (звичайно це був ліс), і все, що в ньому, було священним.

Духшянта (схиляє голову в поклоні). Дивися —

Сховав стрілу я (ховає стрілу до сагайдака).

Пустельник Добре. Видно зразу

В тобі кров Пуру¹⁾ королівську. Хай же боги

Тобі дарують за це сина та такого,
Щоб власть свою постер він на цілий світ.

Двоє молодших (підіймаючи руки). Щоб власть свою постер він на цілий світ.

Духшянта (вклоняючись). Беру слова ці за щасливе віщування.

Пустельник Великий царю! Це ми в ліс цей вийшли
Дровець тут назбирати. А он там он,
На Маліні²⁾ взберіжжю отця Канви келья.
Коли ти маєш час — вступи на хвильку.
Не гребуй нашою гостинністю, тим
більше —

Коли побачиш, як спокійно переходять
І покаюння й жертви — будеш радий,
Що не даремне, шрамами укрита,
Твоя рука нас береже й годує³⁾.

Духшянта А сам господар дома?

¹⁾ Між усіма численними династіями Індії особливо відзначалися дві: Трітсу — інакше „Сонячна династія“, та Пуру — інакше „Місяцева“ (Трітсу — то були перші арійці, які зійшли в Пенджаб; Пуру — то були західні дравіди). Першим „Пуру“ був наймолодший з п'яťох синів царя Яяті.

²⁾ Маліні — потік, що витікає з Гімалаїв і впадає до Гангесу.

³⁾ Царі з обов'язку свого звання були покровителями пустельників (мусили охороняти їх навіть від демонів); отже пустельник закликає Духшянту, як доброго оборонця, поглянути на результати своєї праці — що демони не перешкоджають молитві, жертвам, покаюнню й т. п.

Пустельник

Ні, немає.

Його дочці грозить якесь нещастя
І він пішов до Соматірти¹⁾ помолитись,
Щоб одвернути напасть. А дочці він
Припоручив гостинности священний
обов'язок.

Духшянта

Гаразд, одвідаю її. Нехай вона побачить,
Як поважаю я святого старця, і розкаже
Йому це, коли він поверне.

Пустельник

От і добре.
А ми підем за своїм ділом.

Духшянта

(Пустельники відходять)

Ну, візнице!
Жени-лиш коні! Хочу подивитись
На пустинь цю святу і свою душу
Очистити.

Візниця

Як скажеш, пане... (рухами по-
казує, як бистро біжить колісниця).

Духшянта

(розглядається довкола). Гей, візнице!
Коли б нічого нам і не сказали,—
По всіх ознаках бачу я, що тут
Гай радості побожної.

Візниця

А як це?

Духшянта

Хіба не помічаєш? Ось дивися:
Під деревом зеренця рису — бачиш?
То з гнізд повипадали попугаїв,
Що мостяться на деревах дупластик.
А он на камені, он там і там, дивися —
Сліди то інгуді²⁾ помеленого зерна;

¹⁾ Місце пілігримства й священних купелів у Західній Індії. Тут уже натяки на зав'язку.

²⁾ Дерево, сік плодів которого вважається за цілющий, а з орхів добувають олій.

І стадо антилоп пасеться мирно
І не тікає геть від нашого приходу.
Он стежечки від крапель, що стікають
З одеж пустельників, коли вони вертають
Із омовеннів, велених законом.

Візниця Ну, дивися!

І справді видно все це.

Духшянта (проїхавши ще трохи вперед). Ей, послухай!
Не хочу я спокою порушати
Пустельників, що мешкають у цім гаю
священнім.

Візниця Затримай колісницю тут — я хочу встати.
Я віжки натягнув: ти можеш встати,
царю.

Духшянта (виходить, оглядає себе).
В лісі пустельників заходить годиться
В смиренній одіжі. На, забери оце
з собою!
(Віддає царську керею, ознаки й лук)

А поки я там буду у священних старців,
Ти коням спини освіжи водою.

Візник Гаразд, мій пане. (Від'їздить).
Духшянта (іде вперед і розглядається). От і вхід... Іду я.

(Нараз помічає, що у нього починає тремтіти права рука¹⁾)

В гаях пустельників не розцвітає
пристрасть —
Чому ж рука дрижить у мене права?
Невже мені тут щастя десь судилось?
Отак ми стоїмо усюди під дверима доли.

¹⁾ Тремтіння правої руки, ока, взагалі якоїсь правої частини тіла чоловікові віщує любов, і то щасливу; жінці навпаки — нещасну; з лівою стороною тіла все навідворот.

(Роздвигается завіса ; в музиці перед тим мотив Шякунталі. Розкішний тропічний ліс. Шякунтала й подруги поливають квітки)

Шякунтала (за сценою).

Сюди, сюди, кохані подруги!

Духшянга (прислухаючись).

Я чую,

Хтось наче там за деревами щось

говорить

Ану-лиш підійду.

(Підходить ближче, придивляється)

Це пустельнички¹⁾ молоденькі —

Деревця молоді із поливальниць

поливають.

(Приглядається уважніше)

Які ж гарнесенькі вони! Таких немає

І в царському дворці!.. Признати треба,

Що лісові оці квітки далеко кращі,

Аніж садові всякі. Ану лишень отут

я стану

Та полюбуюся.

(Стає на бік ; виходять Шякунтала, Пріямвада та Анасуя)

Шякунтала Сюди!.. Сюди, о подруги кохані!..

Анасуя

Шякунтально! Мені здається — от їй-богу!

Що Канва, наш святий отець, ці дерева

кохає

Більш, ніж тебе. Дивися — ти така

ніжненька,

Мов квітка навамаліки²⁾, а мусиш

Аж отсюди тягати воду й поливати.

¹⁾ Пустельнички мали право брати з собою в ліс не тільки жінок, а й дітей.

²⁾ Навамаліка — жасмін.

- Шякунтала Роблю я це не з примусу, кохані,
а з любови —
Ці дерева неначе мені сестри рідні. (Поливає).
- Пріямвада Оце вже полили ми ті рослини,
Що розцвітають літом. А давайте
І ті ще поллемо, що відцвілися.
Це буде добре діло.
- Шякунтала Добра думка! (Поли-
вають).
- Духшянга Так от яка донька в святого Канви!..
Даю я слово чести — нерозумно
Він робить, змушуючи в лісі її жити
Ще й при таких занятті!.. Ні, мудрець той,
Що покладає всі тяготи пустельництва
На отаку красуню, так достоту робить,
Як той, хто листиком гнучким німфеї¹⁾
Хотів би пень акації рубати.
Ану-лиш стану я отута за кущами
Та придивлюся ближче до дівчаток.
- Шякунтала Анасуе кохана! Так страшенно давить
Оце рогожане убрання... Прошу роз-
пустити.
Пріямвада так міцно затигнула пово-
розки...
- Анасуя З охотою. (Розпускає).
- Пріямвада Чому ти, мила сестро,
Мене виниш? На молодість ти нарікай,
що груди
Тобі, бач, так пишнить і розпирає.

¹⁾ Німфея — лотос (*Nelumbium speciosum*), озерна троянда, водяна лілія (тільки в Індії вони більші й кращі). Одні з видів розпускаються вдень і тому звуться „день-лотос“, а другі нічні — „ніч-лотос“.

Духшян та Це добре сказано. Направду, груба одіж
Надавлює на груди і скриває
Всю розкіш тіла молодого, наче квітку
Під купою листків пожовклих. Але
прецінь

І це навіть убрання із рогожі
Краси не може відібрати — так
як сойвол¹⁾

Краси не відбирає лотосу; як місяць
Від темних плям ще кращим нам здається.
Прекрасному усе прекрасне.

Шякунта ля Гляньте, сестри!
Оте мангове деревце²⁾ од вітру
колихнеться —
І наче пальцями манить мене до себе.
Я побіжу до нього! (Підбігає).

Пріямва да Стій, кохана!..
Одну хвилиночку ще так постій!

Шякунта ля А пощо?

Пріямва да Коли ти так стоїш побіля манго —
Здається, він чудовою ліяною обвився.

Шякунта ля (сміється). Недурно ти „Пріямвадою“
звешся³⁾.

Духшян та Коли ж це правда!.. Я би сам сказав так!
Бо ніжні рученьки здаються гілочками,
Уста — червоні квіти, повні ж груди —
Неначе чаші переповнені цвіточні.

¹⁾ Водяна рослина, що звичайно росте коло лотоса й переплітає його.

²⁾ Манго (*Mangifera indica*, по санскр. а mга). Овочі має золотистого кольору, а квітки рожево-червоні. Бог любови вживає їх як стріли.

³⁾ „Пріямвада“ в санскриті означає — „та, що вміє говорити приємне“.

Пріямвада Що там такого?

Шякунтала Ви лиш подивіться:

Від корінців самих і геть аж до
вершечку

Вся пуп'янками пишними укрилася ліяна—
А о цю пору не цвіте ж вона ніколи!

Подруги (підбігають). Та що ти кажеш!?

Шякунтала Ось дивіться!

Пріямвада Тоді вже певне це—якраз вішує
Для тебе радість: скоро вийдеш заміж.

Шякунтала (незадоволено). Самій собі того заміжжя,
мабуть,

Бажаєш дуже, коли правиш так багато
Про шлюб усе. І слухати не хочу!

Пріямвада Йй-богу, подруго, я не жартую!.. Сам же
Канва

Сказав колись: як зацвіте ліяна—
То буде щастя знак.

Анасуя Еге!.. Тепер я розумію,
Чому Шякунтала так щедро поливала
Оцю ліяну!..

(Подруги сміються)

Шякунтала Ох, та і які ж ви...

Вона моя сестра, оця ліяна. (Поливає лю-
бовно).

Духшянта О, боги!.. Як би я був радий,
Коли би показалося, що батько й мати
Цієї дівчини—не однієї касті¹⁾.

¹⁾ В індусів мужчина може взяти за себе жінку нижчої касті, а дівчина, то вже ніяк не може віддатися за представника нижчої касті. Коли б батько й мати Шякунталі були обоє з касті брагманів. Духшянта не міг би тоді взяти за себе Шякунталю, бо царі належать до нижчої касті—касти воїнів (кшатрійів).

А втім — чого це я впадаю в сумнів?
Вже воїну, то жінкою вона напевне може
бути,—

Тим більше, що до неї рветься моє серце.
А зрештою: коли, буває, розум
Не може щось рішити — голос серця
Тоді веде нас певною стежею... Все ж би
треба

Довідатися певно, хто вона.

Шякунтала (неспокійно). Ой-ой! Кохані!..
З жасміну вилетіла пчїлка й просто лізе
В лице мені!.. (Борониться красивими жєстами).

Духшянга (милується). Красиво як!.. Чудово!..
Куди лиш пчїлка лет направить —
там і очі

Красуня враз звертає. Брівоньками
Поводить і любовній грі очей тих
Навчається вона навіть з пчолою...
(Рєвно). О пчїлко!.. Часто ти торкаєшся
крилом звєнящим

Тремтєчих вїй! І щось занадто ніжно
До вухка шєпчєш. А коли красуня
Тебе рукою відганяє — ти вїп'єшся
В ті вустонька, що повні чар незвіданих...

О пчїлко!

Ти в щастї вжє, а я стою самотній,
Невідомий — і знаю тїльки ім'я

Шякунтала О подруги!.. Оборонїть жє ви нарєштї!..
Пчола вжалити мене хочє!..

Подруги (смієчись). Оборона —
Не наше дїло цє! Поклич Духшянту:
Цє вїн жє оборонєць цих лїсїв
свєщєнних.

Духшянга Притока показатися мені... „Не бійся“...

(Сам себе перериває)

Але ж тоді вони пізнають,
Що цар я... А мені б хотілось
Тут гостем тільки бути.

Шякунтала О нещастя!

Ой, не дає мені спокою ця пчілка!..

(Перебігає на інше місце)

І тут вона!.. Та порятуйте ж ви
нарешті!

Духшянга (бисто виходить). В ті дні, коли на троні
возсідає

Потомок Пуру, що карає всяку
дерзкість,—

Хто сміє тут пустельницям благоче-
стивим

У цім гаю священнім чимось докучати?

(Дівчата змішалися, побачивши мужчину)

Анасуя Шановий пане... Тут біда ще невелика:
Це тільки подругу кохану нашу (Показує
на Шякунталю)

Негречна пчілка трошки налякала...

Духшянга (підходить до Шякунтали).

Як молитви ідуть? Успішне покаяння¹⁾?

(Шякунтала соромливо попускає очі)

Анасуя За ласку дякуємо... Тільки чи зумієм
Такого гостя особливого прийняти
І заслужити нагороду від богів²⁾.

¹⁾ Звичайний привіт, з яким звертаються до пустельників.

²⁾ Гостинність — то була найвища чеснота в Індії. Приймаючи гостя, індус міг рахувати на нагороду від богів.

Пріямвада Шякунтальо!.. Іди мерщій до хижі
 Та гостю арфу¹⁾ приготуй і овочів
 найкращих.
 І воду принесеш тут для пиття. А цею
 Ми ноги гостеві обмиємо²⁾.

Духшянга Самих вже
 Привітних ваших слів для мене буде
 досить,
 Щоби закон гостинности сповнити.

Пріямвада А коли так, то просимо шановного
 сідати,
 У холодку отут, під саптіпарном³⁾,
 на ослоні
 Й спочити трохи.

Духшянга Від роботи й ви вто-
 мились,
 То й вам би сісти добре. Прошу,
 прошу!..

Анасуя Що ж, подруги... Закон повеліває
 Вволю волю гостя — тож сідаймо.

(Усі три сідають)

¹⁾ Argha — почесний дар; його давано тільки богам та особливо високим гостям.

²⁾ Індуська література зберегла нам кодекси найдревніших звичаїв, як от „Книга священного закону“ (Dharmacastra), „Правила священного закону“ (Dharmasutra), де регламентується ціле життя індуса. Окрім того, є ще книги „Grichja - sutra“, де між іншим описуються обряди, як приймати гостя взагалі, а високого зокрема (нараховується шість осіб, вартих особливого прийняття). Досить сказати, що цей ритуал має 26 + 20 + 32 пунктів, серед яких бачимо й воду на пиття й воду для обмивання ніг (про це й згадують тут дівчата). Між іншим треба сказати, що не тільки всі ці обряди, а навіть подавання кожної речі супроводилося відповідними словами.

³⁾ Дерево *Alstonia scholaris*.

Шякунтала (до себе). Ох, що це... що зі мною?.. Та
невже ж я,
Мужчину оцього побачивши, почула
в серці
Те, що закони пустинь нам забороняють?..

Духшянга (поглядаючи на всіх трьох).
Як мило бачити таку між вами приязнь!
Це так до молодости вашої й краси
підходить.

Пріямвада (тихо до Анасуї). А хто би він міг бути?
На обличчі
Якась - то витонченість, а разом і сила;
Вимова теж така солодка, благородна.
Це мабуть чоловік високої якоїсь ранги.

Анасуя
Сама я із цікавості вмираю й хочу
Його по-простому спитати (Голосно). Ясний
пане!..
Ти з нами був такий ввічливий, гречний,
Що я от мужности набралася спитати:
Яке ж то плем'я царських мудреців¹⁾
тоблю
Украшене? Яка земля печаллю повилася
В твоїй відсутності? Нарешті — що то
за причина,
Що запровадила тебе до цих гаїв
священних?

Шякунтала (до себе). Не бийся, серце, так... Твої
таємні думи
Анасуя вже висловила...
Духшянга (до себе). Що робити?

¹⁾ „Царственный мудрець“, „царственный пустельник“ — се титул (а властиво ступінь духової досконалости), що його давано царям. Видимо, дівчата інтуїтивно чують, хто се перед ними.

Назвати їм себе чи утаїти?

Гаразд! Я їм скажу... я знаю що.

(Голосно). Дитино!

Потомок Пуру, цар Духшянта тут мене
поставив,

Аби я стежив за виконанням законів;
От я й прибув — довідатись, чи вільно
Жертвоприношення ідуть та чи немає
Яких тут перешкод.

Анасуя

(з усмішкою поглядаючи на Шякунталю).

Ну, слава Богу!

Благочестиві пустельнички мають
оборону...
(Шякунталя соромиться)

Пріямвада (помічаючи цей настрій, таємно до Шякунталі).

Ах, як би батько твій тут був!..

Шякунталя То що ж?.. То що ж би?

Пріямвада О, він би вже напевне цього гостя
Зробив цілком щасливим, хоч себе би
Найкращого позбавив скарбу...

Шякунталя Пріч ідїть ви
Із жартами своїми!.. Вигадали щось тут
Та й плещуть... Я не хочу й слухати
такого...

Духшянта (усміхаючись). Я теж хотів би, мої любі,
щось спитати

Про вашу подругу.

Обидві О, як найвище по-
веління

Для нас звучатиме твій запит.

Духшянта Як відомо,
Святий отець наш Канва все життя
у пустельництві

Провів. Ви ж вашу подругу його дочкою
 Взиваєте — як може тее бути?

Анасуя Це легко розказати, господине. Чув ти
 певне
 Вішвамїтри ім'я велике¹⁾?

Духшянта Ну, звичайно!

Анасуя То ж батько нашої Шякунталі. А Канва
 То тільки називається отцем, бо згодував
 він
 Покинене дівчатко.

Духшянта Як — „покинене“? Мене ти
 Цим словом зацікавила, і я хотів би
 Про все довідатись від самого початку.

Анасуя Як так, то слухай, пане. Як і кожний
 Мудрець, Вішвамїтра провадив покаяння.
 Але воно було таке велике,
 Що боги аж злякалися і Менаку апсару
 Зіслали, аби спокусила старця²⁾.

Духшянта (усміхнувся). Буває. Справді, боги іноді
 бояться
 Пустельничого благочестя.

Анасуя Й от, коли на землю
 Прийшла весна благоуханна — сталось
 тее:
 Перед Вішвамїтрою апсара з'явилась.
 Коли побачив він красу ту неземную...
 (Нараз засоромилася й зупинилась)

¹⁾ Див. за нього в передмові.

²⁾ Це трапляється в індійській мітології: велике подвижництво пустельників починає наближати їх до богів. Тоді богам стає заздро, і вони зсилають до таких пустельників особливих небесних дівчат, а п с а р, чудової краси. Апсари спокушають пустельника — і боги позбавляються конкурента.

Духшянта (усміхнувся). Ну, далі можеш не казати —
сам я зрозумію...

Виходить, від божественної німфи
Веде Шякунталя свій рід?

Анасуя Так, пане.

Духшянта Воно і видко: наші зёмні діви
Не можуть нам краси такої породити.
Хіба сяйлива блискавиця може
З землі родитися?

(Шякунталя стоїть, попустивши засоромлене личко)

Так ось як...

Тепер я можу волю почуттю своєму дати

Пріямвада (зі сміхом дивиться то на Шякунталя, то на
Духшянту).

Мені здається, що наш гість високий
Іще якесь питання в серці має...

Духшянта Вгадала ти. Я ще хотів дізнатись
Про деякі життя її умови.

Пріямвада То що ж? Питайся. Нас, пустельниць,
Питатися усякий волен.

Духшянта Я хотів би
Про неї ще довідатись: чи обітницю
Хранити чистоту вона по шлюб давала
тільки,
Чи на вік-вічний прирекла отут сидіти
Поміж газелів, що їх очі так подібні
До оченят її чудових?

Пріямвада То вже певне
Сказатиможу, що обітниці довічної немає.
Сам батько її, Канва мудрий, хоче,
Як найдеться юнак який підхожий,
Віддати заміж подругу.

Духшянта (до себе). Тепер мое бажання
Не тяжко виконати. Серце! Дай же місце
Свобідному чуттю.

Шякунталя (ніби в досаді). Анасуе! Я вже відходжу!..

Анасуя Чого ж то?..

Шякунталя Я піду та розкажу матусі,
Як тут Прямвада шалена ка-зна-що
говорить!

Анасуя Кохана подруго!.. Пустельницям невільно
Куди хочать іти, а гостя покидати,
Не давши йому певного прийаття...
(Шякунталя вагається, але потім рішає таки йти)

Духшянта (до себе). Вона тікати хоче!

(Встає її задержати, але нараз стримується)

Правду кажуть,
Що кожний рух закоханих зраджає.
Я так би і побіг за оцією
Дочкою мудреця, але не смію...
І от я переміг себе... і не пішов за нею.
Але мені здається, що ішов я й знов
вертався,
І ще ішов—і то неначе сон все...

Прямвада (затримує Шякунталю). Дівчино шалена!
Не підеш ти!

Шякунталя (здвигнувши бровами). А то чому ж так?

Прямвада Бо мусиш ще два дерева полити. Обо-
в'язок

Сповнити треба перше, а тоді вже...

Духшянта (до Прямвади). О, мила дівчино! Не будь
жорстока.

Вже подруга твоя втомилася від того
поливання.

І плечі попустилися, й долоні зчервоніли,
І руки потомилися, тяжкі сосуди
Тягаючи з водою. Он і груди схвилю-
вались

Від частого дихання... Личенько вкриває
Неначе сіткою рясний піт. Глянь —
і квітка

До вух прилипла, коси розпустились —
Придержувати мусить їх рукою...
Її від обов'язку хочу я звільнити.

(Здіймає з руки перстінь і дає дівчатам; обидві
схиляються, читають цареве ім'я — і з жахом ди-
вляться одна на одну)

(Переконуюче). А щоби ви мене за іншого кого
не брали,
Скажу, що перстінь цей — то дар царя
Духшянті.

А я царський слуга...

Пріямва да

М - м - м... якщо то правда,
Тим менше можеш ти з таким дарунком
розставатись...

А втім, і слова твого досить буде,
Щоб вільною її зробить від обов'язку.
(Усміхаючись). Чи чуєш ти, Шякунтальо?

Добродій

Оцей — чи цар, чи хто там ще він —
Тебе звільняє від роботи — то іди вже.

Шякунталь (до себе). Коли ж не можу!..

Пріямва да

А чому ж, сестричко,
Не йдеш?..

Шякунталь

Хіба я мушу тебе слухать?
Піду, коли захочу!

Духшянта (поглядає на Шякунталю). А здається,
Що і вона до мене почуває
Те саме, що і я до неї: не мішає
В мої слова своїх, але уважно стежить
За всім, що я кажу. На мене
Неначе і не дивиться, а власне
Очей не зводить з мене.

Голос за сценою Гей!.. Увага!..
Пустельники!.. Готуйтеся боронити
Своїх звірят, бо, кажуть, цар Духшянта
Полює тут! А він придворців має стільки,
Що пил із - під копит його кінноти
Аж сонце заступає і сідає грубо
На мокру одіж, що повісили ми тут
сушити!

Духшянта (до себе). До сто катів!.. Отож мої
салдати,
Мене шукаючи, такого нарobili!
Це ж мушу я як - найскоріше бігти!

Голос за сценою. Пустельники!.. Пустельники!..
Страшений,
Наляканий сторонніми людьми слюююка
Іде, лякаючи старих, жінок, дітей. Він
ікло
Об дерево зломив десь аж по корінь
І в дикім пориві все нищить по дорозі!
Ліянами оплутав свої ноги
І казиться, розгонить геть газелі —
Перелякався він царської колісниці
І йде сюди!

Обидві подруги. О пане!.. Тут нам страшно...
Дозволь нам відійти!

Духшянта Ідіть, мої прекрасні!

Я все зроблю, щоб спокій цих дібров
священних

Не був порушений...
Анасуя (до Шякунталі). Сестричко!.. Там
матуся,
Кохана Гавтамі, напевне вже турбується
за тебе.

Ходім же!

Шякунтала (кульгаючи). Що це—ох! Та що ж зі мною?..
Хромаю я...

Пріямвада Пізнали ми тебе, о царю!..
Прости нам, що не вміли вшанувати...
Нам соромно, що так тебе лишаєм.

Духшянга О, не кажіть так! Вже тим тільки,
Що я на вас тут подивився—я
вшанований до краю.

Шякунтала Сестриченьки... Мені вколола куша¹⁾
ногу...
І одіж зачепилася за гілку амаранта...
Чекайте трошки—най я увільнюся...

(Відходить нарешті, кинувши довгий погляд на царя)

Духшянга Не хочеться мені до міста повертатись.
Побуду ще я тут. Табір поставлю
Де-небудь поблизу, бо я не можу
Своїх думок від дівчини цієї відтягнути.
Оце іду неначе—а іду лиш тілом,
Душа ж моя назад, сюди ірветься,
Неначе той прапор шовковий, що понести
Його хочять напроти вітру конче.

(Іде зідхнувши)

¹⁾ Куша, інакше *darbha*, священна рослинка з колючим листям.
Нею посипають місце жертвоприношень і саму приносять у жертву.

ДРУГА ДІЯ

М а т а в'я ¹⁾

(входить, зідхаючи).

Проклята доля!.. Ох!.. І надала ж мені
лиха година

Сопутником царя - мисливця уродитись!..
У нього тільки і розмови: „Тигр! газеля!..
А он дивись — кабан“!.. У саму ж тобі
спеку

Гони із лісу в ліс, де о цю пору року
Ні клаптя холодку! А воду пий з калюжі
Погану, теплу і брудну й смердючу
Від листя. А їмо як? Без пори, без толку:
То рано дуже, а то геть вже пізно.
Їмо саме м'ясиво, півдожарене на шпичі.
І от, коли нарешті усе тіло
Від біготні за кіньми царськими ломити
починає,

Заснути хочеться і простягнутись так
гарненько —

Хіба ж дадуть тобі спочити? Га, надійся!..
Слони кричать, коняки — пху ти лихо!..
А тільки змружиш очі — вже паршиві
Оті охотники трублять, дудять — бо треба
виїздити!

¹⁾ Оце і єсть *viduřaka* п'єси (про нього див. передмову).

А щоб ви виздыхали всі прокляті!..
Та це хіба усе? А от, дивіться —
Нову болячку виприщило, наче мало
Старих. Оце наш цар, погнавши за
газеллю,
Покинув нас отут, а сам потрапив
Аж до пустельничих, бач, куренів.
Замість газелі
Піймав там дівку, що Шякунтала
зоветься.

Тепер уже і думати не хоче про столицю.
Не спить ночами,— певне і сьогодні
Зустрів він сонце у думках про дівку.
Ну, що мені робитоньки?.. Оце я хочу
З ним побалакати тепер ще, поки ранок.

(Походжає й оглядається)

Ага!.. Іде мій приятель коханий!..
Дивись — із луком ще! А в думці
Сама спідничка. А на голову квіток
наплутав —
Пху, лихо!.. Ну-лишень, почну я
удавати,
Що ніби тіло все моє від біганини
Розбите й зламане. Ах!.. Та коли ж
моє уміння
Та дасть мсні спокою хоч на хвильку!..

(Спирається на палицю й крекче)

Духшянта Нелегко доступити милої, то правда;
Але втішатись можу думкою тією,
Що і вона мене кохає. Й хоч кохання
наше
Не має skutків ще, але мені солодка

Сама вже думка. (Усміхнувся). Як сказати
щиро правду,
Закоханий обманюється часто,
Коли про почування милої він судить
Зі свого власного лише бажання.
Що ніжним погляд був її — то бути міг
він не для мене.
Що так поволі йшла вона — так це було
вдавання.
Що подрузі сердито відказала — то і це
для мене?
Ах, бачу я, кохання все хотіло би собі
забрати.

Матав'я О приятелю! Я не можу ні рукою, ні ногою
Поворухнути... То дозволь хоч гласом
Побід і щастя побажати...

Духшянга (зі сміхом). Ох, бідненький!..
Та хто ж тебе скалічив так?

Матав'я Ударив в око,
Та ще й питає.

Духшянга Я не розумію.

Матав'я Скажи мені, о приятелю мій
дорогоцінний:
Як очерет од вітру гнеться — хто в тім
винен?

Чи очерет чи вітер?

Духшянга Вітер, ясно.

Матав'я Я очерет, а вітер — ти.

Духшянга Не розумію.

Матав'я Подумай сам: хіба ж це тобі личить:
Всі справи царства зовсім позабувши,
Мов дикий чоловік, гасати тут по пуцах?
А я?.. Як милости великої просити мушу,

Аби хоч день один дали мені спочити
Від того полювання, бо на правду
Не володію я й руками і ногами.
Духшянта (до себе). Він правду каже. Але й я сам,
Не думаю вже тільки про охоту
Відколи серце моє заняте дочкою
Святого Канви. Я уже не можу
І лук свій натягати і спускати
Стрілу у тіло тих газелів,
Що мешкають в коханої сусідстві
Й її саму навчили оченьками грати.

Матав'я (поглядає на обличчя царя).
А думаєш ти, бачу, про щось інше,
І вопівав, здається, я в пустині...

Духшянта (усміхнувся). Ти помиляєшся. Я думав,
що доконче
Слів приятеля треба слухати.

Матав'я Як так — то
Нехай живе наш цар во віки й віки!
(Хоче іти)

Духшянта Чекай ще трохи! Одно слово я
сказати хочу.

Матав'я Прикажуй, господине.

Духшянта Як ти відпочинеш,
То мусиш допомогти мені в одній тут
справі.

Матав'я В якій? Чи може мушу з'їсти
Які варенички солодкі? Доручай
скоріше!

Духшянта Скажу, чекай.

Матав'я Та я і так чекаю.

Духшянта (б'є в долоні). Агей!.. Хто там на варті?

Сама вже думка. (Усміхнувся). Як сказати
щиро правду,
Закоханий обманюється часто,
Коли про почування милої він судить
Зі свого власного лише бажання.
Що ніжним погляд був її — то бути мій
він не для мене.
Що так поволі йшла вона — так це було
вдавання.
Що подрузі сердито відказала — то і це
для мене?
Ах, бачу я, кохання все хотіло би собі
забрати.

Матав'я О приятелю! Я не можу ні рукою, ні ногою
Поворухнути... То дозволь хоч гласом
Побід і щастя побажати...

Духшянта (зі сміхом). Ох, бідненький!..
Та хто ж тебе скалічив так?

Матав'я Ударив в око,
Та ще й питає.

Духшянта Я не розумію.

Матав'я Скажи мені, о приятелю мій
дорогоцінний:
Як очерет од вітру гнеться — хто в тім
винен?

Чи очерет чи вітер?

Духшянта Вітер, ясно.

Матав'я Я очерет, а вітер — ти.

Духшянта Не розумію.

Матав'я Подумай сам: хіба ж це тобі личить:
Всі справи царства зовсім позабувши,
Мов дикий чоловік, гасати тут по пуцах?
А я?.. Як милости великої просити мушу,

- Аби хоч день один дали мені спочити
Від того полювання, бо на правду
Не володію я й руками і ногами.
- Духшянта (до себе). Він правду каже. Але й я сам,
Не думаю вже тільки про охоту
Відколи серце мое заняте дочкою
Святого Канви. Я уже не можу
І лук свій натягати і спустати
Стрілу у тіло тих газелів,
Що мешкають в коханої сусідстві
Й її саму навчили оченьками грати.
- Матав'я (поглядає на обличчя царя).
А думаєш ти, бачу, про щось інше,
І вопіяв, здається, я в пустині...
- Духшянта (усміхнувся). Ти помиляєшся. Я думав,
що доконче
Слів приятеля треба слухати.
- Матав'я Як так — то
Нехай живе наш цар во віки й віки!
- (Хоче іти)
- Духшянта Чекай ще трохи! Одно слово я
сказати хочу.
- Матав'я Прикажуй, господине.
- Духшянта Як ти відпочинеш,
То мусиш допомогти мені в одній тут
справі.
- Матав'я В якій? Чи може мушу з'їсти
Які варенички солодкі? Доручай
скоріше!
- Духшянта Скажу, чекай.
- Матав'я Та я і так чекаю.
- Духшянта (б'є в долоні). Агей!.. Хто там на варті?

Одвірний (входить). Слухаю приказу.
Духшянга Це ти, Райватако? Поклич - но воеводу.
Одвірний Цю хвилю, повелитель.

(Іде й вертає з воеводою)

Ондечки стоїть він.

Підходь, бо він бажає щось тобі сказати.

Воевода

Направду дивна річ — усі ми

Помучились у край від того полювання —
а цареві

Неначе на користь іде то все. Дивися:

Стріляє з лука без утоми; в саму спеку
Невтомно бігає і не спітніє навіть.

Худий неначе, але дужий, мускулястий
І повний сили, наче слон гірський.

(Підходить ближче). Властитель!

О, побіждай!.. Ми вислідили звіра.

Коли прикажеш виїздити?

Духшянга

Матав'я тут, бачиш,

Почав щось проти ловів виступати,

То я надумав трошки відпочити...

Воевода

(до Матав'ї тихо). О, мій друже!

Не відступайся ти від думки від своєї,

А я ще з другого візьмуся боку.

(Голосно цареві)

Нехай белькоче що попало він, о царю,

А ми ж то знаєм, що над полювання

Нема забави в світі! Та й корисно:

Спадає зайвий жир, стає все тіло звинним,

Придатним до роботи. А вже як то

Цікаво, коли в ціль рухливу влучиш

На всім бігу стрілою!.. Ні, неправі

Ті люди, що мисливство не схваляють:

Що ще нам може дати радість хоч подібну?

- Холодний теж, а зразу загориться,
Коли до нього інший жар наближиш.
Матав'я Ох, ох!.. Щоб не прийшлося
ушиватись
Незмірному хвалителю утіх ловецьких!
(Воевода відходить)
- Духшянта (дивиться на слуг).
І ви ловецькі геть скидайте причандала,
А ти, Райватако, іди до свого діла.
- Слуги Як повелиш, о господине...
(Всі кланяються й виходять)
- Матав'я Добре!.. Дуже добре!..
Ну, мух попроганяв ти — можеш сісти
Отут на лаві, під дахом рослин
розкішних.
І я з охотою спочину коло тебе.
- Духшянта Іди вперед.
- Матав'я А ти іди за мною...
(Йдуть, сідають)
- Духшянта (кладає йому руку на коліно). От ти, мій
друже, хоч і зрячий,
А вищої для зору насолоди
Не знаєш, бо того не бачив, що єдине
Достойне бачення.
- Матав'я Перед очима маю
Царя...
- Духшянта Себе-то всяк за красеня вважає...
А я кажу про ту, що закрасила
Ліси оці — Шякунтала вона зветься.
- Матав'я (до себе). Ну, братіку, мене на це не
візьмеш...

- (Голосно). Послухай, приятелю... Щож
 тобі зідхати
 За дівчиною, коли ніяк її взяти?
- Духшянта Дурний ти... Ти скажи іще: „для чого
 На місяць задивляться, коли ніяк
 його взяти?“...
 А потім — я й не хочу недоступного
 шукати.
- Матав'я А як же то?
- Духшянта Я поясню тобі. Ось слухай.
 Шякунталя від апсари родилася одної.
 Небесна діва, сповнивши завдання,
 Полинула ізнов собі на небо,
 А дівчинку взяв Канва і зростив, бач.
 Так навамаліка спирається, прекрасна,
 На манго.
- Матав'я (сміється). Ох, мій любий друже!
 Нагадуеш мені ти чоловіка,
 Що фініків обжерся й заманулось
 Йому ще плоду тамаринда¹⁾ скуштувати.
 Усі дворця перлини — всі тобі до по-
 слуг —
 А ти мордуєшся через якусь там пу-
 стельничку.
- Духшянта Не бачив ти її — тому так і говориш.
- Матав'я Звичайно!.. О, звичайно!.. Хоч таки
 й на правду —
 Вона мабуть якеєсь чудо, коли навіть
 Мій приятель так нею захопився.
- Духшянта Словами туг не скажеш нічого.
 Великий Брама, заміряючи її создати,
 В умі усе прекрасне переглядів,

¹⁾ Плід тамаринда — невідомий.

Що коли - будь создав — і все
в єдиний образ
Втілив. Шякунтала — то символ много-
вічний
Могутности Творця!.. Шякунтала — бо-
гиня

Матав'я Небесної краси у цій юдолі горя!
Коли це так, то всі твої красуні
Зненавидять її.

Духшянга І ще тобі скажу я:
Це ж квітка, що її ніхто іще не знає
аромату;
Росток, котрого ще ніхто не наломив;
Перлина це, що не була ще в діядемі;
Це мед, ще нескоштований і свіжий,
Плід подвигу і сили совершенства¹⁾.
І вся ця безпорочна, невимовная краса
велика —

О, хто ж із того всього скористає?..
Я не знаю...

Матав'я Ну, так бери її до себе як - найшвидше,
Поки не вистрибнула заміж за такого,
Що голову собі мастить олією з інгуді²⁾...

Духшянга Вона іще не має права над собою,
А Канва десь поїхав.

Матав'я Почекай... А як же
Вона до тебе?

Духшянга Та... ти знаєш — пустельнички
Вони такі з природи соромливі.
Та все ж я дещо встиг помітити,

а власне

¹⁾ Це натяк на батька Шякунталі — Вішвамітру.

²⁾ Олією з інгуді мастили собі голову брагмани та пустельники.

Коли дивився я на неї, то очиці
попускала ;

Коли сміялася, то зовсім не від того,
Про що казала... Але так вона уміла
Любови рухи скрити, що й не знаю —
Чи любить, чи не любить.

Матав'я А ти ж як, братушка,
Хотів би?.. Щоби як тебе уздріла,
Так зараз на коліна тобі гоп?

Духшянга Іще скажу я :
Коли вона із подругами віддалялась,
То показала серця свого волю.
„На кушу я зранила ногу“ — так сказала,
Але неправда то була. А потім,
Пройшовши кілька кроків, обернулась
І почала свою одежу увільняти,
Мов зачепилася. А там і не було нічого.

Матав'я (махнув рукою). Шабаш! Надовго ж
стане тут наш лагерь!
Звели ж хоч привезти сюди побільше їжі.
А я дивлюсь — чому мій повелитель
Так полюбив пустелі тишу?! Аж он
бач що... .

Духшянга Ах, приятелю! Хоч би ти яку причину
Придумав, щоб я міг іще сюди вернути.

Матав'я Якої ж тобі ще причини треба
Коли ти цар?

Духшянга А що ж мені із того?

Матав'я То можеш повеліти що лиш схочеш!
Ну, хоч би й так скажи: „Віднині ви
повинні
Від рису врожаю давати шосту
частку“ ...

Духшянга Який же дурень ти! Вони ж приносять
Податок зовсім інший і цінніший,
Ніж повні жмені діамантів всяких.
І овочі і гроші, що дають нам
Всі другі касти, все те є зникоме.
Пустельників же цих данина — шоста
частика
Іх подвигів — то скарб єсть невмирущий.

Голос за сценною. Нарешті ми прийшли, куди хотіли.
Духшянга (прислухаючись). Який глибокий і спокійний
голос!

Одвірний Запевне, це пустельники якісь до мене.
О, побійдай, властитель!.. Там чекають
Пустельники.

Духшянга Хай увіходять.
Одвірний Як звелиш ти...

(Виходить і вертає з двома молодими пустельниками)

А онде й цар.

(Пустельники зупинилися й дивляться на Духшянту)

Перший пустельник. Поглянь — яке величне
І повне ясности лице!.. Але й не дивно!
Бо цар — це той же рішія¹⁾: замість
пустині

Живе він у дворці, а царювання —
Це той же подвиг. А цього Духшянти
Правління особливо є достойне:
Що день — новий у нього подвиг.

І гандарви²⁾

Співці, що парами співають, вищу славу

¹⁾ Рішія — пустельник.

²⁾ Гандарви — це нижчі, т. зв. „воздушні“, боги, слуги й музиканти Індри (жінки оцих гандарів і є апсари).

Йому вже воздають. Бо він не тільки
„Мудрець“ зоветься, але „царственный
мудрець“ він!

Другий пустельник. Оце і єсть Духшянта?

Це друг Індри? ¹⁾

Перший Авжеж.

Другий Тепер я розумію, що він може
Рукою довгою, мов гак дверний, управить
Землю нашою від моря і до моря.
І це тепер я розумію, що як треба
Побити демонів, то навіть самі боги,
Царя Духшянту закликають в допомогу
І ждуть побіди так від його лука,
Як і від палиці й перунів бога Індри.

Обидва (наближаючись, з поклоном).

О, побіждай, властителю!..

Духшянта (встаючи). І вам привіт мій,
Достойні пошанівку.

Обидва (подають плоди). Будь спасен, о царю!

Духшянта (приймаючи, з поклоном).

Я дякую. Тепер скажіть причину
Приходу вашого.

Перший Пустельники дізнались,
Що тут перебуваєш ти, о царю, отже,
просять...

¹⁾ Індра — божество, підлегле тільки трьом вищим богам: Брамі, Вішну й Шіві. Це найпопулярніший бог епохи Вед, найлюбиміша істота арійців Семиріччя. Він вічно п'є божественний напиток „сому“, вічно п'яний, завжди в екстазі і в тім стані не перестає творити благо: розганяє хмари, убиває їх демо:а Врітру, дає дощ і т. п.— взагалі виконує функції Зевеса, бога сонця й блискавиць. Окрім того, він являє собою сильне мужеське начало (епітети його — „світлий самець“, „сяйливий бик“, „самець племін“, „самець неба, землі, рік і стоячих вод“ і т. ін.)

Духшянта Приказують, скажи.

Перший пустельник ... і просять завітати
Із воїнами хоч на ніч одну до наших
Дібров священних. Канва, наш учитель,
В відсутності, і демони перешкоджають
Молитвам нашим.

Духшянта Я за честь вважаю
Прохання ваше!..

Матав'я (тихо). Наче по указу
Тобі припало це прохання...

Духшянта (усміхаючись). Ти, Райватако, скажи там,
Щоб колісницю запрягали. Лук і стріли
Нехай дадуть.

Одвірний Я слухаю, о царю.
(Пішов)

Перший пустельник Достойно це тебе, великий
царю. Видко,
Що ти ідеш по заповітах предків,
Що всім пригнобленим давали завжди
захист.

Духшянта (вклоняючись). Тепер ідіть, достойні. Я за
вами
Вслід буду.

Обое (вклоняючись). Побійдай, властитель.
(Пішли)

Духшянта Ну, мій друже?
Чи хочеш ти Шякунталю побачить?

Матав'я Раніше, то хотів, але теперка,
Коли там демони якісь - то замішались,
Не хочеться чогось...

Духшянта Та ти не бійся!
Ти ж будеш при мені.

Матав'я А що ж — стріляти
 Я буду в демонів, чи як?

Одвірний (входить). Готова колісниця
 Везти тебе до слави і побід. Ще
 сповіщаю,
 Що із столиці тут Карабгака приїхав.

Духшянга (з пошаною). Від матері моєї?
 Одвірний Так, від неї.

Духшянга Веди його сюди цю ж хвилю.
 Одвірний (виходить і вергає з Карабгакою).
 Онде — бачиш?
 Підходь же ближче!

Карабгака (підходить з поклонами). Побіждай,
 владитель!.. Твоя мати
 Звеліла...

Духшянга Що вона звеліла?
 Карабгака ... так сказати:

„Через чотири дні кінець приходить
 Моему посту¹⁾, і Високочтимий
 Мій син нехай в столицю прибуває“.
 Духшянга Тут мушу я пустельників оборонити,
 Туди мене зове матусі повеління...
 А можу я лиш щось одне сповнити,
 І кинути ні одного не можу обов'язку...
 Що діяти мені?

Матав'я (сміється). Повиснуть в серединці
 Як Трісанку²⁾ колись.

¹⁾ Тут, мабуть, іде річ про піст нови і повні місяця — цих єдиних постів древне-буддйського культу. Бо загалом буддисти постів не визнавали.

²⁾ Трісанку — це був цар із Сонячної династії. Його кинув з неба Індра, але по могутнім слові Вішвамітри Трісанку не впав на землю, а завис у повітрі. Цей епізод описано в „Рамайяні“ (іменем Трісанку називається одне сузір'я у південній півкулі).

Духшянта

Що маю я робити?

Направду в клопоті великім я... В два
місяця

В один і той же час мене зве обов'язок—
І серце роздвоїлося моє, мов хвили
Ріки, що вдарила з розбігу в скелю.

(Хвильку подумавши, до Матав'я)

Послухай, друже мій... Тебе Цариця -
Мати

Любила завжди, наче сина... Їдь
в столицю;

Скажи матусі, що поважні обов'язки
Мене затримали отут в лісах священних:
Я мушу тут пустельників від духів
захистити.

Поїдь за мене й виконай синовній
обов'язок.

Матав'я

Гаразд, поїду. Тільки ти не думай,
Що я чортів злякався.

Духшянта

(усміхнувшись). Хто б таке подумав!

Матав'я

Але я хочу їхати не як-будь,
А з почеснями, наче справжній брат твій.

Духшянта

Будь ласка, друже! Я пошлю з тобою
Всіх воїнів своїх, щоб тут не турбували
Священного спокою.

Матав'я

Хо-хо-хо! Це зовсім
Я наче принц який наслідний їхать буду!

(Походжає з пихою)

Духшянта

(до себе). Мій приятель— дурний
і легкокомисний.
Боюся я, коли б він там не розбрехався

Поміж жінками у гаремі про мое
кохання.

(Бере під руку)

Послухай, друже мій! Ти, певне,
розумієш,

Що я лише з пошани до святих цих
Зостався тут, а зовсім я не важу
На дівчину... Ти тільки сам подумай,
Яка різниця межи мною й нею.

Я ж таки цар — а то якась дівчатко,
Що виросло між кіз. То я лише для
сміху

Казав тобі...

М а т а в'я

Само собою!.. О, с - само
с - собою!

(Пішли обоє)

ДІЯ ТРЕТЯ

(Сліпучо - ясна декорація. Квіти, зелень. Частину сцени завішено шовковою завісою)

У ч е н и к (проходить; в руках пучок священої трави куші).
Яка ж то й справді власть велика
В руках царя Духшянти! От прибув
він —
І вже нам вільно жертви відправляти.
Не треба й стріл йому пускати — самим
дзвоном
Тугої тетиви він демонів лякає.
Ну, понесу ж я цю травицю — хай
посиплють
На жертви місце (дивиться за лаштунки).
Гей, Прямвадо! Кому це
Несеш ти з ушіри¹⁾ пороблені омасті
І листя лотоса і корінці? Га?... Що ти
кажеш?
Шякунталя?... Зслабла? І біжиш ти
Йй помагати?... Коли так, Прямвадо, то
поспішайся.
Шякунталя — та то ж всього життя
дихання

¹⁾ Ушіра — це *Andropogon muricatus*. Пахучий корінь цієї рослини уживався на лічебні масті.

Здається, тут недавно йшла моя кохана,
Моя Шякунталя... Ось тут квітки
зривала —

Ще й сік тече з надломлених стеблинок.

(Відчуває свіжий подув вітру)

Яке ж солодке тут повітря!..

Вітерочок

Розпалене коханням тіло овіває,
З ріки приносить лотоса дихання
І свіжість хвиль.

(Уважно розглядається)

Кохана мабуть недалечко...
Чи не в отій альтанці із ліян та очерету?
Он на пісочку жовтім коло входу
Я бачу ряд слідів жіночих: ледве видко
Слід пальчиків, а п'яточка глибоко
В пісок вдавилася... А що як я
загляну

Туди?.. Отут... поміж гілками...

трошки...

(Заглядає; радісно)

Вона!.. Кохання моїх мислей... небо
Очей моїх... Лежить на квітах,
Розкиданих по кам'яній постелі... Коло
неї

Дві подруги її... Як хочеться послухати,
Про що вони тут можуть говорити...

(Ховається за кущем)

(Відкидається шовкова завіса. На кам'яній ложі, на квітах лежить Шякунталя: коло неї Пріямвада та Анасуя віють на неї віялами з листків лотосу)

Подруги Шякунтальо!.. О подруго ти наша!..
Скажи — чи кращає тобі, коли ми вієм
На тебе листям цим?
Шякунталья (мляво). Хіба ви вієте на мене?

(Подруги ззираються між собою)

Духшянта Вона таки, здається, справді хора...
Та що ж то за причина цій недузі?
Чи денний жар, чи те, чого б хотілось
Мені і в чому вся моя надія?
Та ні, вона на правду дуже хора,
Не можна сумніватись: груди мастю
Намашено з ушіри, а перев'язь
Із лотосу від пліч на лікоть аж упала¹⁾.
Але яка ж вона прекрасна і в недузі!
О, це також на деякі думки мене
наводить...
Воно, звичайно, захоріти можна в рівній
мірі
І від любови і від спеки... Та дівчата,
Що їх лиш жар томить, ніколи
не бувають

Такі прекрасні...

Пріямова да (подрузі). Ти, Анасуе, не помічаєш,
Що ця хвороба вся розпочалася
З тих пір, як наша подруга пізнала
Того красивого добродія царського роду?
Анасуя Та і мені здавалось так... Ану, спитаймо
Її саму... Сестричко!.. Чи дозволиш

¹⁾ Спадання браслетів, перев'язів — це певна ознака любови. В поемі того ж Калідаси „Meghadūta“ (є рос. переклад проф. Ріттера) говориться, як відкинений милою Якша проводить на горі більш як півроку і — „губить із схудлих рук запястя золоті“...

Тебе спитати щось... Ох, та яка ж
гаряча!..

Направду дуже хора ти...

Духшянга Це таки певно:

Перев'язь з лотосу, що білістю і місяць
Перевисшає, від жару уся аж почорніла.

Шякунталея (трошки підвівшись). Спитати щось у мене
ти хотіла?..

Анасуя Шякунталею... Сестричко... Ми обидві
В ділах любовних ще не досвідчилися,
Але доводилось читати у старинних
Легендах, де описано кохання,
Як мучаться закохані... І от, здалося
Обом нам, що і ти таке ж переживаєш...
Та це нам лиш здається. Щоби знати
Напевне, ти скажи сама — яка у тебе
хорість?

Не знаючи причини, то не можна ж
І ліків знати...

Духшянга О Анасуе! Як вдячен

Тобі я за таке запитання!..
Тепер про все довідаюся краще,
Ніж сам би я питав.

Шякунталея (до себе), Моя недуга,
То очевидно від кохання... Але як же
Я можу їм нараз усе сказати?..

Пріямвада Шякунталею!.. Анасуя говорить правду.
Навіщо, справді, крити болісти причину?
Ти на очах щоденно в'янеш, і від тебе
Та від краси твоєї сама тінь зосталась.

Духшянга І правда це... Бач, щоки як поблідли,
І груди пружність втратили. А плечі
Як попустилися униз! Все тіло схудло,

А личко зблідло як! Дивитись просто
жалко.

А разом з тим — як вид її всю душу
Мою захоплює. Це ж від любови
Вона захоріла і висохла, мов мадаві-
ліяна

Від тих вітрів палючих.

Шякунтала О мої кохані!
Кому ж би охітніш я все могла сказати?
Але не хочеться мені на вас наводить
смуток.

Обидві Тим скорше ти повинна розказати, —
Бо легше горе перетерпиться, коли
розділиш

Його між подругами.

Духшянта Та невже не скаже
Вона усього подругам, що з нею радість -
горе
Ділили все? І хоч я бачив дуже добре,
Що вслід мені з любовію вона дивилась,
А все ж тремтить у мене серце... Що
почую?..

Шякунтала О подруги!.. З пори тієї, як уздріла
Отого мудреця, що охранияв тут
Діброви наші... (Засоромившись, зупинилась).

Обидві Ну? Ну? Ну?.. Кажі ж
і далі!..

Шякунтала Ну от, до нього серце моє рветься —
І це і єсть єдина хорости причина...

Духшянта (у великій радості). Нарешті я почув, що
так хотілось чути!..
Нарешті бог любови, що терзав мій дух
нешчасний,

Почав і солодкуість мені тепер давати.
 Так після дня у спеці і душноті
 Приходить вечір—і все тінню освіжає.
 Анасуя Що ж... вибір твій щасливий, бо,
 здається,
 Ти рівного собі знайшла красою.
 Прямвада Так могутня
 Ріка лиш в океан текти повинна.
 Шякунталя Кохані!.. Коли ви ще співчуваєте мені
 хоч трохи,
 Зробіть же так, щоб той потомок
 Царської крові пожалів мене... Інакше—
 Я вмру¹⁾...
 Духшянта Кінець усім сумнівам!
 Прямвада (тихо подрозі). Анасує! Як ти? Мені
 здається,
 Її любов зайшла вже так далеко,
 Що перепони ставити тепер було б
 даремно.
 Анасуя Це так. Але яким же способом ми можем
 їй пособити, щоб зробилось це і тайно
 і скоро?
 Прямвада Тайно як—то треба міркувати,
 А скоро нам зробити дуже легко.
 Анасуя А як же?
 Прямвада Е, хіба мудрець той королівський
 Солодким поглядом не досить показав
 своє кохання?
 Ти глянь на нього, як він схуд за час
 цей від безсоння.

¹⁾ В тексті стоїть речення: „а то доведеться скоро вживати сезамової води“. Сезамова вода (тоб - то вода з насіння сезаму) уживалася як жертва для покійників.

Духшян та Вона говорить правду, бо від сліз
 сердечних,
 Що кожду ніч з очей моїх стікали,
 Каміння самоцвітне блиск свій погубило
 В зап'ясті на руці, на котру я схилявся;
 Саме ж зап'ястя, вже не здержане
 рубцями
 Моїми боевими, все сповзає з ліктя,
 І мушу раз-у-раз його на місце насувати.

Пріямва да (подумавши). По-моєму — нехай вона йому
 напише;
 А я, той лист сховавши у букеті,
 Берусь його Духшянті передати —
 Неначе квіти, що zostалися від жертви¹⁾.

Анасуя Це добрий план і він мені до серця.
 Але Шякунталі самій чи буде
 до вподоби?

Шякунталя Мені порада ваша буде приказанням.

Пріямва да Ну, то складай гарненько вірша.
 Постарайся,
 Словами ніжними та заразом в неясних
 оборотах
 Сказати все.

Шякунталя Я спробую... А серце так
 тривожно
 Тріпоче — щд як він та погордує мною?..

Духшян та Він тут, він тут — чиєї ти погорди
 Боїшся... Сам він весь побачення
 з тобою прагне.
 Не перли нас шукають — ми шукаєм
 перлів.

¹⁾ Квітки, що zostалися від жертв, можна було дарувати приятелям.

О боги!.. Слава вам! Коли один жадає
щастя,

Він може і добуть його і не добути.

Коли ж обое пориваються душею

До ціли однієї, то вони її досягнуть!

Анасуя Занадто скромно ти свої принади ціниш.

Пріямвада Від місяця осіннього, що спеці літній

Показує кінець, ніхто іще зонтом

не крився.

Шякунтала (засміявшись). Мене переконали ви — і я

складаю вірша.

(Замислюється)

Духшянга Не можу я очей одвести... У задумі,

Шукаючи до вірша слів, поводить

брівоньками,

На личку бачу я схвильовання солодке,

Що ясно каже про любов її до мене.

Шякунтала Ну от, зложила я уже маленький віршик,

Та тільки чим його писати і на чому?

Пріямвада А от лист лотосу. Дивись, який він ніжний,

Неначе пір'ячко на грудях попугая!

На ньому нігтиком ти все списати

можеш¹⁾.

¹⁾ Писання нігтем має ще особливе значіння. Річ у тім, що дряпання нігтем (і кусання) — це обов'язковий елемент індійської „любовної науки“. В індійських „підручниках любови“ (є й такі; напр., „Кама - сутра“ Ватшьяни й ін.) пишеться: „Коли коханці починають уживати нігтів — це по істині квінт - есенція любови“. Або так: „Бачучи сліди ударів нігтем на тілі мужчини або жагливої жінчини, — навіть у святого серце здригається від пристрасти — а що ж казати вже про звичайного смертного“. Спеціалісти в любовних ділах уміли ударами нігтів видряпувати цілі узорі, як, напр., півмісяць, тигровий кіготь, лапку павича, заячий скік, квітку лотосу і т. д. Про це більше див. у книжці Шмідта — „Beiträge zur indischen Erotik“.

Шякунтала Послухайте, сестрички — чи удався
Мені цей вірш?

Обидві Ми слухаєм уважно.

Шякунтала (читає).

Серця я твого не знаю.
Лиш в коханні, як в огні,
День і ніч я вся палаю,
Бажаний мій, по тобі.

І тебе лише шукають
Мрії всі мої і очі...
Ти для мене служиш ціллю
Всіх бажань моїх дівочих.

Духшянга (бистро виходить з - за дерев).

Любов, о дівчино, тебе, я бачу,
запалила —
Мене ж, повір, вона вже обернула
в попіл;
Бо дужче випиває сонце місяця всю
силу,
Ніж силу лотоса¹⁾).

Обидві подруги (радісно встають).

Нехай благословенним
Бажання буде, що виконується скоро!
(Шякунтала теж хоче встати)

Духшянга. О, не вставай, красуне! І не думай
Про чемности закони — ти ж бо така
хора...

Лежи, благоуханна, на квітках...

Шякунтала (до себе).

О серце!..

¹⁾ Білий лотос розкриває свої квітки уночі, а від сонця він не-
наче в'яне. Місяць теж в'яне, з появою сонця. В цій фразі цар
рівняє любов із сонцем, Шякунталю — з квіткою лотоса, а себе — з мі-
сяцем. Тим більше, що він і династії Місяцевої.

Таке було нетерпеливе — а тепер
не знаєш,
 Не можеш милому сказати і словечка...
 Ана суя Нехай нам зробить честь владика наш
могутній

І на ослоні сяде тут.
 Духшян та (сідає). Пріямвадо! Хотілось
 Мені би думати, що вся оця хороба
 Коханої Шякунталі не дуже
небезпечна...

Пріямва да (усміхаючись). А так!.. Тепер вона і
зовсім скоро пройде,
 Бо ліки налище. Не гнівайся, о царю!
 Ми бачимо, що ви кохаєте одне одного,
 Але до подруги прив'язання велить нам
 У тебе дещо запитати.

Духшян та Вислухаю радо.
 Невисказане слово родить каяття—я знаю.

Пріямва да Так слухай же, о царю.

Духшян та Весь увага.

Пріямва да „Царська повинність — всіх пустельників
оберігати“.
 Так сказано в Священних книгах.
Правда?

Духшян та Так єсть. Що далі?

Пріямва да Бачиш сам, о царю,
 Що бог̃ любови нашу подругу замучив,
 До тебе в ній прихильність пробудивши.
 То мусиш ти життя їй врятувати
й дати щастя.

Духшян та Але ж бо з радістю! Бо ця охота
 В нас обопільна. Я вважаю, що це щастя
 Велике мені випало...

Шякунтала (із хвилюванням, що переходить у сміх).

Яка ти, сестро!..

І пощо ти затримуєш словами
Царя?.. В розлуці із своїм гаремом
Знудився він і рад туди на крилах
Летіти...

Духшянга

Мого серця господине!..

Коли не віриш, що я весь тобі одній
відданий—

Раниш мене іще раз, о прекрасноока,
А я вже й так поранений любов'ю...

Анасуя

Доводилося й нам якимось чувати,
Що у царів жінок буває багатенько.
Дивись же, царю— щоби подруга кохана
Від тих жінок наруги не терпіла.

Духшянга

Не стану, дівчино, я слів багато витратити,
Скажу одне— що хоч тому і правда,
Що я жінок доволі маю, але дві лиш
Із них правдиві: то Земля моя
з границями - морями¹⁾

Та ваша золота, кохана подруга оця
прекрасна!

Обидві

Ну, коли так, то ми тепер спокійні.

Пріямвада

Дивись, Анасуе, як подруга відразу
Вся оживилась! Наче пава, коли в літі
Повіє вітерець і дощик вперше крапне²⁾.

¹⁾ Земля, що нею цар управляє, вважається за одну з його жінок.

²⁾ Індуси кажуть про пав, ніби вони вічно спрагнені, і ніби павич, коли чує наближення дощу, кричить радісно, а очі його сповняються слізьми. У згадуваній уже поемі Калідаси „Meghadûta“ читаємо, напр., таке:
„Я вже бачу, як ти (хмаро), хоч і спішиш до мене дати мені вістку про мою дружину, але певно затримаєшся на уквітчаних горах: тебе там стріне світлий вогкий погляд і дзвінкий крик павичів -- то ж не зможеш ти з ними так одразу розстатися“.

Шякунтала Кохані подруги... Нам треба вибачення
Просити в доброго царя — бо ми плели
невіть - що,

Гадаючи, що ми самі тут...

Обидві (сміючись). Ну, нехай же
І просить той, хто плів. А ми в тім
не причина.

Шякунтала Великий царю... Просимо простити
Коли сказали ми таке... таке, що...

Чи мало ж що плететься поза очі...

Духшянта (усміхаючись). Я з тою лиш умовою прошу
твою провинність,

Коли мені ти сісти тут дозволиш,

На ліжку цім, побіля тебе.

Пріямовада (розреготавшись). О! Їй буде
Страшенно неприємно!..

Шякунтала Ах, Пріямовадо... яка ж ти...
Мені й без того... ну... а ти ще...

(Духшянта сідає коло Шякунталі)

Анасуя А глянь, Пріямовадо!. Чи бачиш?

Козенятко

Само по лісі ходить та блукає.

То, певне, матір загубило, бідне...

Ану-лиш побіжу я та впіймаю

І відведу до матери.

Пріямовада Воно так бистро скаче,
Що ти сама його і не впіймаєш. Вдвох
ходімо.

(Обидві хотять бігти)

Шякунтала (затримує). Ні, ні!.. Я вас не відпущу
ні за що в світі!

Бо я ж тоді цілком без оборони буду!

Обидві А як же так „без оборони“, як з тобою
Сам оборонець царства всього
зостається?
(Дзвінко розреготавшись, побігли)

Шякунтала (безпомічно). Невже вони покинули мене?
О боги...

Духшянта (оглядається на всі боки).
Дівчинонько... Я тут, я коло тебе,
І замість подруг буду сам тобі служити.
Що ти звелиш мені робить? Чи цим
лотосом
На тебе віяти, аби хоч трошки
освіжити?
Чи, може, ніженьки твої рожеві
на коліна
Узяти і пестити тихим рухом?

Шякунтала Дозволивши таке, я сильно погрішила б
Проти всіх тих, кого повинна шанувати...
(Встає, скільки їй дозволяють сили, і хоче йти)

Духшянта (затримує її). Моя красуне! Іще спека
не минулась,
Хороба ще твоя дається добре знати —
Не кидай же постелі з ніжних квітів,
Не згортуй із грудей гарячих
прохолодистого листя.
Як будеш ти іти в таку страшенну
спеку?
Та ти ж від того іще дужче захорієш.
(Тягне її з деяким зусиллям назад)

Шякунтала Пусті... Пусті... Хіба не бачиш, царю,
Що я сама не володію вже собою...
* На подруг я надіялась, а от і їх немає...

Ти пожалій мене, о царю, бо
до кого ж більше

Удатись можу я по оборону?..

Духшянга Ти засоромила мене...

Шякунтала То не тобі докори—

А долі...

Духшянга А за що її корити?

Шякунтала Маю за що...

Вона мені показує людину
В усій красі достоїнств, і любови
Запалює в душі невиносимий жар—а сили
Собою володіти не дає.

Духшянга (до себе). Оці дівчата,
То завше так... Не бог любови
Їх мучить, а вони його терзають
І гають тільки час. То як же воно буде?
Невже відмовлюсь я від свого бажання?

(Хапає Шякунталю за одужу)

Шякунтала Потомок Пуру!.. Не поруш закону...
Пустельники ж тут ходять близько!..

Духшянга Кохана!.. Пощо ти законів так боїшся?..
Шановний Канва, знаючи закони,
Не буде сердитись. Хіба то раз бувало,
Що пустельнички в вільний шлюб
вступали? ¹⁾

¹⁾ У індуїв є вісім форм шлюбу; одна з них — це вільний шлюб. Правила Ашвалаяни кажуть, що для взаємної згоди вистачає слів: „будь моєю жінкою“, „будь моїм чоловіком“. А в законах Ману (слово „Ману“ означає просто людину. Точний заголовок „Manava-dharma-sastra“, тоб-то „правило людської справедливості“) читаємо: „Шлюб дівчини й хлопця по взаємній їх охоті зветься шлюбом небесних музикантів“. А в ролі небесних музикантів (про це вже згадувалося вище) виступають нижчі, т. зв. воздушні божества — гандгарви. Тому вільний шлюб людей зветься „шлюбом гандгарвів“.

Шякунтала (в замліяні).

Властителю... Не могу я того
зробити!..

Мене ж ти зовсім і не знаєш... тільки
трохи

Ми побалакали з тобою... Все ж
мене ти

Не забувай... Так не забудеш?.. Ні?..

Духшянта Хоч би ти

Пішла не знати як далеко, але з серця
Не виступиш ніколи.

Шякунтала (іде). Не ступають далі ноги...

Не могу я... Сховаюсь тут.

(Ховається в деревах).

Духшянта Голубко!

А пощо ж ти мене покинула самого?

Не оглянулась навіть... Вся моя істота—

Любов до тебе, а тобою смію

Я любитись лиш здалека.

Чому в таким прекраснім тілі б'ється серце

Таке тверде, немов стебло шіріші?

Шякунтала Не могу я піти... не могу я... не
можу!..

Духшянта Що ж маю я робити в цій альтанці
опустілій,

Коли кохана звідси вже пішла?..

(Нахиляється і з радістю підймає лотосову перев'язь)

А це що?

Її перев'язь з лотосів!.. З її руки

упала!..

Шякунтала (поглянула на руку).

А я і не помітила того... Бач, як ослабла...

Духшянта (притуляє квіти до серця).

На ручці милої квітки оці лежали,
Тепер лежать на моїм серці. Моя любя
Не хоче дати радості мені — то мушу
Хоч в мертвій речі тої радості шукати...

Шякунтала (в останній втомі). Не можу більше!..
я піду до нього.

(Іде)

Духшянта (побачивши її, з невимовною радістю).

Цариця днів моїх сама іде до мене!
Від спраги птиця умирала і води
просила
Не встигла вимовить бажання —
як на небі
Хмариночка з'явилась, дощ полився
благодатний...

Шякунтала Згадала я, о царю, що... перев'язь...
Тут на руці була... упала... я за нею...
Віддай мені її, бо... бо інакше
Про все пустельники дізнаються...

Духшянта Охоче

Віддам її, але з умовою.

Шякунтала Якою?

Духшянта Що сам її тобі на рученьку надіну.

Шякунтала (до себе). Ох... що ж мені робити?

(Наближається мов сонна)

Духшянта Сядьмо тут.

На цім ослоні.

(Проходять; сідають; він узяв її руку)

Хвилька щастя... Дерево любови
Спалив колись бог Шіва. Але мабуть

Доці якись нектарні віродили
Одну десь гілку, аби серце людське
Могло упитися її квітками.

Шякунтала (вся тремтить від його дотику).

Скоріше, мій супруже...

Духшянта (до себе). Радість... Радість!..
Мене назвала вже вона своїм супругом.
(Голосно). Красо моя! Оця твоя перев'язь
Не дуже туго звязана була. Коли
дозволиш,

Інакше я перев'яжу.

Шякунтала (сміється). Якщо ти хочеш...

Духшянта (умисне поволі в'яже).

Дивись, голубонько... Здається, що
неначе

На рученьку тобі упав сам місяць!

Покинув небо лиш для того, щоб

з'єднати

Довкола рученьки свої сріблясті роги

Й самому кращим стати.

Шякунтала Я того не бачу.

Мабуть пилок із квітки, що це у мене

Над вухом у волоссі, мені в очі

Попав.

Духшянта Тоді дозволь мені диханням

Прочистити тобі очиці.

Шякунтала Я не довіряю...

Не довіряю я тобі, о царю!..

Духшянта А чому ж то?

Та ж раб собі нічого не дозволить

Помимо волі і бажання господині.

Шякунтала От власне ця услужливість надмірна

І будить у мені велике підозріння.

Духшянта Голубонько, воріженько моя — не бійся!

(Хоче підняти їй лице двома пальцями; вона спочатку противиться, потім уступає; кидає на нього бистрий погляд і знова попускає очі)

Тріпочуть ніжні губоньки чарівно...

Нетронуті божественні уста неначе

кличуть

Аби душа їх доторкнулась і в блаженстві

Завмерла...

Шякунтала Мій супруже!.. Обіцянку

Забув уже?

Духшянта Голубко ти кохана!..

Німфеї запах так мене вже отуманив,

Що оченьо твоє німфеєю мені здалося...

(Тихо дмухає їй в очі)

Шякунтала Спасибі... Огепер усе я добре бачу...

А тільки чим же я віддячитися могу?..

Духшянта Я нагороду мав у тім уже, коли диханням

Благоуханням личенька твого упився.

Бо, бачиш, пчілці радісно і те вже,

Що запахом хоч лотосу вона

насолодилась.

Шякунтала Коли ж їй того мало,— то що робить

Тоді та пчілка?

Духшянта Ось що!.. ось що!..

(Наближає до себе її лице і хоче поцілувати)

Голос за сценою Чакравако-самичко¹⁾!.. Вже

надходить.

Ніч темна! Із супругом ти прощайся!..

¹⁾ Чакравака, інакше чаква — брагманська качка (apas caesarea), символ супружньої вірності, індійські „інсепарабліки“ (inseparables). Самчик і самичка не розлучаються цілий день, але над ними висить якесь

Шякунтала (прислухається у великій тривозі).

Це Гавтамі... Це Канвина сестра... іде
мене провідать...

Супруже мій!.. молю тебе... сховайся!..

(Духшянта ховається; Шякунтала лягає на ліжку)

Гавтамі (входить). Тобі недужиться, а ти ще
Сама сидиш отут.

Шякунтала Та ні, матусю...

Я з подругами!.. То вони побігли

До річки — оце тільки зараз...

Гавтамі Я принесла тобі води святої

Із куші: всякий біль вона втишає.

(Помагає Шякунталі встати й бризкає на неї водою)

Здорова будь... живи щасливо...

Як твоя гарячка?

Зменшилася?

Шякунтала Здається, вже зменшилась...

прокляття, і тому вони мусять розлучитися на ніч. І от тоді розпочинаються жалібні стогони й скарги. „Чакво! Чи не прийти мені?“ молить самчик.— „Ні! — відповідає самичка. Згодом: „Чакво! Чи не прийти мені?“ — „Ні!“ — відповідає самчик. І так цілу ніч. На ранок вони еднаються знову. У згадуваній вже поемі „Meghadûta“ жінка, розлучившись з чоловіком, „мов та чакравака, сердечна, тужить“.

Спеціально що до цього місця драми, то його тлумачено ріжно. Одні (як, напр., німецький перекладач Фрітце) думають, що ці загадкові слова виходять з уст однієї з подруг Шякунталі — аби її попередити, що наближається Гавтамі. Інші (як, напр., російський перекладач Путятя) гадають, що це просію сама Гавтамі звертається до справжніх птиць, ніяк не маючи на увазі Шякунталі. Ця остання думка наче слушніша, бо слідує ж слова Шякунталі показують, що вона пізнала по голосу свою названу матір. Другий німецький перекладач, Е. Майер, толкує це місце так, ніби Гавтамі виходить на сцену разом з обома подругами. Але, знов же, дальші слова Шякунталі про подруг збивають цю думку.

Гавтамі День до кінця підходить. Ну ж, дитино,
Ходімо в хату.

Шякунтала (до себе). Серце, серце!..
Коли для тебе вся велика радість
Була приступною, то ти іще вагадось.
Тепер же плач і кайся, плач і кайся.
(Робить кілька кроків; зупинилась, оглядається)
Прощай, альтаночко тіниста!..

Полегла
Мої страждання ти. Прощай же до нової
Хвилини благодатної!

(Шякунтала і Гавтамі відходять)

Духшянта (виходить; із зідханням). Ах, скільки на дорозі
До сповнення бажання зустрічаєм
Ми перепон!.. Прекрасні вустонька
безсило повторяли
Слова відмови, а рожевий палець
До них так часто притулявся, а очиці
До пліч звертали. Те личеньке чудове
Підняти зміг я, а поцілувати
Не стало смілости...

Куди ж я
Піду тепер?.. Побуду ще отут хоч трохи.

(Розглядається)

Ось ложе кам'яне, квітками вкрите, а на
ньому
Не зникли ще сліди дівочої фігури...
А ось листок той, що на ньому вірш
вона писала...
Перев'язь з лотосу, що облягала
ручєнята...

Не маю сили я рішуче звідси вийти.
Печать присутности коханої на всьому
тут я бачу,

Усе тут повне нею. (Роздумує).

Нерозумним

Я був, коли, допавши всього, лиш
даремне

Прогаяв час... Ну, та за те тепер вже,
Коли красуня ще разок до мене прийде,
Не буду я уже безглуздо гав ловити,
Бо щастя швидко, мов та птиця, відлітає.
Оце неначе твердо я постановляю —
серце ж

Чомусь боїться кроків тих становчих.

Г о л о с з а с ц е н о ю О, царю!.. Порятуй!.. Нова
напасть в пустині!

Оце ми почали святі вечірні жертви
Свершати, коли дивимося — цілі хмари
Червоних демонів¹⁾ довкола вівтарів
літають,

Лякають нас і жертвам правим нашим
Стають на перешкоді.

¹⁾ Душі злочинців по смерті переходять у демонів. Правда, на деякий лише час (вони мають змогу очиститися й перейти до іншого, вищого стану), але й за цей час вони можуть багато наробити людям лиха: одні з них п'ють людську кров, другі й зовсім поїдають чоловіка, а всі вони, між іншим, стараються насамперед перешкодити богослуженням та жертвам пустельників. Проте, що до охоти шкодити людям, то її мають не тільки демони, а навіть деякі нижчі боги, як, напр., якші. Јакса може являтися навіть у формі пожирателя людей. В трактаті „Санк'я - таттва - каумуді“ („Місяцеве світло Санк'я - істини“) розрізняється три види страждань, що походять — 1) від самого себе, 2) від інших істот і 3) від богів. Так от третє спричиняють „Якші, Ракшаси й планети“.

Духшянта

О, не бійтесь,
Пустельники! Не бійтесь — я ще тута !..
Я вже іду до вас!.. Іду! Іду! Іду вже!

(Вибігає)

ЗАВІСА

Анасуя Мені здається,

Він буде радий.

Пріямова А чому ж то?

Анасуя Він завжди говорив, що заміж

її видасть,

Аби лиш трапилась людина підходяща.

Ну, от тепер такого доля і послала —

Чому ж би не радіти тут старому Канві?

Пріямова Хотіла б думати і я, що так складеться.

(Дивиться до кошика)

Здається, ми для жертви вже набрали
Досить квіток.

Анасуя Давай іще збирати

Аби достойно вшанувати богів долі,

Що можуть подрузі супружне щастя

дати.

(Збирають квіти)

Пріямова Це правда!..

Голос за сценою Гей!.. А хто тут є?..

Озвися!..

Анасуя (прислухавшись). Це мабуть гість якийсь прихід
свій возвіщає.

Пріямова Шякунталя напевне зараз в хаті,

Та тільки серденько її далеко.

Ну, ходім же —

Поможемо їй гостя привітати.

Анасуя Ходім. Квіток уже, здається, досить.

(Хотять іти)

Голос за сценою Ага!.. Ти вже й уваги не

звертаєш?

Гістьми такими нехтуєш, як я, що вік
провів у покайні?

Так носишся з думками із своїми,
Що навіть не помітила мого приходу?
Так слухай же!.. За те, що приліпилась
До милого всім серцем і не хочеш
Нічого бачити — нехай же і тебе твій
милий

Не вбачить! А побачивши, хай
не впізнає!

Хай уподобиться він п'яному, а ти —
забутій казці!

Пріямвада О горе!.. Горе!.. Сталося нещастя!..
Шякунталя замислилась і не уздріла
Якогось гостя важного!

Анасуя Кохана!.. Гірше! Гірше!
Це не звичайний гість — це сам Дурваса!¹⁾
Відомий із гнівливості своєї!.. Боги!
Боги!..

Дивися, як широким і поспішним кроком
Іде він геть!..

Пріямвада Біжи, Анасуе, скоріше
І в ноги йому падай та упрохуй,
Щоб повернувся він Шякунталю
простити;

А я тимчасом приготую воду
І дар почесний.

(Анасуя побігла; Пріямвада спішиться, спіткнулася, корзина впала.
квіти розсипалися)

Боги!... Знову лихо!

Я вся тремчу... (Збирає квіти)

Анасуя (вернула). Сестричко!.. Це людина
Сувора і невблаганна — не хоче й слухать

¹⁾ Дурваса — індуський святець, відомий зі своєї суворости та невблаганности.

- Ніяких слів. Мені лише вдалося
На крапельку одну його зм'якшити серце.
- Пріямвада Для нього й це вжезабагато Що ж він
каже?
- Анасуя Коли ніяк він не хотів вернутись,
Йому упала в ноги я й благала:
„Блаженний отче і владико! Пригадайлиш,
Як завжди всі вона сповняла покаяння —
Прости їй перший і невірний гріх цей“...
Пріямвада І що ж він одповів на це?.. Кажи-но
швидше!
- Анасуя Сказав він: „Невідкличне мое слово!
Що я сказав — змінитися не може.
Але нехай прокляття стратить свою силу,
Коли коханий вбачить талісман той,
Що дав на пам'ять їй“... І зник з тим.
- Пріямвада Ох... ох... Тепер і я зідхнути можу
спокійніше.
Чи пам'ятаєш, як, відходячи, надів цар
Шякунталі на палець перстень свій,
сказавши:
„Дарю тобі на спомин“. На тім персні
І ім'я царське вирізане. Чи не то ж то
й буде
Той самий талісман, що ним себе
сестричка
Урятувати може?
- Анасуя Так! Ходім же, сестро,
Та жертву принесім богам за щастя
Шякунталі.
- (Ідуть)
- Пріямвада (зупинившись). Дивись, Анасусе! Он подруга
кохана

Лицем на ліву рученьку схилилась,
Сидить, мов на картині, й не

двигнеться.

Вона й себе самої, певне, вже не

помічає,

Не то, щоб гостя там іще якогось

зустрічати.

Анасуя

Пріямвадо! Давай - лиш ми не будем

Нічого їй казати за пригоду

З пустельником. Вона ж така тендітна.

Пріямвада

Я згодна. Їй оце сказати,

То все одно, як би полить окропом

Жасміна квітку.

(Пішли)

СЦЕНА ДРУГА

(Ранок. Виходить учень Канви — він щойно встав від сну)

Учень

Наш великий Канва

Звелів мені довідатись, котра година.

Погляну ж я на чистому повітрі —

Чи ще багато ночі позістало? (Дивиться).

Зоря займається... І трав блідий

владика¹⁾

Уже наблизився до гір заходу;

з цього ж боку

Світило дня прихід свій нам віщає.

Отак і коливаються могутні світила

І своїм рухом всі життя умови й

переміни

На світі всім вони опреділяють...

¹⁾ Індуси кажуть, що місяць помагає рости травам (особливо лічничим). Тому звуть місяць царем трав.

Заходить місяць — і квітки німфеї
Тихенько закриваються: нікого
Уже не радують вони своєю красою;
Ох, горе дівчині, покинутій любимим!¹⁾
Тимчасом, по стеблиночках ююби²⁾
Роса, рожевим відблиском прикрашена,
засяла;
Попрокидались пави, й павичі посходили
з травистих
Дахів³⁾... Довкола жертовного місця,
Копитцями всю землю збивши, тихі лані
Встають і потягаються. А місяць,
Що гір царицю взяв собі в підніжжя⁴⁾,
Що, мряку дужаючи, і границь чертога
Вішну
Умів сягнути — вже зіходить з неба,
Заледве блимаючи рештками проміння:
Напруження безмірне і в великих
навіть
Кінчається упадком.

А на суя (тихо входить). Я дівчина пустельничка;
Я справ державних і мирських не
розумію —
Та навіть і мені поведження царя
здається
Не дуже благородним.

¹⁾ Лотос, що цвіте вночі, а вдень закривається, уподобляють дівчині, що її кинув любий (тоб - то місяць).

²⁾ Це рослинка — *Zizyphus jujuba*.

³⁾ Пустельничі келії укривано дерном.

⁴⁾ Річ іде про гору Сумеру в Паріджатаці, мітологічну золоту гору, що круг неї, на думку індусів, ходять усі світила (це та сама гора, на вершину якої Маханкала приніс на своїх плечах мудреця Вараручі, так звязаного з Калідасою, автором драми).

Ученик

Ну, піду, скажу там,
Що час уже до ранішньої жертви
приступати
(Пішов)

Анасуя

І ніч уже минула, а я ще не спала...
Не знаю, що робити... І до справ
звичайних
Якось і ноги не ідуть, не підіймаються
і руки.
О, так! Любови бог тріюмфувати може:
Дівчатко, чисте серцем, мучиться,
віддавшись
Лихому зрадникові... Ні, це, мабуть,
винен

Не стільки цар тут, скільки
той Дурваса:

Хіба б таки можливо — говоривши
Такі слова хороші, десь поїхать
І досі ні слівцем, ані єдиним
Не дати вістки. (Роздумує).

Що якби до нього
Послати отой перстень заповітний?
Але хто за це візьметься? Ці наші
Пустельники — то рівнодушні люди
Не то що до чужих, а й до своїх
стражданнів.

Сказати Канві, що Шякунтала кохала,
Що носить у собі вже плід того
кохання

Неначе страшно... Що ж його робити?

Пріямвада (вбігає). Анасуе!.. Голубонько кохана!..
Ходім скоріше!.. Ой, скоріше,
бо розпочинають

Обряд прощання!.. Ох!..

Шякунтала відходить!..

Анасуя Що кажеш ти?!

Пріямвада А так!.. А так! Послухай!..

Приходжу я до неї, щоб спитати,
Як спалось їй...

Анасуя Та ну ж бо, далі, далі!

Пріямвада Нараз сам Канва входить...

Підійшов він,

Обняв Шякунталу (вона ж і личенько

закрила

Руками) й каже: „Будь щаслива ти,

моя дитино!

Приносив жертву, я — вона в середину
упала,

А дим од неї знявся рівно вгору.

Це добрий знак: моє про тебе

підкування —

Була наука то уважному ученикові.

Тепер він вивчився — і йде собі

на волю.

Тому ще нині до царя - супруга

Я відішлю тебе, пустельників

придавши,

Щоб провели тебе...“

Анасуя Сестрице! Але хто ж це

Усе сказав святому Канві?

Пріямвада

В храмі

Вогню священного він був — коли

почувся

Нараз одвідкілясь таємний віщий

голос...

Анасуя (здивовано). Та що ти кажеш!

Пріямвада¹⁾ „Вислухай, брагмане!
 Неначе древо самі²⁾, що вогонь
 у собі криє
 Твоя донька в своїй утробі носить
 радість:
 Духшянта - цар її живим вогнем
 торкнувся,
 И на благо всьому світу цей вогонь
 невздовзі блисне“!..

Анасуя Яка ж я рада! О, яка ж я рада,
 мила сестро! (Обіймає подругу).
 Але до радості цієї примішалась
 крапля суму:
 Сьогодні ж нас Шякунталя покине...

Пріямвада Е, що там ми... Нам треба
 тільки дбати,
 Аби Шякунталя була щаслива.

Анасуя Це так, Пріямвадо!.. Ти бачиш —
 онде кошик
 З кокосової шкаралущі, он — на манго,
 На гілці висить? Ти здійми його.
 Там знайдеш
 Із кесари³⁾ нев'януці гірлянди.
 Я ж піду ще

1) Цю тираду в оригіналі Пріямвада говорить санскритом.

2) Древо самі — з породи колючих акацій; дуже тверде й легко спалахкує. Тому вживається для добування священного вогню: тріски самі й індійської смоковниці труть одна об одну, поки покажеться полум'я.

3) Кесара — благовонна рослина (*Mimosus Elengi*; *Kesara bakula Rottleria tinctoria*). Індуси кажуть, що кесара розцвітає тільки тоді, коли невинна дівчина бризне на рослину вином із власних уст (тому, в згадуваній поемі „Meghaduta“ говориться, що кесара чекає „упитися із віжних уст“).

Та з мріга - ротшани ¹⁾ та дурви ²⁾
пуп'яшків составлю
Омасту, там землі святої домішавши.
Це принесе Шякунталі небес
благословення. (Пішла).

(Прямвада здимає кошик, бере гірлянди)

Голос за сценою О Гавтамі!.. Скажи

Сарнгараві та іншим,

Аби Шякунталю були готові проводити!

Прямвада Анасуе! Мерщій! Мужчин вже кличуть,
Що йтимуть із сестрою в Гастінапур ³⁾.

Анасуя (вносить все потрібне до обряду).

Ходім, ходім скоріше.

(Йдуть)

Прямвада

Ой, стривай!.. Дивися!

При сході сонця совершивши омовення,
Стоїть вона, голубка... А жінки пустині
Священний рис дають їй в знак привіту,
Бажають щастя їй.

(Входить Шякунтала, оточена жінками)

Шякунтала

І я вітаю вас, благочестиві.

Перша пустельниця Дитино!.. Як великого

царя супруга —

Прийми ім'я „Великої Цариці“.

Друга

Дитино!.. Будеш матір'ю героя - сина.

¹⁾ Мріга-ротшана — пахучий жовтавий порошок, що його добувають із жовчи газелів (також і корів) і уживають за ліки, косметику та як пахощі.

²⁾ Дурва — красива лічничка, дуже ніжна трава; квітки її рівняють із гірляндами дрібних рубінів та діамантів.

³⁾ Гастінапур (інакше — „Місто Слонів“) — резиденція Духшянти на березі Гангесу (згодом Дельхі).

Третя Дитино!.. Будеш в шані і повазі
від супруга.

(Усі пустельниці виходять, окрім Гавтамі)

Обидві подруги (наблизилися). Чи добре викупалася.
голубко наша мила?

Шякунтала Вітаю вас, кохані!.. Прошу сісти.

Обидві Сідай і ти. А ми оце принесли
Священну масть, що щастя мусить дати.
А окрім того, ти дозволь себе убрати.

Шякунтала Не раз ці послуги любови я приймала,
Але сьогодні... може це востанне
Мене кохані подруги вбирають...

(Плаче)

Анасуя Еге, сестричко!.. Це вже не годиться—
У щасті плакати ніяк не слід нікому.

(Подруги втирають їй сльози та прикрашають квітами)

Пріямвада Прикраси наші лісові тебе псують лиш:
Твоя краса достойна самоцвітів.

(Входять хлопчики із скринькою)

Перший Візьміть дорогоцінності, прикрасьте ними
Царицю молоду.

(Усі здивовані без кінця; захоплено оглядають дорогоцінності)

Гавтамі Ой Нарадо!¹⁾ Синочку
А звідки це?

Перший Це силою святого Канви.

Гавтамі Невже создав він їх лиш духу силою?

Другий Не зовсім.

Послухайте, як це було. Нам Канва

¹⁾ В російських перекладах входять не два хлопчики, а один; і називається він „Гаріті“ або „Харита“.

Велів піти у ліс і там нарвати
Квіток яких найкращих для прикраси
Шякунталі. Пішли ми... Коли
зирк — а що це?

На дереві, неначе місяць блідожовтий,
Ільняне висить убрання весільне;
А друге дерево нам подає сік ляхші¹⁾,
Що ним дівчата люблять так
мастити ноги.

Та й звідусіль, з усіх боків,
неначе руки,
Попростягалися гілки дерев цвітущих,
І кожда з тих гілок нам дар давала
пишний.

Гавтамі (до Шякунталі). Дитя... Така богів
незримих ласка

Говорить, що і у дворці у царським
Ти щастя царське матимеш.

Перший хлопець Піду я возвістити
Святому Канві про це чудо в лісі.

Другий Отець пішов до Маліні - ріки свершити
Святеє омовення.

(Пішли)

Анасуя Ми собі простенькі
Звичайні лісові дівчата і ми зроду
Й не бачили таких уборів, і не знаєм,
Як зодягати в них... Але
ми бачили картини...
Так от... хіба лиш по картинах
якось...

1) Ляхша — рослина; дає червоний смолистий сік, що його вжи
вають як фарбу та косметику.

Шякунтала Не переменшуйте свого уміння!

(Дівчата прикрашають Шякунталю)

Канва (входить). Шякунтала сьогодні піде звідси...

Печаль гнітить мое убоге серце
І мова наче занімала на устах, і очі
Сльозами сповнилися... Що за
малодушність!...

Але цю малодушність викликає
Любов... Подумати — хто я?
Лише пустельник.

Я жінщини не знав, дітей не мав я —
І то які страждання я переживаю.
Що ж мають відчувати справжні
Батьки дітей своїх, коли до них
приходить

Хвилина розставання?..

Обидві подруги Ми скінчили!

Тепер оцей убір іще лишився.

(Шякунтала встає; дівчата надівають на неї убір)

Гавтамі (помітила Канву). Шякунтально! О доченько...

Дивися!

Он татко твій стоїть! В очах
і сльози й радість...

Як хочеться йому тебе обняти!..

Піди ж, зустрінь його, як слід дитині.

Шякунтала (соромливо). Вітаю... отче мій...

Канва (зворушено). Дитино слухай!

Нехай тебе супруг твій ушанує,

Як Яйяті колись свою Сармішту¹⁾.

¹⁾ Яйяті та Сармішта — щасливі супруги, предки царя Духшянті. Ми вже згадували, що Пуру — то був наймолодший із п'яти синів царя Яйяті; його іменем і назвалася стара династія („Порус“ не раз згадується в історії Олександра Великого).

Двоє пустельників Ми, отче, тут.

Канва

Сарнгараво! Показуй

Своїй сестрі дорогу.

Сарнгарава

Осюди, царице!

Шякунтала (до подруг).

Милі сестри...

Хоч серце в мене повне тим бажанням—
Аби скоріш побачити свого супруга,
Та покидати ліс оцей мені так тяжко,
Що від жалю я ледве йду ногами.

Пріямвада

Не ти одна сумуєш. Глянь навколо —
Весь ліс наш у печаль повився, чуючи
розлуку.

Дивися: лані травку з рота ронять, пави
Залишили танець свій, а ліяни,
Мов сльози, перев'яле листя попустили.

Канва

О, ви, гаїв священних дерева, на котрих
Живуть незримі боги лісові! Почуйте
Ви голос мій!.. Вона відходить!..
Вона, що не хотіла пить сама аж поки
Не напіла влагою коріння ваше!..
Вона, що так любила прикрашатись —
а ніколи

З вас не зірвала і маленького росточка!
Вона, що їй була великим святом
Та хвиля, коли квітка розпускаласть —
Вона, Шякунтала, іде у дім супружій.
Благословіть же ви її на шлях далекий!

(Чути голос пташки „кокілі“¹⁾)

Сарнгарава (прислухаючись). Почули дерева твоє,
учителю, прохання —

¹⁾ Кокіля — птичка з роду зозуль, оспівана індуськими поетами, як у нас соловейко. Співає справді мелодійно; окрім того, її вважають за вісника весни.

Мов браття рідні, дозволяють

віддалитись

І голос свій цій пташці доручили.

Голоси в повітрі Нехай твої шляхи встеляє
Лотоса зелень коло вод,
Нехай від спеки захищає
Дібров тебе тінистий звод.
І курявою най лиш буде
Летючий пил із рож квіток,
Нехай і вітер лиш приемний
Літає вздовж твоїх стежок.

(Всі слухають у великім здивованню)

Гавтамі Дитино!.. Невидимі лісові істоти,
Мов рідну тебе люблячи, благословляють
У путь далеку. Уклонися ж перед ними,
(Шякунталя віддає кілька земних поклонів)

Шякунталя Татусю... Хочеться мені іще проститись
Із „Світлом Місяця“ — з ліяною сестрою.

Канва Я знаю, що ти любиш цю сестрицю
Свою лісну, дитино. Йди, прощайся.

Шякунталя (обіймає рослину).
Сестриченько!.. Ти „Світло Місяця“
моє кохане!

Ну, обійми ж мене своїми гілоньками...
Я завтра вже далеко десь від тебе
буду...

Татусю!.. Ти люби мою ліяну,
Піклуйсь про неї, як про мене
піклувався.

Канва Дитино!.. Ще донині клопотався
Про тебе я. Тепер собі знайшла супруга
ти по мислі —
И моя опіка припинилась. І твоя ліяна,

Дивися, теж знайшла собі супруга, —
Оцей могутній сахакар... І тут моя
опіка

Теж зайва стала... Та про вас обох я
Не перестану думати... Тепер — пора
в дорогу.

Шякунтала (до подруг). Сестриченьки!.. Передаю у
ваші руки.

Мою ліяну дорогу!..

Обидві А нас — в чий ж ти руки
Передаси? (Залилися сльозами).

Канва Анасує, Прямвадо — не плачте.
Повинні б ви Шякунталю ще ободряти,
А не...

Шякунтала Татусю, ондечки самичка лані.
Ти бачиш, як поволі вона ходить?
Для неї скоро прийде час родити.
Так от, коли усе щасливо їй скінчиться—
Пришліть до мене, тату, кого-небудь
Із тою новиною. Не забудьте ж!..

Канва Ні, я твого прохання не забуду.

Шякунтала А хто ж то ще чіпляється за край мого
убрання

І наче не пускає звідси?

Канва Твій пестунчик,
Що поранив колись колючою травою
губи,
А ти гоїла йому їх зцілющим зіллям
Та годувала із руки пшоном і травкою
м'якою.

Шякунтала (до козенятка). Синочечку!.. Чого ідеш
за мною?
Коли сама я все, що мені рідне, покидаю?

Канва Сарнгараво... Коли Шякунталю ти будеш
 Духшянті віддавати — скажеш
 Йому від імени мого...

Сарнгарава Прикажуй, отче...

Канва „Ти, царю, славен - ес своїм високим
 родом,
 Але і ми єсмо славні із благочестя.
 Прихильності твоїй, о царю, ми не
 накидались,
 Шукать її так само не шукали. Отже
 просим
 Шякунталю в пошані мати, як і інших
 Жінок своїх. Коли ж що буде більше—
 То буде вже судьби благословення,
 І нам того просити не годиться“.
 Сарнгарава Я буду пам'ятати кожне слово, отче.
 Канва Тепер тобі, кохана дочко, маю
 Сказати кільки слів. Хоч я
 й пустельник,
 Але потроху знаю світ і люди.
 Сарнгарава Мудрець про все поняття має...
 Канва Коли вийдеш
 У дім супруга, то найперше —
 Шануй його родителів; з жінками
 Із царськими як добра подруга поведься.
 А мужеві своєму не протився,
 Хоча б він часом був навіть
 несправедливий.
 До слуг будь завжди доброю.
 А особливо
 Оце запам'ятай: не будь ти гордою
 у щасті.
 Коли оці науки жінка вивоняє,

Тоді правдива з неї у господі мати;
Коли ж вона інакше робить, то стає вже
Вагою тільки й мукою в родині.
А ти що скажеш, Гавтамі?

Гавтамі

Нічого;
Для жінки ти найкращу дав науку,

(До Шякунталі)

Канва

І ти її, Шякунтальо, візьми до серця.
Вже час іти. Прощайся з подругами.

Шякунтальа

Тату!

Невже й вони повинні повернутись
звідси?

Канва

А як же! І вони ж надію мають
Колись то вийти заміж: отже, їм не личить
Аж до столиці їхати з тобою.
З тобою піде Гавтамі.

Шякунтальа

(обіймає Канву). Ох... Відірвали
Мене від батьківської груди, мов
деревце

Сандалове¹⁾ з корінням з гір Малайї²⁾...
Як житиму тепер сама я на чужині? (плаче)

Канва

Дитино... не тужи... Бо там, зробившись
Поважаною господинею у домі
Такого доблесного мужа; що - хвилини
Свій обов'язок пам'ятаючи й нарешті
Подарувавши сина господинові своєму,
Як сонце схід дарує світові — повір,
забудеш,

Розлуку ти...

(Шякунтальа падає до ніг Канви)

¹⁾ Сандал уживається як благовонне куриво в храмах.

²⁾ Гірський хребет Малайя поріс сандаловими деревами.

Нехай усе сповниться.

Що я бажав тобі...

Шякунтала (ридає).

О тату... Милий
тату!..

(Кидається до подруг)

Кохані подруги! Міцніше обіймайте,
Бо це ж прийшла розлука наша!

(Подруги, ридаючи, обіймають)

Анусуя

Можливо трапиться... голубко, тобі...
теє... як то...

Не зразу цар тебе признає — не лякайся!
Ти перстінь той лиш покажи йому, на
котрім

Його ім'я начертане...

Шякунтала

Що?... Що це?..

Від слів твоїх забилося так серце...

Обидві

Не бійся... Не лякайся... Та ж кохання
Таке безмірне завжди мусить сподіватись
Чогось так само незвичайного...

Сарнгарав

Учитель!

Вже сонце в другім крузі; отже треба
Спішити нам.

Шякунтала (обіймає Канву). О тату!.. Та коли ж то

Побачу я іще раз ці діброви?

Канва (з пророчою мудрістю). А я скажу тобі коли...

Ряд довгих

Процарствувавши літ з своїм супругом,
Героя сина йому породивши, ти побачиш,

Як виросте твій син і як він вступить
У світлий шлюб з вибраною своєю,
Прославиться як перший в усіх війнах—

Тоді з супругом, синові віддавши
Всю власть, придеш ти знова до цих
гаїв священних...

Гавтамі (спішно отирає сльози). Пора нам, дочко... Час
минає.

Проси вже батька, щоб назад відходив.
Хоч ні — вона нізащо так не скаже.

Канва Скажу сама: вертайтесь додому, Канво.
Я через тебе, о дитино, порушаю
Закони пустині.

Шякунталя (обіймає). Вам, тату, лиш аби закони,
А що мені...

Канва (зідхнув). Даремне так гадаєш...
Не збудися мені моєї туги...
От вийду ранком... Тут, перед дверима,
Ти зера рису розсипала в жертву
Оцими рученятами малими... Рис той
Зазеленіє, й я тебе згадаю у пустині...
(Змахує сльозу) Іди дитино люба...

Світлий спокій

Нехай іде з тобою.

(Шякунталя заридала; Гавтамі й пустельники її уводять)

Обидві подружки (не перестаючи плакати). А - а - а...
Вже ледве мріє...

Уже не видно з-за дерев...

Канва Так... так, мої кохані...

Пішла вже ваша подруга... немає...

Ви ж стримуйте печаль свою... ходімте
звідси.

Обидві (сумно оглядаються). Яким порожнім ліс оцей
здається,

Коли Шякунталя пішла...

Ну, от і відіслав Шякунталю я в дім
супруга...

І знову сам zostався... Що ж — так
бути мусить.

Бо дівчина — то скарб чужий. Віддавши
її супругові, я можу лиш радіти,

Як той, що мав доручення від когось
Чуже сокровище оберігати... Й от він
чесно

Зберіг його — й вручає володільцю...

(Всі йдуть)

ЗАВІСА

ДІЯ П'ЯТА

(В саду перед царським палацом)

Спальник (виходить). Еге!.. Одначе, як же я
постарівсь...
Колись мені цей жезл служив лише яко
відзнака
При уряді моїм, і я ходив, легенько
Помахуючи ним. Але роки минали —
І ноги вже мої не так тверді зробились,
І жезл оцей вже за опору я вживаю.
Стривай... Ага!.. Повинен я довести
Царю про справу, що не терпить
проволаки. (Трошки пройшовши).
Стривайте... Але в чім же справа?
Ага! Я пригадав... Пустельники
з'явились,
Ученики святого Канви, і бажають
Побачити царя. Ох, горе, горе!..
Старого пам'ять — наче той світильник,
В якому вже олії небагато:
На хвильку спалахне — а там уп'ять
темненько. (Іде; бачить Духшянту).
А он і цар! Поки усіх підданих
Не заспокоїть він — нема йому спочивку;
Як тому вожаку слонові, що не спочиває,

Аж поки свого стада в холодочку не
поставить.

Сказати правду — я таки й не знаю,
Чи слід царю про тих

пришельців говорити :

Він тільки що устав з судійської лавиці
І хоче певно трошки відпочити.

Але така уже царева доля.

Бог - Сонце теж, запрягши раз вогненні
коні,

Не випрягає їх ніколи¹⁾. Бог вітрів теж

Вночі і вдень безперестанку віє²⁾.

І знов так саме у безодні Сеша,

Владика зміїв, теж не спочиває,

А вічно держить землю³⁾. От так саме

Безперестанна і царя робота.

(Входять Духшянта, Відушака й приближені)

Д у х ш я н т а (втомлений). Усякий чоловік себе щасливим
почуває на цім світі,

Коли досяг мети своєї — та не цар лиш.

Його осягнення з турботами з'єднались.

Високий сан манить, але, його діп'явши,

Саму лиш втому чуєш. Власть царева —

Це зонт: не стільки захисту дає він,

скільки втоми

Руці, коли його сам мусиш ще й держати.

1) Бог сонця має запряженими в своїй колісвиці сім коней. Чи не є це сім променів спектру ?

2) Бога вітрів звать іще „Носитель запахів“.

3) Змієподібний демон Сеша тримає землю на одній із своїх 1000 голів ; статуї Вішну часто роблять так, що бог сидить на спині цього змія.

Два співці за сценою¹⁾ О, побіждай!
О, побіждай, властитель!

Перший Ти не пеклуєшся про себе — тільки хочеш
Добра підданім. Приклад єсть такий в природі —
Весь жар від сонця променів виносить листя,
А тінь його усіх від спеки захищає,
Хто лиш шукає захисту під деревами.

Другий Жезлом своїм, о царю, направляєш
Всіх тих, хто правого шляху позбувся;
Втишаєш свари, захист всім приносиш;
Усі ідуть до тебе — бідний і багатий;
Усім ти рідний, всім ти помагаєш!

Духшянта От дивна річ! Я так знесилився від
обов'язків,
А от послухав співу — і неначе
відродився.

Матав'я Нічого дивного: і у бика минає втома,
Коли його „главою стада“ звеличають.

Духшянта (усміхнувшись). А все ж я хочу таки сісти.

(Сідають він і Відушака; всі інші стоять у певнім порядку.
За сценою чути звуки струнного інструмента).

Матав'я (прислухається). Чи чуєш, друже, як
у музикальній залі
Триндикають завзято? Це, видать, цариця
Гансаваті²⁾ нудьгу у звуках розганяє.

Духшянта Ну, то мовчи ж; послухати я хочу.

Спальник Заслухався властитель. Підожду я.

Голос за сценою Меду свіжого хотіла
Скуштувати ти, о пчілко,
І мангову цілувала
Молоду і ніжну квітку.

¹⁾ Години при царських дворах означалися співом.

²⁾ Майер у своїм перекладі царицю називає Hansaradika.

Так за що ж її забула
Пчілко, мила ти усім?
Білий лотос полюбила
Ї оселилась в нім зовсім ...

Духшянга Якою пристрастю надихана ця пісня...

Матав'я Ну, а до чого, братіку, вона — ти знаєш?

Духшянга (сумно усміхнувшись). Колись любив я цю

Гансаваті - царицю;

Тепер вона байдужість мою бачить

І шле докір мені... Послухай, друже!

Піди і в моїм імені скажи їй,

Що заслужив я той докір, показаний

так ніжно.

Матав'я (встає). Як повелиш... А тільки бачу я, мій

голубе коханий,

Що майстер ти чужими ручками жар

загрібати.

А що, як та твоя покинена кохана

замість тебе

Та вчепиться мені в волосся? Отже,

мабуть,

Я не знайду тоді рятунку, як пустельник,

Що апсара на нього нападає.

Духшянга А ти поведься з нею, як людина

благородна.

Матав'я Та вже як-небудь будем говорити.

От ускочив!

(Пішов)

Духшянга Не знаю, чим собі і пояснити,

Що сум такий на мене пісня ця наслала...

Адже ні з ким любимим я не мислю

розлучатись.

Хоч правда, що людина і найвеселіша

Буває, засумує враз, коли побачить
Прекрасне що або коли почує
Солодкі звуки. Це від того, я так мислю,
Що несвідомо згадуємо ми у ті хвилини
Про наше передземне існування —
як любили
Ми там і як були щасливі...

(Силкується щось пригадати — і не може)

Спальник О, побіждай, властитель... Прибули тут
Пустельники якісь з лісів із

Гімалайських

Та жінчини дві з ними. Кажуть, Канва
Прислав їх...

Духшянга (здивовано). Із пустині?.. Канва, кажеш?..

Спальник Так єсть.

Духшянга Нехай Сомараті їх прийме,
Як то закон велить пустельників
приймати.

А потім хай приходять: буду ждати
В тім місці, де звичайно всіх приймаєм.

Спальник Як ти звелиш. (з поклоном виходить).

Духшянга (встає). Ветраваті! Веди нас
В святилище Вогнів.

Ветраваті (привратниця). Іди услід за мною.
(Ідуть)

Зіходь на це підвищення священне.
Дивись — як тут усе чистенько і красиво!
Онде пасеться та корова, що у неї
Ми беремо на жертви масло.

Духшянга (зіходить на підвищення, спираючися слугам на плечі).

А як ти думаєш, Ветраваті —

Слухай... навіщо

Прислав до мене посланців пустельник
Канва?
Чи, може, демони їм не дають молитись?
Чи, може, хто лихий побив священних
звірів?
А може то мої гріхи перешкоджають
Рослинам квіти розпускати? Я гублюся
В догадках... ось мені... неначе
ніяково...

Ветраваті Мені здається, що це просто вдячність.
Іх привела сюди за всі твої благодіяння.

(Входять спальник і домашній жрець (пурохіта); за ними Сарнгарава,
Сарадвата, Гавтами й Шякунталя, закутана покривалом)

Спальник Сюди, сюди, шановні. Прошу йти
за мною.

Сарнгарава Сарадгато... Хоч цар цей і найкращий
Між усіма царями; хоч ніколи
Із добродесної тропи він не зіходив;
Хоч він усякій касті, навіть і найнижчій,
Не дасть на путь зійти гріховну —
та, мабуть, вже
Занадто я привик до пустельництва,
І дім оцей, наповнений людьми,
мені здається
Неначе полум'ям охоплений.

Сарадвата То правда.
Я сам, як увійшов до цього міста,
схвилювався.
Але я трохи помолився, заспокоївсь
і дивлюся
На всіх оцих людей, у суєту погрозлих,
Як той, хто викупався, поглядає

На тих, що в бруді ще усякім ходять;
Як мудрий на сліпих, як бодрий
на сонливих

І як свобідний на рабів.

Шякунтала

О боги!.. Що це?..

Нещастя знак! — тремтить мені повіка
права.

Гавтамі

Дитино дорога! Яке нещастя?

Саму лиш радість мусить тобі дати
муж твій.

Домашній

жрець. Пустельники! Ось перед вами
покровитель

Всіх каст і станів. Він на вас чекає,
Хоча заледве залишив судійське крісло.

Сарнгарав

Похвально це, але ж бо нас цим
не здивуєш:

Від овочів дерева віги клонять,
А хмара віддає води своєї лишок.
У щасті не гордує благородний —
Це вже така натура всіх, хто іншим
помагає.

Ветраваті

(цареві). У них обличчя гарні, царю.

Певно, що і речі

Лиш гарні нам вони розкажуть, правда?

Духшянга

(з болючою увагою дивиться на Шякунталю).

А хто ж то там стоїть під покрива-
лом?

Краси її невидко з - під заслони,
Але серед пустельників вона ясніє,
Мов гілка яра між посохлим листям...

Ветраваті

Мене саму бере цікавість. Розглядаюся
І так і сяк — а все не додивлюся.
Одно лиш бачу — це чарівна постать!

Духшянта Але ж бо годі... Непристойно
 задивляться
 На жінку, на чужу...
 Шякунтала О серце моє... серце...
 Чого ти б'єшся так?.. Чого трипочеш?..
 Згадай любов супруга й заспокойся...
 Домашній жрець. Пустельників ми стріли
 по закону,
 Як ти звелів. Привів я їх оце й до тебе.
 Один з них каже, ніби має він накази
 Учителя свого — то може ти ласкавий
 будеш
 Те вислухати?
 Духшянта Слухаю. Нехай говорить.
 Пустельники (підіймаючи праву руку) О, побіждай!
 О, побіждай, владитель!
 Духшянта Вітаю вас, шановні (кланяється).
 Пустельники. Хай сповняться
 Усі твої бажання, наш владико!..
 Духшянта Чи щасливо проходить покаєння?
 Пустельники. А що ж порушити молитви наші
 може,
 Коли в тобі ми маємо благочестивих
 охорону?
 Не може сила тьми узяти верх, коли
 на небі
 Сіяє світле сонце.
 Духшянта То виходить,
 Що я недурно звусь царем¹⁾...
 А як там Канва
 Святий живе?

¹⁾ Тут гра слів в оригіналі. В санскриті слово цар — rgāan — походить від дієслівного кореня gāg — блистати, сяяти.

Сарнгарав

Святіі люди, царю,
Сами і щастя у руках своїх тримають.
Велів нам Канва про твоє здоров'я

запитати

Й сказати...

Духшян

Приказати що мені був
ласкав Канва?

Сарнгарав. Велів сказати так: „Що по взаємній

згоді

Ти в жони взяв дочку мою — за те я
не гнівлюся,

А навіть радий я тому, бо ти з царів
найвищий,

Шякунтала ж — то скарб чеснот усяких.

Обох з'єднавши вас, наш Брама,
бог предвічний,

Дав світові чудову пару. Ця твоя
супруга

Тепер вагітна і дитя чекає —
Бери ж її й живіть у світлій згоді“.

Гавтамі

Благословенним будь, о царю!..

Я хотіла

Сказати дещо і собі... та якось, бачу,
Мене тут не питають...

Духшян

Прощу! Говори й ти.

Гавтамі

(по-простецькому). На нас, старих, ти не

звернув уваги,

Вона так саме не спитала в нас нічого;

Сами межі собою справу ви рішили —

Сами тепер і думайте, як хочте.

Шякунтала (до себе). О, боги!.. Що він скаже?..

Духшян

(неначе аж із страхом).

Я не розумію,

Що значить вигадка ота.

Шякунтала (до себе). Ох, горе!.. Совершилось!..

Сарнгарава „Що значить вигадка ота“?.. Що
значить це питання?

Адже ти знаєш, як ведеться в світі:

Заміжня жінка, що в сем'ї живе
в окремоті від мужа,
То хоч би чиста як кришталь була,
а в людях

Вона все родить підозріння. Отже треба,
Щоб з мужем жінка проживала

доконечяе,

Чи любить він її чи, може, і не любить.

Духшянта Стривайте - но!.. Хіба я з дівчиною
тою одружився?

Шякунтала (з великим сумом до себе).

Чого ти так боялося, о серце, тее
сталось...

Сарнгарава Ага! Дістав чого хотів — тепер
задкуеш?

Та чи годиться ж так поводитись
цареві?

Духшянта Та як ти смієш отаке мені казати?

Сарнгарава (гнівно). Таку гидоту позволяти собі
можуть

Лиш ті, хто властею упився, мов вином
п'яниця!

Духшянта Та це ж образа! І тяжка!

Гавтамі (до Шякунталі). Моя дитино!

Соромитись нам нічого: давай я
покривало

Здійму із тебе — може, повелитель

Тоді признає тебе за супругу.

(Здіймає покривало)

Духшянта (аж устав, дивиться на Шякунталю; шепоче).
 Краса яка!.. Очей не можна відірвати...
 До неї тягне серце, але мисль не знає —
 Чи справді я одружений із нею...
 Я подібен
 До пчілки, що раненько прилетіла
 Й кружляє понад квіткою жасміну,
 А квітка вся рососою ще укрита:
 Ні випити ні одлетіти геть не хоче...

Сарнгарава Чого ж мовчиш?
 Духшянта Я думаю... І все ж
 не пригадаю,
 Аби коли я був її супругом...
 Вона вагітна — як же можу я її прийняти
 З дитиною не знати від якого мужа?..

Шякунтала (до себе). Він сумнівається в самім
 подружжі нашім...
 Високо вознеслась лоза надій моїх
 і от зломилась...

Ветраваті Який же совісний наш цар... Хіба
 хто інший
 Вагався так, коли б така красуня
 Сама у руки йшла?..

Сарнгарава Так отакої?!
 Тобі святий пустельник вибачив
 злодійство,
 Що відібрав ти честь любимої дитини!
 Тобі, розбійникові, знову він вертає
 Заграблене добро, а ти його в бруд
 топчеш
 І ганьбу примножаєш ганьбою?

Сарадвата Та досить!
 Сказали ми усе, що мали тут сказати,

Шякунталя теж чула відповідь супруга —
Тепер нехай удвох як там собі хочать
рїшають.

Шякунталя (до себе). Ох, що мені робити?..

Що робити?

Чагадувати все, коли сама любов погасла
У нім — чи варто ж те?.. Але я мушу
говорити.

Щоб виправдати хоч себе (голосно)

О, мій супруже!..

А втім, гадають тут, що я не маю права
Тебе так називати... Ну, то буду
Інакше я... Потомок Пуру!.. Там,
в пустині,

Послухавши твоїх прекрасних слів,
я віддалася

Тобі душею й тілом... Був до мене
Ти добрий і давав великі обітницї.
Чи справедливо ж те, що ти тепер
говориш

Й відштовхуєш мене жорстокими
словами?

Духшянта (затуляє вуха). Мовчи, мовчи!.. Ти хочеш
поклеп звести
На весь мій рід, мене самого призвести
на згубу.

Ти, мов потік той дощовий, що
каламутить

Брудною хвилею прозоре лоно річки
І деревця прибрежні вириває...

Шякунталя Добре!

Коли ти робиш так від страху — щоби
жінки

Чужої не торкнутися — я розрішу
твій сумнів

Одною річчю, що тобі відома.

Духшянга Я чекаю...

Шякунтала (хоче показати перстінь — і не знаходить його
на пальці)

О, боги!.. Перстінь я згубила!..

(В невимовнім одчаї дивиться на Гавтамі)

Гавтамі Заспокойся,

Дитино... Мабуть, ти його лишила,
На Сакраватарі, коли священні омовення
Чинила в Саччітірті¹⁾. Заспокойся...

Духшянга Але яка ж то вірна поговорка:
„Жіночий розум, — кажуть, — все готов
на хитрість“!

Шякунтала У тім, що перстінь я згубила —
бачу лиху долю
Свою... А все ж я хочу щось іще тобі
сказати.

Духшянга Послухаємо!

Шякунтала Це було в альтанці жасміновій.
Держав ти у руці посуд з листків
лотосу...

Духшянга Ну, далі?

Шякунтала От прибігло козенятко,
Годованчик мій. Ти його голубив
І гарно так сказав: „Нехай воно
нап'ється...“
Але воно тебе не знало й не схотіло

¹⁾ Сакраватара — місцевість на р. Гангесі, освячена приходом Індри.
Саччітірта — священні купелі в тій місцевості, названі так від богині
Саччі, жінки Індри.

З твоїх рук пити. А коли взяла я
Сосуд — воно прийшло і напилосся.
Сміявся ти і говорив: „Своєму кожде
вірить —

Духшян та Обое ж ви створіння лісовії...“
Нічого побрехенька. Приятненька.
Але мене ти нею не одуриш.

Гавтамі Не маєш права говорити так, о царю!
В лісах пустельників, у благочесті зрісши,
Вона ще не навчилася брехати!

Духшян та Ех, бабусю!
Хіба не знаєш ти, що й між звірами
Самиця все хитріша від самця буває.
А надто у людей,— жінки з обманом
і на світ родяться!

Шякунталя (вся тремтить від гніву).
Безчесний!.. По собі і нас ти судиш!
Та хто ж би захотів до тебе стать
подібним!
Ти доброчесности одержу тільки носиш,
Душею ж ти подібний до криниці
Що в ній навіть і дно травою
поросло вже¹⁾.

Духшян та (до себе). Мене у сумнів гнів її
приводить...
Здається, щирий він... І річ її рішуча.
Уста тремтять від гніву, брови так
зігнула,
Неначе Шмари лук зломила²⁾... Ні,
не хочу!..

1) Така криниця теж обманює.

2) Слово Шмара в санскриті означає поняття згадування і служить разом одним з імен бога любови.

Вона побачила, що я вагаюся, і гнівом
хоче взяти. (Голосно)

Діла Духшянти, пані, всім відомі,
Але таких, що ви тут набалакали, за ним
ще не бувало.

Шякунтала. Ах, та нехай... Та добре, добре, добре...
Чого хотіла я — те й маю. Довірялась,
На царське слово я поклалася,
безумна —

А в нього ж мед на язиці лиш був,
а в серці

Каміння (закриває лице краєм одежі й плаче).

Сарнгарава О, з любовію не треба поспішати!
Вступаючи в союз, зважати треба
до - обре

Із ким та як. Бо близькість до людини,
Котрої серця ти не знаєш — річ це
небезпечна.

Духшянта Мене одно дивує: чом мені, цареві,
Не вірите ви, а словам дівчати —
Так повна віра.

Сарнгарава Воно і справді дивно!
Риданням дівчини, що виросла в пустині
І не збрехала на віку ще нікому і ніколи,
Само собою, вірити не треба;
А подлецам, що хваляться умінням
обдурити,

Тим можна вірити, а як же!..

Духшянта Слухай, чоловіче!
Ну припустім, що все це щира правда,
Що я цю дівчину здурих. То як же ти
гадаєш,
Яка мене за те постигне кара?

Тобі солодке й рабство мусить бути.
Тому зостанься. Ми ж іти повинні.

Духшянта Даремно ти, пустельнику, обманюєш
дівчину:

Нічні квітки лотоса будить місяць,
А денні розкриває сонце — це так ясно.
Хто свої страсті поборов, той не захоче
Чужої жінки.

Сарнгарава Слухай, царю. Може бути,
Що серед втіх харему ти забув свої
і учинки
І відрікаєшся жони. Але жона —
чи вона сміє
Супруга кинути, та ще такого
Благочестивого, що так закон боїться
Порушити?

Духшянта Чи я вже збожеволів аж до краю
Чи жєнщина оця настирливо все бреше?
(До домашнього жерця)

Ну, от скажи хоч ти: в чім менше буде
Гріха — чи цю ніби законну жінку
Прогнати пріч, а чи у любодійство
Упасти, доторкаючись чужої жінки?..

Домашній жрець (роздумє).
Якби зробити так...

Духшянта Навчи мене!

Домашній жрець Послухай:
Нехай у нашім домі мешкає, аж поки
Дитина родиться у неї...

Духшянта А чому так?

Домашній жрець. Ти пам'ятаєш, мудреці тобі
сказали,
Що перший син твій буде владар світу.

Духшянта (холодно). Ну, добре. Діло вже рішилось,
То годі вже про нього.

Домашній жрець (кляняючись, виходить). Побіждай,
владитель!

Духшянта. Ветраваті! Усім цим доостанку
Я розтривожився. Я хочу відпочити.

Ветраваті. За мною прошу. (Йде).

Духшянта (зійшов з підвищення, зупинився; ступив кілька
разів, знов стає).

Я ж таки не пам'ятаю,

Щоби дочку пустельника я мав коли за
жінку...

Але усім цим серце так убите,
Що навіть я не чую його в грудях.

(Усі йдуть)

(ЗАВІСА)

ДІЯ ШОСТА

КАРТИНА 1 - ша

Вулиця перед дворцем

(Входить начальник міської сторожі та два наглядачі; вони штовхають перед собою звязану людину)

1 - й наглядач (б'є чоловіка).

Ану, кажи, мошеннику, де ти цей перстень
Знайшов?

2 - й наглядач (б'є). Це перстень царський. Бач—
і ім'я

Царське тут вирізане!

Рибалка Будьте милосердні,
Панове!.. Я не злодій!.. Бідний
чоловік я...

І не зробив я жодного злочинства!

1 - й наглядач. Ого!.. Ти, може, скажеш, що позичив
Сам цар тобі цей перстень, мов якому
Благочестивому брагману?

Рибалка Вислухайте ж, прошу.
Рибалка простий я... у Сакраватарі
живу я...

2 - й наглядач. Ти, злодію!.. Хіба цікаво знати,
Де ти живеш та що ти робиш?

(Замахується)

Начальник Сушако — спокій дай. Нехай усе розкаже.
2-й наглядач Як ти звелиш. Розказуй.

Рибалка Я содержу
Свою сем'ю, вважайте... той...
рибальством;
То сіткою ловлю, а то на вудку — як
прийдеться.

Начальник (посміхаючись).

Нівроку, благородне ремесло¹⁾.

Рибалка А що ж, мій пане:
Тим ремеслом, що від батьків нам
переходить,
Ніколи гребувати не годиться.
І жрець святий жорстоко, бачиш, робить,
Коли звірят на жертву убиває;
Але хіба не може бути він
і милосердним?

Начальник. Ну, годі! Далі!

Рибалка От ловлю я рибу
І коропа піймав — здорового такого!
Приніс до дому. Моя жінка
Взялася розчиняти — коли в пузі,
Дивлюся — перстень цей діамантовий!
Ну я, само собою, перстінь той хотів
продати —
А тут мене ви й зцапали, панове.
Оце і все, по істинній по правді.
Тепер що хочете зо мною те й робіте.

Начальник (нюхає перстень).

Джануко! А, здається, правду він
говорить...

¹⁾ Це тому він так каже, що в Індії ремесла різників, рибалок та чинбарів уважалися за нижчі.

Цей перстень дійсно рибою смердить.

Тепер би тільки

Довідатись, як він у воду міг попасти.

Ану, ідімо у дворець.

1-й наглядач (штовхаючи рибалку), Ану, посовуйсь, стерво!

(Ідуть)

Начальник (зупинився). Ну, от ми і прийшли Оце,

Сучако,

Піду я у дворець цареві дати знати,

Що перстень ізнайшовся. Ви ж чекайте

Та добре стережіть оцього чоловіка.

Обоє

Хай милостиво цар тебе зустрине.

Начальник Спасибі.

(Пішов. Довга мовчанка)

1-й наглядач Ну, оця волинка, мабуть,

Надовго затяглась.

2-й наглядач А ти гадав, так легко

Аж до царя достукатись?

1-й наглядач Кортить мене, їй - богу.

Оцього шибеника придушити.

Рибалка Ох, мої кохані!

Завіщо ж хочете невинного убити?

2-й наглядач Дивись! Начальник наш біжить! Та ще

з папером!

Там певно від царя приказ.

(До рибалки)

Ну, начувайся!

Або побачиш ще дітей, або й ні: підеш

На жир шакалам.

Начальник (від бігу задихався). Геї, скоріше!

Рибалка

Ох, пропав я!..

Начальник Розв'язуйте його!.. Казав він щиру правду.
 Сам цар це потвердив!..

1-й наглядач (розв'язує). Та розв'язать не штука.

2-й наглядач Ну, щастя ж, брат, твоє! А ще би
 трохи —
 Прийшлося би в двері смерті заглядати.

Рибалка (низько кланяється начальникові).
 Тобі лиш, пане, я завдячую життя
 урятування... .

Начальник Та добре, добре! (Дає золоту обручку). Ось
 тобі цар посилає
 Дарунок, що ціною буде не дешевший
 персня.

Рибалка О боги!.. Що за щастя!..

1-й наглядач Справді щастя!
 Бо був уже на шибениці наче
 І от нараз немов би на слоні вже їде¹⁾).

2-й наглядач А мабуть, дорого цинив наш цар оцей
 свій перстень,
 Коли таку за нього лав він нагороду.
 Це, певно, камінь там якийсь коштовний
 дуже.

Начальник Та ні, не в камені там річ.

1-й наглядач А в чому ж?

Начальник Здається, перстень цей щось нагадавав
 цареві,
 Бо, лиш поглянув він на нього — як
 заплаче!
 Так і заливсь слізьми — а ми ж то добре
 знаєм,
 Що це на нього зовсім непохоже.

¹⁾ На словах їздили тріумфатори.

1-й нагодач Виходить, добре ти цареві прислужився.
Начальник Та, правду кажучи, не я, а цей
рибушник.

Рибалка А знаєте що, люди добрі? Хай вже буде
І ваша половина тут!

1-й нагодач Оце так діло!
Ах, рибачок наш милий! Ну, тепер навіки
Ми приятелі! А що всяке добре діло
Розпочинати з випивки годиться,
Так от ходім — тут є шиночок гарний
недалечко.

(Усі пішли)

(ЗАВІСА)

КАРТИНА 2-га

Царський сад

Німфа Сануматі¹⁾ (спускається з небес).

Моя черга коло „Купання Апсар“²⁾

вартувати

Скінчилася. Але оце я хочу роздивитись,
Що поробляє цар Духшянта. Ми ж

рідня по крові

З Шякунталею, та і Менака о тім

просила.

(Розглядається здивовано)

Що має означати ця байдужність?

Весни велике свято наступає — а у

царським

Саду не бачу я нічого впоготові?..

¹⁾ В інших варіантах Мішракеші.

²⁾ „Купання Апсар“ — особливі ставки в царських садах; вони знаходилися під охороною німф, що чергувалися в цій охороні.

Сказати правду, я могла би все пізнати,
Вглибившись в саму себе, але Менака
просила,

Щоб я побачила усе на власні очі.
Тому накину я оцеє покривало
І невидимкою зроблюся. Он дівчата
Якись ідуть. Від них напевно взнаю
Усе, що треба... (Накидає покривало; стає
осторожн.)

(Входять дві садівниці)

Перша (Зупиняється перед манговим деревом; захоплено).

Подруго!.. Дивися!

Червоно-жовта квітка манго ось готова
розпуститись!

Це добрий знак на весну! Це щасливе
Пророцтво кращої з пір року. Манго!..
манго!..

Друга Я бачу он тебе і радісно вітаю!

Ей, Парабґрітіко! Мій соловейку любий!

Що там шепочеш ти сама з собою?

Перша О Мадґукаріко! Ти, пчілочко медова!

Хіба не знаєш, що у соловейка твого,

Коли побачить він уперше квітку манго,

Голівонька від щастя туманіє?

Друга Невже?.. Весна?.. І манго розцвілося?

Перша Оце тепер для тебе наступає

Пора любови, радости і співів.

Друга Голубонько!.. Піддерж мене, а я

тут стану

Та квітку цю зірву на жертву богу

Любови.

Перша Згода! Але половина нагороди

За жертву цю щоб і мені припала.

Друга

Та то само собою. Ми ж обидві
Одно життя складаємо, хоч маємо два
тіла!
(Спинається й зриває бутон манго).

Ай - ай!.. Дивись!.. Він ще
не розпустився,
А оболоночка вже трісла. А як пахне!..
(Складає руки, як до молитви)

Любови боже!.. Ти... озброений лиш
луком!
Приношу в дар тобі я оцю манго квітку.
Хай з тих п'ятьох стріл, що в сагайдаці
ти носиш,
Ця квітка стане що - найкращою стрілою,
Й дівчаткам мрійним в саме серце
поціляє.

Спальник (входить). Безумна! Стий... Хіба того не
знаєш,
Що цар заборонив весну в цім
році святкувати?

Перша

А ти тут квіти рвеш?
О, вибач, пане!
Про заборону ми уперше чуєм.

Спальник

Як то вперше?
І птиці і звірята — ба сами дерева —
І ті виконують цареву заборону.
Уже давно розцвісти мусить манго,
А глянь, він досі ще й не розпустився;
І курувака ¹⁾ у бруньках ще зостається;
Зозуля не кує, хоча зима давно минула.

¹⁾ Курувака — *Gomphraeria globosa*, червоний амарант. весіння квітка (*vasanta*).

- Мені здається навіть, що, злякавшись
заборони,
Сам бог любови, витягши до половини
Свої стрілки, тепер назад у сагайдак їх
заправляє.
- Сануматі (лишаючись невидимою).
Ого, який могутній цар Духшянта!..
- Перша Не сердься, господине... Нас недавно
Мітравасу, намісник царський, осюди на-
правив,
Щоб сад содержували ми в порядку;
Тому ми жодного приказу і не знаєм.
- Спальник То знайте наперед.
Обидві Не гнівайсь, господине!
Бере цікавість нас — чому це наш
владика
Заборонив весінне свято? Коли можна —
Скажіть нам, пане...
- Сануматі Це й мені охота знати.
Царі — завжди до святкувань охотники
великі;
І мусить бути тут якась причина
немаленька.
- Спальник (до себе). Про це усі балакають...
Чому ж би
І я не міг цього дівчаткам розказати?
(До дівчат) Ви певно чули, як Шякунталю
наш цар відправив?
- Обидві А як же! Пан намісник нам казав. Ми,
права,
Дізнались тільки, як знайшовся перстень.
- Спальник Тоді вам мало зостається розповісти.
Так от, коли той перстень цар побачив —

Згадав усе: і як з Шякунталею

шлюб узяв він,

І як з образою її одправив, бо на нього

Якесь затемнення напало. І, скажу вам,

Почав він каятись. Та як! Веселощі,

розваги —

Покинув все! Нікого не приймає,

Не спить ночами, мечеться по ліжку;

Коли ж своїх жінок вітає по звичаю,

То переплутає ймена. Часом промовить:

„Шякунтальо“ й замовкне. Отаке-то!

Сануматі

Оце мені подобається!

Спальник

Огже розумієш?

Від того суму заборонено і свято.

Обидві

Я розумію.

Голос за сценою. От сюди нехай іде владитель.

Спальник (поглянув). Цс-с-с!.. Сюди іде сам цар...

Беріться до роботи.

Садівниці пішли

(Виходить Духсянта у занедбаній одежі; з ним Відушака та привратниця Ветраваті)

Спальник (дивиться на Духсянту).

Як благородні люди зберігають

У всякім стані благородство!

От і цар наш:

В якій печалі він, в якій скорботі

величезній —

А все ж як постать горду він в усьому

зберігає.

Поскидав геть оздоби, лиш обручка

Нетвердо держиться на лівім лікті; губи

Втеряли колір свій від тужного зідхання;

Від неспання тривожного

почервоніли очі.

І все ж, мов камінь той дорогоцінний,
Що від оброблення ще дужче лиш яснє,
Так цар наш проявляє і в стражданні
Величність.

Сануматі От і я почасти розумію,
Чому Шякунталя по цім царі тоскує,
Хоч він із нею так погано обійшовся.

(Оглядає Духшянту).

Духшянта (іде повільно, в глибокій задумі).

Незрозумілим сном убите серце

тихо нило,

І не збудила його люба поглядом

газелі;

Тепер воно прокинулось по те лиш,

Щоб каятись і плакати, плакати,

плакати...

Сануматі А там Шякунталя бідненька теж

все плаче.

Матав'я (про себе). Це знов, я бачу, іскопило бідолагу
Шякунталєвою пропасницею.

Вже й не знаю

Чим лікувати.

Спальник

Побіждай, властитель!..

Сади я обдивився. Можеш навістити
Свої улюблені місця.

Духшянта

Ветраваті! Піди ти

Скажи міністрові Пішуні, що втомився

Сьогодні я й навряд чи зможу сісти

За стіл судійський. То ж нехай він

сам там

Рішає всі діла... А що він
постановить —

Хай доповість мені.

Ветраваті Як ти прикажеш, пане.
Духшянга Ветайяно¹⁾ — і ти іди до свого діла.
Спальник Як поведить високий наш властитель.

(Пішов)

Матав'я Від мух ти увільнився, отже можеш
Душею відпочити в цім прекраснім саді.
Духшянга Як гарно справді тут! Весна
у повнім цвіті.

„Нещастя і в щілинку влізе“ — як це
вірно!

Заледве лиш минуло отемніння,
Що через нього я відкинув
свою любов,
А вже любови бог кладе цю квітку
манго

На лук свій — в серце мені знову
виміряє.

Матав'я Чекай лиш, приятелю: цею палюгою
Я зразу ті стрілки любовні позбиваю.

(Замахується палицею на манго)

Духшянга (сумно посміхнувшись). Не руш. Я досить бачу
Вже твою брахманську силу...
А де б його тут сісти, щоб хоч надивитись
На цю рослину, що нагадує мені
моє кохання?

Матав'я А ти ж сказав прислужниці, що хочеш
Посидіти в ліяновій альтанці;

¹⁾ В інших варіантах спальника звать „Парватайяна“.

Йще ж велів туди принести дошку,
Що змалював на ній Шякунталю
прекрасну.

Духшянга Так, це єдине, що тепера може
Мені хоч хвилечку спокою дати.
Ходім же до альтанки.

(Ідуть; Сануматі за ними)

Матав'я Ось тобі й альтанка.
Ослінь який чудовий! Так і кличе:
„А прошу ж, прошу, чоловіче,
відпочити...“
Заходь, сідай.

(Входять і сідають)

Сануматі Я хочу, тута заховавшись,
На подруги портрет поглянути.
Тоді запевно
Я зрозумію, як її цей цар кохає.

(Ховається)

Духшянга Оце тепер я тільки, друже,
Усе як єсть пригадую... А пам'ятаєш,
Як я розказував тобі про першу
нашу зустріч?
А от в останню стрічу ти й не був
зі мною...

Чи, може, й ти так само все забув?

Сануматі Тепер я розумію,
Чому він мусить коло себе все оцього
приятеля мати!

Матав'я Та я то не забув, та тільки бачиш...
Чи пам'ятаєш ти; як я відходив
до столиці,

То ти мені сказав: „Та це лиш тільки
жарти“.

Ну, я по простоті своїй і справді
думав — жарти,
Коли ж воно... Та що там говорити —
Виразно бачимо тут долі перст.

Сануматі То правда.
Духшянга (з поривом). Рятуй мене, о друже!..

Тяжко!.. Тяжко!..

Матав'я Еге, голубчику! Це вже погане діло!..
Мужчині справжньому то сором так
хилитись

Від горя. Ти поглянь на скелю: вітер
На неї дмухає і б'є з усеї сили
У груди хуртовина — а вона

стоїть спокійно.

Духшянга Ох, друже!.. Та коли подумаю я тільки,
Що мусила Шякунгала нещасна пережити,
Коли я проганяв її від себе,

то вся мужність

Мене лишає... Наче ось і зараз
Перед очима все... Я відцурався;
Вона, бідненька, хоче йти за близькими
своїми,

Але один з пустельників — подібний він
до Канви —

Її жорстоким словом, мов обухом,
глушить.

Вона застигла наче... обернулася до
мене...

О!.. Погляду того довіку не забуду!
Він справді мучиться. Я бачу в нім глибоке
І щире каяття.

Сануматі

Матав'я Я певен, що на небо
 Її взяло якесь воздушне божество.
 Духшянта Само собою!
 Та хто ж би смів чужий до жінки
 вірної торкнутись?
 Тим більше, що Шякунталя, як подруги
 її мені казали,
 За матір має Менаку, апсару, і я певен,
 Що Менака і узяла Шякунталю на небо,
 Сануматі (роздумуючи) Тепер мені його безумство
 давне
 Здається більше дивним, ніж його
 притомність зараз.
 Матав'я Мені здається, що напевно ти коханую
 побачиш.
 Духшянта Яким це чином?
 Матав'я Звісно як: і батько б
 не дозволив
 Розлуки довшої дочки з її супругом,
 А що вже мати...
 Духшянта Друже! Я не знаю,
 Чи сон то був, мара, чи просто
 божевілля,
 Чи добрих діл моїх десь вичерпалась
 скарбівниця, —
 А тільки чую я, що у безодню полетіли
 Мєї всі мрії... Щастю не вернутись.
 Матав'я Чому? Пригода з перснем досить
 ясно,
 Показує, що все на світі є можливе,
 Чому призначить доля статись.
 Духшянта (дивиться на перстень).
 Ось він, перстень!...

Його теж треба пожаліти — й він
утратив
 Можливість пальчики рожеві оздобляти¹⁾
 Мабуть, достоїнства й твої, о персню,
 Як і мої, малими показалися...
 Сануматі Кохана подруго!.. Як жаль, що
ти далеко

І я одна оце все чую!..
 Матав'я А цікаво —
 Як саме іменний свій перстень ти
віддав їй?

Сануматі Він так говорить, ніби чув мої бажання.
 Духшянта Це сталося так. Коли ото з діброви
 Я мусив повертати до столиці,
 Шякунталя заплакала й сказала:
 „Чи довго ж ти мене там будеш
пам'ятати“?

Матав'я А ти?
 Духшянта Я їй надів тоді на палець оцей
перстень.

Матав'я Та й що?
 Духшянта І так сказав: „Мое тут вирізьблено ім'я.
 Коли ти в день по букві лиш читати
будеш.
 То ще не дочитаєш до кінця, як
за тобою
 Приїде посланець з дворця...“
Сказав я...
 Сказав... та так нікого й не послав
по неї...

¹⁾ Доконечна приналежність туалету тогочасної жінчини - ів-
 дуски — скринечка з сандалом, що ним вона фарбувала нігті.

Сануматі Як гарно все могло би бути, а от доля,
Нічому не дала свершитись...

Матав'я Ну, а як же
Цей перстень та у пузо рибі аж
потрапив?

Духшянга Шякунтала молилась в Саччітірті
Священим водам. Перстінь ізсховзнувся
І впав у хвилі Ганга...

Матав'я От так штука!

Сануматі Тому ж то цар і не признав Шякунталю
відразу!
Але я тут одного лиш не можу зрозуміти:
Хіба потрібні для правдивої любови
Якісь там персні та усякі зовнішні
ознаки?

Цар Властиво, могу я на перстень
все звалити...

Матав'я А я почну своєму посохові дорікати:
„Чому такий кривий ти, коли я
рівненийкий?“

Духшянга (не слухаючи). Навіщо, персню, так
спішився ти упасти
З руки такої ніжної, прекрасної?
Та що ж я...
Бездушний ти й не можеш оціниги
Краси такої. А от я, неначеб - то й
розумний,
Яким я побитом Шякунталю відкинув?

Матав'я Мій приятелю любий!.. Ти не заговорюй
Мені тут зуби, бо я їсти хочу.

Духшянга (не слухає). Моя кохана!.. Бачиш, як я
мучусь...
О, пожалій мене і дай себе побачить.

- Служниця (вносить портрет Шякунталі).
Я принесла портрет цариці, властелине.
(Становить)
- Духшянґа (дивиться в захопленню). Шякунтальо!.. Ти
навіть на картині
Така прекрасна!.. Матав'йо — ти глянь
лиш які очі!
А над очима, мов ліяни, зігнулись
Дві брівоньки; на нижню губоньку
від білих
Зубів упав легенький відблиск, наче
місяцевий
Промінчик; верхня ж — то юуби наче
квітка!
А по усьому личеньку прекрасному отому
Любови скільки розлилося! Як воно
все дише
Красою чарівною — от - от заговорить!
Матав'я (привидляється). А здорово ти, справді,
відсмалив портрет цей.
Фігури, група... Я навіть сказав би,
Що очі мов би зачіпляються за виступи
в картині.
- Сануматі Направду, із царя мистець чудовий:
Я подругу живу неначе бачу,
Духшянґа Що тут знайдеш
Поганого в картині, то від мене,
Від мого неуміння. Але все ж хоч
трошки,
Мені здається, я спромігся відтворити
Небесну цю красу.
- Сануматі Зміцняються всі наші почування
При каятті.

Духшянта (сумно). Я відштовхнув кохану
 як живою
 До мене рвалася вона: тепер же от
 люблюсь
 Портретом лиш. Я той, що у безумстві
 многоводну
 Ріку покинув, а тоді в пустині тішиться
 міражем.

Матав'я Послухай, приятелю. Тут аж три фігури,
 І всі вони гарненькі, ці дівчатка.
 Котра ж із них Шякунталя хвалена?

Сануматі Яке ж воно убоге, що не знає
 Правдивої краси! І нащо йому очі?

Духшянта А як ти думаєш?

Матав'я По-моему оця - о!
 Оця, що сперлася на гілку
 Ашоки — бач, і на листках іще росинки
 Від поливання. Як розжеврилося личко!
 І квітка от-от-от впаде з волосся,
 Бо розв'язалась стрічка. Руки, мов ліяни,
 Упали, а із бедер зсовується одіж;
 І вся вона неначе втомлена. Це певно
 І єсть Шякунталя, а ті дві — подруги її.

Духшянта Вгадав ти.
 А ось, дивися, на краю картини
 Сліди любови позістали—ось-де плямка:
 Схвильовано торкнувся я рукою,
 І фарба тут зійшла. А он сліди помітно
 Від сліз моїх. Краєвид не скінчив я.
 Чатуріко! А принеси лиш пензлі.

Служниця Шановний Матав'ю! Подержи портрет,
 будь ласка.

Духшянта Я сам його подержу. (Тримає образ).

То пчілка он, маленька злодіюжка,
 Що краде сік із квітів. Бач — до личка
 Летить, десь певне думаючи, що то лотос.
 Духшянта То прожени її.
 Матав'я А то вже царське діло —
 Усяких злодіїв карати.

Духшянта Так, це правда.
 Ей! Чуеш ти, ліянлюбимий гостю!
 Чого ти тут літаєш? Тільки дурно
 Час гаєш. Подруга твоя давно вже
 У квітоньці тебе чекає нетерпляче:
 Їй меду хочеться, але вона без тебе
 Не хоче його пити.

Сануматі Як же мило
 Сказав він це!..

Матав'я А пчілка і не слуха!..
 Духшянта Як? Ти не слухаєш царського повеління?
 То знай — коли посмієш доторкнутись
 До уст отих, що сам я обережно
 В любові їх торкався — я вкараю
 Тебе без милосердя, і у квітку
 Замкну і будеш там, як у темниці.

Матав'я (сміється). Еге!.. Куди ж пак!.. Бач —
 перелякалась!..
 (До себе). Йй-бо, здурів він!.. Але й я
 розумний,
 Що гаю час отут із божевільним.
 (Голосно). Агей! Послухай, чоловіче!
 Це ж картина тільки!..

Сануматі Та я й сама забула, що це лиш картина.
 Духшянта Картина?.. Так — картина... Друже,
 друже...
 Недобру ти зробив мені прислугу.

Матав'я Вважай іще за щастя,
 Що ти, Чатуріко, сама хоч врятувалась.
 Чатуріка Та то тому тільки, що зачепилася
 подолом
 Цариця за гілячку. Ну, а поки
 Вони там відчіплялися — я в ноги!..
 Голос за сценою. Сюди, царице!
 Матав'я О!.. Гряде вже
 Гаремна ця тигриця!.. (До дівчини).
 Це напевне
 Тебе шукає: проковтнути хоче
 Живцем, із тельбухами разом.
 Духшянта (роздумчиво). Вона близька була мені, це
 правда.
 І честь її ображено — так саме правда.
 А вс ж ти, друже Матавійо, картину
 Побережи оцю.
 Матав'я (бере картину). Додай: „як і себе самого“...
 Коли зостанешся живий — заходь до
 мене
 У „Башту Хмар“: я там твою картину
 Сховаю так, що тільки птиці зможуть
 Її побачити. (Пішов).
 Сануматі Хоч серце в нього
 Шакунталею зайняте, та все ж він
 Шанує давню свою приязнь.
 Це робить честь йому.
 Ветраваті (входить із письменною доповіддю).
 О, побіждай, властитель!
 Духшянта Ветраваті! Не бачила цариці?
 Ветраваті Зустріла я, йдучи сюди. Та тільки
 Побачивши, що доповідь несучи, цариця
 Вернулася назад.

Духшянта Цариця добре знає
 Усьому місце й час. Он бач — не захотіла
 Мені перешкоджати в справах.

Ветраваті Я приходжу
 Верховного судді діла тобі довести.
 Він, поки - що, розглянув одну справу
 Й оце тобі її тут посилає.

Духшянта Давай. (Читає). „Його Величності я смію
 тут донести:
 Підчас морської бурі Дганамітра¹⁾
 Купець погиб. Він був бездітний.
 Його маєток чималий відходить по закону
 До скарбу. Як рішиш цю справу, царю?“
 (В задумі). Невесело бездітним бути...

Слухай. Певне
 Жінок він мав багато. Хай спитають
 Чи з них нема якої вагітної?

Ветраваті Та кажуть, що дочка цехмайстера
 з Аййодьї²⁾
 Була йому за жінку; всі обряди
 Вже совершила по закону у надії,
 Що скоро матиме дитину.

Духшянта Ця дитина
 І прийме спадок весь.

Ветраваті Як повелиш, о господине.

Духшянта Нема наслідників,— і все твоє багатство
 У інші руки переходить. Так же буде
 Й зі мною... Я умру — й вся слава
 роду Пуру
 Загине.

1) В інших варіантах купець називається Дганаврідгі.

2) Аййодья — столиця старої царської династії в північній Індії (теперішня „Ауда“). В інших варіантах місто називається „Сакета“.

Ветраваті Хай хранить нас Небо!..
Духшянга Ні, так це й буде. Бо безумно
Відкинув щастя я, що йшло само до мене.
Сануматі Це певне про Шякунталю він каже.
Духшянга Я відштовхнув її, хоч міг себе самого
В ній відродити, дати славу родові
своєму.

Вона уже носила в лоні щастя,
Неначе та рілля, засіяна в благословенну
Годину.

Сануматі Ну, тепер твої страждання
Минуть вже скоро.

Служниця (до привратниці).

Ця історія купця лиш побільшила
Цареві муки. Ти піди до „Башти
Хмар“ та виклич
Ізвідти Матав'ю, бо він один уміє
Царя розвеселити.

Ветраваті Правду кажеш. (Пішла).
Духшянга Питають тіні предків: хто ж за рід наш
Приносить жертви¹⁾?.. Я ж,
бездітний,

Принести могу в жертву тільки сльози...

¹⁾ Одне з головних вірувань індусів — це віра в загробне життя. Душі предків („пітрі“, що властиво означає „отці“), живучи й за гробом, мусять доконче мати підтримку й звідси. Для того установлено спеціальні жертви (овочі, масло, особливі хлібчики „пінда“), спеціальні молитви на спеціальних поминках („шраддха“; розрізнялися поминки — в честь одного якогось предка, в честь усіх предків роду і, нарешті, в честь усіх усопших). Жертви ці могли приносити тільки прямі потомки мужеського полу. Там, де не було цих потомків, предки лишалися без молитов. Ось чому кожний індус старався конче мати мужеське потомство.

От для прикладу уривок одного з гімнів - молитов на честь предків: „Возстаньте отці, верхні, нижні й середні! (це натяк на три

Служниця Не муч себе так, царю... Ти ще
при здоров'ї,
Від тої чи від іншої своєї жінки
Ще матимеш ти мужеське потомство,
І тіні твоїх предків все дістануть,
Що слід їм по закону. (До себе). Він
на мене
И уваги не звертає. Так, на цю недугу
Одні лиш ліки є...

Духшян та Потомство Пуру
Від тисячі минулих літ і аж донині
Достойне мало покоління — і от тільки
Зі мною, недостойним, прийде до упадку.
Отак Сарасваті, ріка священна наша,
Тече могутня й повноводна в нашім краї,
А гине в тих місцях, де не живуть
арійці¹⁾...
(Він наче аж знепритомнює)

світі). Возстаньте приносителі соми, знавці жертвоприношень. Возстаньте ви, що зазнали вже духового життя!.. Возстаньте й милостиво вислухайте нашу молитву. Вшануймо сьогодні тих Отців, які пішли від нас давно, і тих, які пішли пізніше, і тих, що пробувають ще у повітрі, і тих, що перебувають ще із родами своїми в прекрасних обителях*.

„Ви, отці, що сидите на жертвенній траві (це — „куша“, священно-обрядова трава), прийдіть до нас із поміччю. Цю страву ми приготували для вас. Їжте, а нам несіть здоров'я і всякі інші блага“.

„Не мстїться на нас за образи, що їх ми, як люди, могли учинити вам без злої волі. Сидячи на лоні зір, даруйте багатство благочестивим смертним, синам своїм“ і т. д.

1) Сарасваті — священна, епічна і навіть легендарна ріка. Є здогади, що колись цим іменем називалась не та ріка, про котру тут іде річ, а просто це було одно з імен Ганга. Є думка й така (в усякім разі запитання; ставить його Ольденбург), — чи не була Сарасваті священною рікою священного народу Бгарат. В одній із пісень Мандані, що особливо оспівує Бгарат, говориться, як від тертя

Голос. Матав'ї. Ряту-уйте!.. Ой, рятуйте великого
брагмана!..

Духшян та (приходить до себе). Це голос Матав'ї! Що
там з ним сталось?

Чатуріка Боюсь, чи не попався він Тараліці
у руки,

Коли той образ ніс.

Духшян та Чатуріко! Піди ти
до цариці

Та іменем моїм скажи слова докору,
Що слуг своїх вона так розпустила.

Чатуріка Іду. (Пішла).

Матав'я (не перестає кричати). Ряту-уйте!.. Ой, ря-
туйте, люди!..

міг побачити батька й матір? Агні (вогось), яко перший із безсмертних богів, верне мене великій Адіті* (вказівка на древній обряд спалювання тіла вмерлого). Ще один гімн визначає Адіті, як — „небо“; ще один — як „серединну просторінь“ (тоб-то просторінь між небом і землею — антарікша).

„Адіті“ — це батько, мати й син. Адіті — це всі боги і всі п'ять племін. Адіті — це все, що народжується. Адіті — це все, що має народитися*. Відомий знавець мітології індусів Макс Міллер визначає Адіті, як найдревнішу формулу, придуману для поняття безконечности; „але не тої безконечности, що є результатом довгого процесу абстрактного мислення, а безконечности видимої, тієї, що знаходиться поза землею, за хмарами, за небом“.

В драмі Калідаси Адіті виступає персоніфіковано, в данім разі як „матір богів“. В німецькім перекладі „Шякунталі“ Майера Адіті просто називається „матір'ю Індри“ (ст. 123, цитую за виданням 1867 р.), а в примітках говориться (ст. 153), що „головніші діти Адіті — це Індра, Вішну й бог Сонця“. Але дітьми Адіті вважаються найстарші боги, як Варуна, Мітра — це й єсть „адітьї“, тоб-то діти Адіті, діти безконечности. Але разом із цими першими Адітьями згадуються й дрібніші божественні істоти, як Ар'яман, Бгага (звідси „Бог“ слов'ян) та інші. Всіх синів у Адіті то 7 то 8 (восьмий Агні, бог вогню), то аж 12, по числу дванадцятимісячних змін сонця.

Духшянта Та Матав'ї ж це голос, хоч змінився
Від страху він. Агей!.. А хто там!..
Спальник Що скажеш, господине?
Духшянта Подивися,
Чого там Матав'я так дуже розкричався.
Спальник Цю хвилю,

(Пішов, але скоро вертається перестрашений)

Духшянта Сподіваюся, нема там небезпеки?
Спальник (весь тремтить від жаху).
Е-е.. е-е, мій пане...

Духшянта Що з тобою сталося?
Раніше ти тремтів від старости своєї,
А це вже так хиляєшся всім тілом,
Як пальма фігова в велику непогоду.
Спальник (загикуючися). Ца - царю... О - оборони свого
ти друга...

Духшянта Та що там сталося із дурнем?
Спальник В небезпеці...

Духшянта Та говори ясніше!
Спальник „Башта Хмар“, через яку проходять
Усі чотири вітри...

Духшянта (нетерпеливо). Що ж там сталося, нарешті!
Спальник З самої висоти, куди лише павиці
залітають
На відпочинок, щось невидиме аж
відтіль

Духшянта Вхопило Матав'ю і понесло...
(бисто встаючи). Ого! В моєму домі
Вже демони собі дозволили
розпоряджатись. (Іде).

Матав'я Та допоможіть же!.. Поможіть!..
Духшянта Не бійся, друже!

Чи, може, думаєш, що ти зчепився з моїм
другом,

І я стріляти побоюся? Ні!..

Не сподівайся!..

Вже лук мій нап'ятий, і я таку стрілу
поклав на нього,

Що влучить злого, а безвинного не займе.

Коли з водою молоко змішати —

Фламінго вип'є тільки молоко саме. Ну?

(Хоче стріляти; входять Маталі¹⁾ й Відушака)

Маталі Ха - ха!.. О довговічний!.. Наш великий
Індра

Велить лиш проти демонів пускати
смертні стріли,

А приятеля гарні люди поглядом
ласкавим

Та словом добрим зустрічають, а не луком.

Духшянга (ховає стрілу). Кого я бачу?!.. Так це ти,
возниці Індри?

Це ти, коханий Маталі?

Матав'я Прекрасно!

Мене він мало - мало не вкокошкав,

А ти його вітаєш, мов що добре.

Маталі А як ти думаєш, всесильний, по що Індра
Мене прислав до тебе?

Духшянга Я уважно

Все вислухаю.

Маталі Єсть, ти знаєш, плем'я

Могутніх демонів, що називаються

„Дурджая“²⁾,

¹⁾ Маталі — возничий бога Індри.

²⁾ Труднопобідими.

А рід ведуть вони від Калянемі¹⁾,
Що мав сто рук.

Духшянта Мені про них казав вже
Сам Нарада²⁾, богів предвічних вісник.

Маталі Той бог, що всі його шанують тисячами
жертв, не може

Злих демонів тих побідити й закликає
Тебе на поміч він. Так тьму і мряку
ночі

Не сонце проганяє — тільки місяць³⁾.

Тому бери свій лук, вступай на
колесницю Індри,

І до побіди, царю, поспішайся.

Духшянта Я дякую за честь таку. А тільки пощо,
Скажи мені, ти Матав'ю злякав так?

Маталі Та бачиш... коли я на тебе лиш
поглянув,

Мені здалося, що ти весь в тяжкій
скорботі.

Так от хотів тебе я розбудити,
Для того ж наперед розгнівати:
вогонь же

Спалахує сильніше, коли дрова
Поворухнути трошки; і змія надметься,
Коли подратувать її. Так само і
могутність:

Тоді себе вона лиш проявляє,
Коли спокій порушити її.

¹⁾ Сторукий Калянемі — один із демонів - титанів, що виступали
війною проти самих навіть богів.

²⁾ Нарада — божественний мудрець, син Брами, їздець, що
облітує весь світ.

³⁾ Тут, окрім порівняння, іще натяк на династію Пуру.

Духшянта (до Матав'ї). Я мушу
Приказ царя богів сповнити, отже їду.
А ти піди до Пішуні - міністра
І в імені моїм ти так скажи: „Віднині
До повороту царського твоя лиш буде
мудрість
Державою всією правити“. Бо лук цей
З натягнутою тетивою тепер буде
Інакшу справу боронити.

Матав'я Передам я,
Що ти сказав.

Маталі На колісницю ж, царю!

(Всі йдуть)

ЗАВІСА

ДІЯ СЬОМА

(Цар Духшянта та Маталі в небесній колісниці Індри ; летять у повітрі)

Духшянта Царя богів я виконав вже повеління ;
Але себе вважаю просто недостойним
Тієї шани, що воздав мені бог Індра.

Маталі (усміхнувшись).
Обоє ви вважаєте себе одно одному
довжниками.

Ти кажеш, що тобі надмірну нагороду дано
За послугу таку малу ; а він говорить,
Що подвиг твій далеко вищий тої
нагороди.

Духшянта О, не кажи так, Маталі!.. Та хіба міг я
В думках собі покласти, що діждуся
Такої чести? Посадив мене він
З богами поруч на престолі і на шию
Мені надів вінок з безсмертних квітів
Мандари коральнової¹⁾, присипаної пилом
Сандалу ; а вінок цей зняв прещедрий
Індра

З своїх грудей ; при тім він подивився
З усмішкою на сина на Джайянту,
Котрий стояв і поглядав на все це заздро,
Напевне мріючи й собі о такій чести.

¹⁾ Mandāra — коральове дерево (*Erythrina indica*).

Маталі А все ж нема такої шани, щоби був ти
 Її, о царю, недостойн. Ти згадай лиш,
 Що досі від тих демонів проклятих
 Наш Індра рятувався двічі: вперше,
 Коли всесильний Вішну ізійшов на
землю,
 Півльвом зробившись¹⁾, а вдруге — ось
тепер, коли ти
 Прибув, до нас зі своїм луком
всемогутнім.

Духшянга І все ж в усьому бачу я лиш силу
Індри.
 І менші можуть іноді велике щось
зробити,
 Та в тім лиш виявляється великих
совершенство,—

Вони на подвиг менших посилають.
 Чи міг би сам Аруна²⁾ тьму прогнати,
 Коли б за ним слідом не поспішала
 Самого сонця тисячопромінна колісниця?

Маталі Це роблять честь тобі такії почування.
 (Ідуть) А глянь навколо, царю!
Можеш звідси

Оглянути відразу всю величність
 Своїї слави, що вже возвістилась
 На всім небес просторі. Фарбами отими,
 Що ними прикрашаються Небесні Діви,
 Дивися — пишуть боги вірші

¹⁾ Це натяк на міг про прихід Вішну в образі півльва, півлюдини. Підчас цього приходу Вішну розірвав ворожого богам велета Гіраньякашіпу.

²⁾ Аруна — ранішня зоря; в персоніфікації — це візник бога сонця.

На листику Кальпаляти ¹⁾, а у тих віршах
Говориться про подвиг твій.

Духшян та

Послухай!

Учора тут летівши, мав одну я думку —
Про б'йку з демонами і не розглядався,
Де їдемо. Скажи мені тепера —
Якого вітру пролітаємо ми стежку?
Тут вітру Праваха шляхи лежать ²⁾.

Маталі

А світять

Тут вічно Сім Зірок; сюди ж приходить
Й Молочний Шлях, небесна Ганга,
потрійним потоком ³⁾,
Що Небо й Землю доокола обтікає.
Оцим шляхом ішов сам Вішну в другім
своім кроці ⁴⁾,

Духшян та

З того часу тут не буває тьми ніколи.
Так от чому я почуваю таку радість
Та ясність — і духовну, і тілесну!..

(Вглядається в місцевість, де їде)

¹⁾ Кальпа або Кальпалята, — одно з п'яти чудесних дерев у небесах Індри. Це дерево спричиняється до сповнення всіх бажань.

²⁾ В иншій транскрипції Парівага. Взагалі в небесних просторах панують сім воздушних духів, сім богів вітру; з них кожний облітає світ своєю, призначеною йому стежкою.

³⁾ Транскрипція „Ганг“ або „Гангес“, яка утерлася в Європі, влaстиво неправильна, бо індус і в древності й тепер узиває свою ріку Ганга (fem).

⁴⁾ Вішну — друге лице індуської трійці. В боротьбі з велетом Магабалі згадується у п'ятьох втіленнях. Насамперед Вішну появився як карлик і запропонував великанові, щоб уникнути боротьби, віддати йому, Вішну, стільки землі, скільки припаде під три його кроки. Велет, подивившись на малого, згодився. Тоді Вішну нараз сам виростає в велетня і робить три кроки: першим охоплює землю, другим повітря і третім небеса (чудова ілюстрація для могутнього

Скажи мені, о Маталі,— тепер, здається,
 Ми починаємо спускатись і вступаєм
 На шлях, де ходять хмари — правда?
 А як же ти помітив це?

Маталі
 Духшянга

Та бачу
 Дощу краплини на колесах, а між спиці
 Грозові чатаки ¹⁾ у менті пролітають,
 А коні то аж сяють в світлі
 блискавичнім.

Маталі
 Духшянга

То правда. А через хвилину, царю,
 Ти будеш в світі тім, що ним ти
 правиш.

(дивлячися вниз).
 Яким незвичним світ наш людський
 видається,
 Коли летиш так прудко вниз!.. Яри
 й долини
 Неначе падають де - далі нижче
 й нижче,
 А гір вершини наче вище випливають.
 І ліс уже не видається непробитним —
 Окремо видно і стволи, й гілки і навіть
 гнізда;

впливу великих ідей: вони малі, вони карлики, і претендують всього на якихось три кроки, вимагаючи їх у всесильних попередників, що повиростали вже на велетів; з усміщечкою згоджуються велети — і нараз бачать себе малими).

Вішну так і згадується завжди, як „бог трьох кроків“. В одному з гімнів читаємо: „Ми, смертні, з землі можемо пізнати лише два твої кроки (просторні) — і ти один, о Вішну, знаєш третій“. Тут, у п'єсі говориться про „другий крок“, тоб - то повітря.

¹⁾ Чатака (інакше чакліг) — рід зозулі; видає жалібні крики. Індуси помітили, що вона любить літати у грозових хмарах і про- рочить дощ.

Потоки, що здавалися вузькими
стрічками,
Бач, обернулися у многоводні ріки —
Неначе хто узяв і землю кинув
Уверх, і от летить вона мені назустріч.
Маталі Дивитися ти добре вмієш.

(Дивиться вниз зачарований)

О, яка ж, прекрасна,

Земля!..

Духшянга А що то за гора видніється далеко?
Її похилості доходять аж до моря.
А з заходу та сходу — глянь, як з неї
Неначе з хмари в час заходу, лється
Розтоплене золото.

Маталі А це і єсть святиня —
Гора золотоверха Гемакута ¹⁾, Скеля

Золотая,

Що в ній кімпуруші живуть ²⁾. В тім місці
Пустельники доходять вищого блаженства
І Каш'япа ³⁾, богів та демонів владика,
Тут проживає із супругою своєю.

Духшянга (з побожністю). Такої нагоди не можу
пропустити —

І мушу поклонитися святому.

¹⁾ Гемакута — священна гора в північних Гімалаях. Там живуть карлики, що стережуть багатства богів. Це й єсть ті кімпуруші, що про них згадується нижче. Вони належали до оточення Кувери, бога багатства.

²⁾ В деяких перекладах говориться: „жилище конеглавих“, а в деяких кажеться, що то Гемакута стоїть в „Хребті Кімпуруша“.

³⁾ Каш'япа (інакше ще називається Маріча) — це син Марічі, сина Брами. Він властиво не належить до основних семи деміургів, творців світу, але через святість свого життя допускає творчости.

Маталі Це добра думка. Я направлю колісницю.
(Направляє). Ну, от ми й на землі.

Духшянта (здивовано). Але ж бо як це дивно!
Колеса крутяться — а я не чую звука!
І куряви немає!.. І не трусить!..
Спустились ми на землю — а неначе
І досі у повітрі летимо!..

Маталі Така вже колісниця!

Духшянта (розглядаючись). А де ж тут Марічі святого
келья?

Маталі Та ондечки і сам він. Подивися:
Півтіла закопав у мурашину купу,
Рамена, наче поясом, обвив линовищем
зміїним ¹⁾,
Ланцюг на шії із сухого пруття;
Волосся звязане на плечі аж спадає,
І птиці в ньому гнізда вже повили.

Духшянта (з побожністю). Велика шана силі, що
зуміла
Нести такеє покаяння...

Маталі (затримує колісницю). Ми в'їжджаєм
В ліси святого мудреця. Дерева
коральові ²⁾
Тут Адіті ³⁾ сама ростила і кохала.

¹⁾ Заміняючи ним, очевидно, брагманське опоясання.

²⁾ Це вже згадуване дерево *tapdhara*, одно з п'яти священних дерев у небесах Індри.

³⁾ Адіті тут знов персоніфікується, але вже як жінка Каш'япи. Проте скоріше можна думати, що це тут просто ім'я, бо навряд чи велика суть всього Безконечного та жінка хоч би й як високого пустельника могли бути одне. Тим більше, що жінка Каш'япи називається часом іще „Дакшайяні“ (проте, це, мабуть, по імені батька — „Дакша“, сина Брами). В усякім разі це питання заплутане (та й взагалі мітологія індусів не відзначається особливою ясністю).

Духшянта Який панує спокій тут... неначе в небі.
Мені здається, що я весь поринув
У море нектару.

Маталі (зупиняючи колісницю). Вставай, властитель.

Духшянта (зіходить). А як же ти?

Маталі І я зйду з тобою.

(Сходить)

Перед тобою, царю, ті діброви,

Де найчесніші старці добувають

святість...

Духшянта З пошаною я завжди придивлявся
Оселям мудреців і їх життю святому.

В садах, де божі дерева ростуть

з чудовими плодами,

Вони годуються самим лише повітрям;

Законні омовення совершають

Водою, що аж побуріла. Докоला

Дорогоцінності горять, сіяють

і блискочуть —

А мудреці тільки мислінню віддаються;

Красуні із небес до них злітають —

А мудреці і до красавиць рівнодушні:

Вони в самому покаянні все те мають,

До чого інші тільки через покаяння

Прийти надіються.

Маталі Так. У людей великих

Великі й прагнення.

(Іде, зупиняється, дивиться в бік і до когось говорить)

Агей! Шякалія шановний¹⁾,

А що там Маріча наш поробляє?

¹⁾ В інших варіантах Брідашякаля.

(Слухає). Га?.. Що ти кажеш?.. Га?..

Дакшайяні спитала,
У чому полягають обов'язки жінки
Супругу вірної — то він їй поясняє?..
Ага!.. Тоді нам треба буде трохи
зачекати.

(Духшянті). Ти сядь отут на корені ашоки,
А я піду про твій прихід сказати.

(Пішов).

Духшянта (у нього затремтіла права рука).
Дрижить права рука... це добрий знак,
але ж бо
Навіщо він, коли не маю я надії
Побачить сповненим мое бажання...
Хто щастя своє сам в безумності
відкинув,
Той мусить все життя в печалі
звікувати...

Голос за сценою. Не будь же пустуном таким!
Дивися —

Як то натура проявляється у нім.
Духшянта Гм... А пустувати
Здається тут би і не місце. От цікаво —
До кого ж це могло би говоритись?

(Дивиться за лаштунки й усміхається)

Ага!.. Це певне до тії дитини,
Що то за нею дві пустельниці біжать.
От диво!

Таке мале — а, бач, і не боїться:
Вчепилося у гриву левяті, б'є його
і тягне.

(Виходить хлопчик, тягнучи за собою левеня; за ним дві пустельниці)

- Хлопчик Відкрий же рота!.. Ну же відкривай!..
Я хочу
Порахувати зуби.
- Перша дівчина. Не пустуй же!
І пощо мучиш ти звірят? Вони ж у нас
як діти!
І все йому доконче вдарити когось
потреба.
- Друга дівчина. Занадто сил багато. Вже ж недурно
Пустельники „Всеукротителем“ його
прозвали.
- Духшянта (сам собі дивується). Чому це серце мое
рветься так до хлопця,
Немов то рідний син мені? (Роздумує).
Запевне
Це тим, що я дітей не маю...
- Перша дівчина. Почекай же:
Тобі покаже львиця, як знущатись
З її дитини!
- Хлопчик (регоче). Ох перелякався!..
Ой, як і страшно!..
- Духшянта В цім хлоп'яті
Героя видно зарідок. Він як вогонь,
що в іскрі тліє
І жде костра лиш, щоби ясно
спалахнути.
- Перша дівчина. Дитино! Дай же спокій і не муч
звіряти.
Тобі я іншу забавку ось дам.
- Хлопець (простягає руку). А де вона? Давай же!..
Духшянта Одну з царських признаков у нього
бачу: он на ручці
Що так він живо простягає, усі пальці

З'єднались плівкою, немов лепісточки
лотосу квітки,

Коли на зорях розпускаються рожево.

Друга дівчина. Не справимося ми з ним тут
словами.

Піди до мене в хату, там ти знайдеш
птичку

Із глини, розмальовану гарненько;

То Манкадеї¹⁾ забавка, пустельничого
сина.

Перша дівчина Гаразд. Піду. (Пішла).

Хлопчик А я тут поки буду

Із левинятком. гратися. (Дивиться на пустель-
ницю й сміється).

Духшянта Чого мене так тягне до цього
хлоп'яти? (Зідхнув).

Щасливий той, хто має діти... Діти —
то є тайна.

Сміються вони завжди без причини,
Перлини зубоньок показуючи в роті;
Всміхаються чомусь — а хто то може
взнати

Чому?.. Говорять щось — а смисл їх слів
таємний.

І все в них тайна. Тільки як же любе
Усе те батькові, коли на руки візьме
Дитину він, дитя ж його замаже
Своїми ноженятами.

Дівчина Я бачу, ти не хочеш

Ніяк мене послухати.

(Оглядається).

¹⁾ В інших варіантах ім'я це транскрипується Манкана або Манганака.

Немає ж
Як на біду, нікого із старших тут.

(Бачить Духшянту)

(Насмілюється). Добродію! Допоможи хоч
ти це левинятко
Відрятувати. Бачиш — хлопець аж до
краю

Намучив вже його, а я ніяк не можу
З ним справитись.

Духшянта (наближається, усміхаючись). З охотою. Агей,
дитино

Пустельника отця! Такі учинки
Тобі не личать аж ніяк... Невже ти хочеш
Доконче засмутити серце батька,
Що так кохає всіх звірят? Чи може
Ти хочеш бути подібним до гадюченьт
чорненьких,

Дівчина Що дерево санталове плямують?
О благородний пане!.. Його батько
Не є пустельник.

Духшянта Та-ак? А втім, воно і видно
Із погляду його і всіх його учинків.

(Підходить до хлопчика, бере у нього з рук левеня; хлопчик покійрно
слухається і йде за царем).

Не знаю, чий він син, але торкнувся
Його руки я — і якесь блаженство
Відчув. Яке ж то щастя мусить дати
Дитина ця тому, від кого і дихання
Й життя саме вона дістала!

Дівчина (дивиться то на царя, то на хлопчика). Дивно!..
Дивно!..

Духшянта Що, власне, дивно так тобі?

Дівчина

І тее,

Що так подібні ви. І тее дивно,
Що хлопець наш нікого і ніколи
Не слухався, а за тобою, бач, пішов

одразу.

Духшянга

(голубить дитину). Коли не син пустельника
він, то якого ж

Він роду?

Дівчина

З роду Пуру!

Духшянга

(ввесь затремтів). З роду Пуру?..
(До себе). Із нашого він роду!.. От чому він
Послухався мене і справді є подібний
До мене. (Голосно). Правда, в роді

Пурувасів

Ведеться так, що правлять вони царством,
Живуть в палацах пишних, у розкошах,
А потім, вже коли приходить старість,
Ідуть в ліси, де їм приютом служать
Дерева... Тільки одного не розумію:
Як може в ці місця священні

Дівчина

Звичайна, смертна доступитися людина?
Ти правду кажеш, невідомий. Але мати
Оцього хлопця не була звичайна

жінка, —

Вона сама із апсар роду вийшла,
А хлопчика свого вже тут родила.

Духшянга

(про себе). Ще одна причина до надії...
(Голосно). Скажи мені, будь ласка, як же
називався

Той чоловік, що був отцем дитині?

Дівчина

Ніхто у нас ім'я його не називає,
Бо він жорстоко відштовхнув свою
дружину.

Духшянта (до себе). І це немов про мене. Ох, як би спитати
 Як матери ім'я!.. Та ні — хіба пристойно
 Питатись про ім'я чужої жінки?..

Перша дівчина (несе глиняну птичку).
 Гей, Шярвадамано!.. Ану дивися,
 Яка гарнесенска шякунта¹⁾ ось у мене.

Хлопчик (живо обернувся). Матуся тут? А де ж
 вона?.. Матусю!..

Обидві Подібність імени його змилила.

Друга дівчина. Ні, дитино:
 Це лиш шякунта тут, ось пташечка.
 А бачиш
 Яка гарненька! Правда?

Духшянта (до себе). Його матір
 Шякунталю звать... ох... Та що ж я?..
 Бувають же подібні імена. О, боги!
 Не дайте, щоб і ця надія закінчилася
 міражем.

Хлопчик Мені подобається птичка. А чи вміє
 Вона літати?

Перша дівчина (з великим жахом). Боги! Амулета
 Нема на рученці у нього! Амулета!..

Духшянта А ось він! Видно впав, коли дитина
 Із левинятком бавилася. (Нахиляється підняти).

Обидві (кричучи несамовито). Ой!.. Не доторкайся!
 Облиш!.. Облиш!..
 (Духшянта підймає амулет)
 О, боги! Він торкнувся!..

(З невимовним здивованням дивляться одна на одну, склавши руки на грудях)

¹⁾ Шякунта (sakunta — lavaniam) ластівка. Як пригадуємо, шякунти оберігали малу Шякунталю в лісі — звідки й її ім'я.

Духшянта Чого ви так кричали?

Перша дівчина. О Властителю великий!..
Це талісман з трави чудесної... Зоветься
„Непобідимий“ він... Коли цей хлопчик
народився,
Сам Каш'япа надів цей талісман йому
на руку;

І він такий — як упаде на землю,
Ніхто його підняти вже не сміє,
Лиш мати, або хлопчик, або ж...
або ж... батько.

Духшянта А як хто інший талісман підійме?

Перша дівчина. Він обертається в змію
й смертельно жалить.

Духшянта І вам доводилось це бачити на власні
очі?

Обидві О, ще як часто!

Духшянта Боги милостиві!
Великою я радістю тепер радіти можу—
Бажання мого серця вже здійснилось.

(Обіймає дитину)

Друга дівчина. Ходімо, Суврато!.. Ходім,—
розкажем
Шякунталі це все... Ходім скоріше!

(Побігли)

Хлопчик Пусту мене! Я до матусі хочу!
(Виривається)

Духшянта Синочку мій! Зі мною разом підеш.

Хлопчик Не ти мій батько! Батько мій —
Духшянта!

Духшянта (всміхаючись). І заперечуєш і кажеш правду.

Моєї долі гнів скінчився, і вона вже
Змилосердилася. Воістину, супруг переді
мною!..

Духшян та Любимая моя... Зціли мене!.. От знову
Стоїш, прекрасна, ти мені перед очима.
Мое засліплення минуло — Рогіні¹⁾
чарівна

Єднається із Місяцем своїм.

Шякунтала О, побіди ж, о побіди, властитель!..

(Кидається йому в обійми; ридання не дають їй говорити)

Духшян та (голубить її). Прекрасна... Хоч твоє побід
бажання

Сльозами перелите,— а все ж побідив я!
Бо знову бачу твоє личенько кохане
І знов уста твої блідорóżеві бачу...

Хлопчик Матусю... Хто це?..

Шякунтала Запитайся долі, синку! (Плече)

Духшян та (падає їй до ніг). Моя ти вічна!.. Викинь
же із серця

Весь біль. Забудь, що я тебе зневажив так.
Кохана!..

Якась тоді мов тьма оповила мою всю
душу.

Я був як той сліпець, що геть скидає
Вінок прекрасний з голови — боїться,
Аби то не була змія...

Шякунтала О, встань же, мій супруге!

Це, мабуть, я прогнівала яким учинком
Всесильну долю, бо інакше, то чи міг би

¹⁾ Рогіні — четверта з 27 (чи 28) фаз місяця і його найлюбиміша жінка. Тут іще натяк на те, що Духшян та теж із Місяцевої династії (Рогіні є її ріка на місці уродження Будди — впадає в р. Рапті).

Супруг мій, лагідний такий і добрий,
Зі мною так жорстоко поведеться?
Але скажи мені — що сталося такого,
Що ти мене, нещасну, пригадав наново?
Духшянга Тепер, коли вже витягнене жало
Печалі з серця — буду я оповідати.
Колись не помічав я сліз цілих потоків,
Що аж по вустонька твої стікали, а
тепера
Сльозиночку я бачу, що на віях
Тремтить іще — дозволь же осушити
поцілунок.
Тоді я зовсім заспокоюся душею.

(Осушує сльози поцілунками)

Шякунтала (приглядається).
А це той самий перстень?
Духшянга Так, той самий.
Це він і пам'ять повернув мені.
Шякунтала О доле злая!..
Навіщо відобрала ти у мене оцей перстень
В ту хвилину саме, коли я переконатися
Могла супруга, що слова мої правдиві?..
Духшянга На знак того, що нам весна вернулася,
Нехай повернуться моїй коханій і
прикраси.
(Хоче надіти їй перстень)

Шякунтала Йому не довіряю я... Нехай супруг
мій його носить.
Маталі (входить). На благо вам!.. Вітаю я тебе,
великий царю,
Що ти з супругою своєю наново з'єднався
І можеш сином тішитись.

Духшянга Мої обидва сповнилися сердечній

бажання,

А от ти, Маталі, скажи — чи знає Індра
Про все це?

Маталі (усміхнувшись). А хіба буває що від богів
Укрите? Але йди лиш: Каш'япа великий
Тебе вщасливить хоче бесідою.

Духшянга Люба!

Бери дитину та ходім: послухати я
хочу

Святії речі.

Шякунтала А мені неначе сором

Перед учителем таким високим стати
Із мужем.

Духшянга Ну, в такій нагоді незвичайній
Не слід на це вважати — ось ходім,
кохана!

(Усі пішли)

(Показується Каш'япа. Він сидить на однім троні із своєю жінкою)

Каш'япа (жінці). Дивися, дочко Дакші! Ось
стоїть перед тобою
Великий цар Духшянга. В твого сина
Індри

Він першим все у бойових рядах.

Остання його битва
Зробила те, що блискавиці зайві стали
Для бою й можуть лиш прикрасами
служити.

Адіті Вже постать вся його показує на мужність.
Маталі (цареві). Властителю великий! Відчуваєш
Як з ласкою на тебе, мов на сина,
Богів родителі взирають? То ж наближся.

- Духшянта Так ось чета преславна, що походить
Із Дакші й Марічі й звенем лише єдиним
Від Брами відділяється!.. Так ось де
Дванадцятьох великих сонця змін
джерело!
Це з них родився всіх світів трьох
владар
І повелитель богів—всемогутній Індра!..
Це ті, що в них сам Вішну, вищий
Брами об'явився.
- Маталі Так — це вони.
- Духшянта (схиляє коліно). Слуга покірний Індри
Приносить вам поклін.
- Каш'япа Живи, мій сину, довго
І володій землею.
- Адіті Будь непобідимий!
- Шякунталя (падає на коліна і син її з нею).
І я з дитиною вам кланяюсь в глибокім
пошанівку.
- Каш'япа О мила дочко, слухай!.. Як супруг твій
До бога Індри є подібний, а синочок
До сина Індри, так і ти — моє
благословення
У тім хай буде — вподобися жінці
Індри¹⁾).
- Адіті О, дочко!.. Будь супругові покірна.
Твій син хай буде довговічним і дасть
радість
Двом поколінням. Ну, сідайте коло нас
обоє.
- (Цар і Шякунталя сідають коло святих супругів)

¹⁾ У жони Індри було кілька імен. Одне з них Павльомі.

І каже — „От де слон“! Отак зі мною
Було підчас мого засліплення дивного.
Каш'япа Мій сину! Ти не муч себе вже більше,
Бо в забутті твоїм нема вини твоєї.
Послухай.

Духшянга Весь увага.
Каш'япа Коли Менака бідненька
Сюди принесла із „Апсар Купання“ цю
Шякунталю нещасну
І плакалася тут на долю перед жінкою
моєю —
Провидів я усе своїм прозінням і
побачив,
Що дівчину нещасну муж її відкинув
Через прокляття гнівного Дурваси,
І що прокляття те скінчиться, коли
перстень

Побачить цар.

Духшянга (до себе; зідхнувши з полекшою)
Так я невинен... я невинен!
Шякунтала (до себе). Хвала богам!.. Виходить,
неумисне

Мене відрікся муж мій благородний!
Тому нема причини говорити,
Неначе знову пригадав мене собі він.
Це я, це я сама накликала прокляття!..
У болю від розлуки я не помічала
Нічого — не помітила й Дурваси;
Ото ж то подруги мені, бач, натякали,
Щоб я цей перстень не забула показати.

Каш'япа Дитино! Ти тепер все знаєш, то ж не
сердься
Ніколи на законного супруга.

Через прокляття тільки він тебе відкинув,
Бо й сам на час той пам'яти позбувся.
Тепер минула тьма, і власть твоя над
чоловіком

Могутня знов. Коли покрите пилом
Буває зеркало — воно не відбиває
анічого ;

Зітри той пил — і все побачиш.

Духшянта (пестячи хлопця). Правда, отче.
Каш'япа А сином задоволений, що привела тобі
супруга?

Я сам над ним чинив усі священні
обряди.

Духшянта В нім вся надія мого роду!
Каш'япа Знай же, царю,

Що ця дитина виросте на владаря
цілого світу.

Героем, наче по дорозі рівній,
Він по морях широких переплине
І землі островів сімох собі покорить¹⁾.
В дитинстві Сарваданою ми його
прозвали

За те, що мав він силу звірів укрощати.
А прийде час — і Бгарата²⁾ він назветься,
Як світу всього цар і повелитель!

Духшянта Усього сподіватися від 'цього можу
хлопця,
Коли ти сам, Святий, свершив над ним
обряди.

¹⁾ Индуси кажуть, що земля наша складається з сімох островів.

²⁾ Бгарата — вседержитель, герой, владар, повелитель. Цим іменем називалися всі царі, славні із своїх подвигів і оспівані в поемі „Магабгарата“

Адіті. Пошли, Святий, аби і Канві дали знати,
Що всі бажання його доченьки

сповнились.

Її матуся Менака з любови до дитини
Хоч зараз вже готова полетіти.

Шякунтала (до себе). Моє бажання вирекла свята...

Каш'япа Але ж бо Канва

Ї без того все це знає силою свого
прозріння.

Духшянта То ж він не буде гніватись на мене...

Каш'япа А в тім, нехай таки й від нас дістане

Цю звістку радісну блаженний Канва.

Гей! Хто там є?

Ученик (входить). Я тут, святий.

Каш'япа

Лети до Канви

І так скажи від імени мого: „Прокляття

Дурваси закінчилося, й царю Духшянті

Вернулась пам'ять знов. Шякунтала ж,

родивши йому сина,

Довіку вже і признаною і законною

жоною буде“.

Ученик Як ти звелиш. (Уходить).

Каш'япа (цареві). А ти, мій сину,

Сідай на колесницю Індри й поспішайся

З дитиною і жінкою в столицю.

Духшянта Як ти звелиш, благословенний.

Каш'япа А ще слухай.

Хай посилає теплий дощик Індра

На всі поля твоїх підданих! Ти ж, о царю,

Не поскупляйся в жертвах небожителям—

і будеш

З супругою до ста літ жити, небу

Ї землі на славу!

Духшянта
Каш'япа
Духшянта

Буду дбати!

Що ж можу я іще зробити для тебе, сину?
Ти й так зробив над міру, о священний!
Та коли хочеш показати іще більше
Свою любов, то хай здійснятьс я наді мною
Ці Бгарати¹⁾ слова: нехай раджа во славу
Народові панує! Хай Сарасваті²⁾

високочтима

Усякому знанню дає свій провід!

Мені ж нехай дозволить бог

червоносиній³⁾,

Самотворящий, всемогутній і

всепроникливий —

Не переходити усіх душі мандрівок!

ТУТ КІНЧАЄТЬСЯ
ДРАМА

„ЧЕРЕЗ ПЕРСТЕНЬ ЗНОВУ
ПІЗНАНА ШЯКУНТАЛЯ“

Мир вам!

КІНЕЦЬ

¹⁾ Автор німецького перекладу „Шякунтали“ Майєр каже, що тут Бгарата — це „директор драматичних дійств“ богів, старий святий, що винайшов драматичну штуку.

²⁾ Сарасваті — жінка Брами (по других відомостях Вішну), богиня поезії та красномовства, покровительниця санскритської мови.

³⁾ Це все той же бог Шіва. Цікаво, що „Шіва“ означає власне „Милостивий“, але в уяві народній вийшло якраз навпаки: Шіва став найгрізнішим божеством, що його доводиться умилостивляти кривавими жертвами аж до людських включно. А вже супруга Шіви, богиня Калі, то це прямо якась пожирательниця людей. Цікаво, проте, що майже всі високі гори — і Гаврізанкар насамперед — посвячені богам Шіви.

З М І С Т

	Стор.
Вступне слово	5
Пролог	37
Дія перша	40
Дія друга	62
Дія третя	78
Дія четверта	102
Дія п'ята	125
Дія шоста	144
Дія сьома	176

Ціна 1крб.75коп

